КЕРИМ ГУРБАННЕПЕСОВ

ЭДЕБИЯТ ВЕ ДУРМУШ

(Эдеби макалалар ве публицистика)

«ТҮРКМЕНИСТАН» НЕШИРЯТЫ
АШГАБАТ — 1979

К. Гурбаннепесов. Эдеби макалалар. Ашгабат, «Түркменистан» неширяты, 1978.

204 с.
16000 экз. 80 к.

«Эдебият ве дурмуш» атлы бу китап Түркменистаның халк языжысы, Магтымгулы адындакы Дөвлет байрагының лауреаты Керим Гурбаннепесовың көп йыллык зәхметиниң өнүмидир.

Китабың «Халыпалар, шәгиртлер» бөлүминде эдебиятымызың гөрнүкли векиллери, оларың битирен хызматлары, яшлара тәсири хакында гүррүң берилсе, «Камиллиге тарап» бөлүминде поэзиямызың шу гүнки белент дережесине ченли гечен ёлы, үстүнликлери, кемчиликлери, тәзе тенденциялары анализленилйәр.

Бу китап яш эдебиятчылара, окыжылар көпчүлигине поэзия дүнйәсине чуң аралашмага ярдам эдер.

Курбаннепесов Керим. Литература и жизнь. Литературные статьи.

№ 240	25.3.1	72
ТССР-иң Китап палатасы	1978	Г81

К $\frac{70303-108}{М551(15)-79}$ 51—78

© **«Түркменистан» неширяты, 1979.**

ХАЛЫПАЛАР, ШӘГИРТЛЕР

КЕМИНЕ

Шейле деңешдирме гызыксыз дәлдир: Кеминәниң кәмиллик йыллары Пушкиниң яшан хем-де дөреден йыллары билен габат гелйәр. Самодержавийәниң баш галасы Петербургда, Неваның кенарларында Александр Пушкиниң:

Элден гелмез ядыгәрлик гурадым мен өзүме,
Александр сүтүнинден белентдир ол гөзүме —

дийип, өзүниң халк үчин дөреден бейик сунгатының мертебесини Александр сүтүнинден-де белентде гоймага батыргайлык эдип билен дөврүнде, феодал Орта Азияның гүнорта — гүндогар четлеринде ялңыз ак эшегини мүнүп барян Мәмметвели — Кеминәниң руханыларың иң улы векилине йүзленип:

Довзахы диер сен дутар чаланы,
Бехишти эйләр сен хүшүр аланы,
Булар — тоя, сен гөзләр сен өлени,
Пирлериң дүнйәде боласы бейле —

диймәге хедер этмәндигини гөз өңүне гетирмек толгундырыжыдыр.

Бейик Гоголь өзүниң «Өли җанларыны» дөредип, феодал Руссиясының әхли пыссы-пыжурлыгының, хапысалыгының үстүнден гүлүп йөркә, Кеминәниң өз пирине томзагы гөркезип:

Пиримиз Әралы дүшүн бу сөзе,
Галдырар аягын, пата бийр бизе.
«Ылахы омын!» дийр, эл сүртүп йүзе,
Санаң догасының сеси бир түйсли —

диймеги хем-де феодализм көшгүниң улы мертебели шахсының үстүнден горкы-этиячсыз гүлмеги башармагы, оиуң атың йүреги ялы йүрекли шахырдыгыны я-да шахсы батырлыгың гөрелдесини гөркезип билйән бейик гахрымандыгыны шексиз субут эдйәр.

Шахырлык билен гахрыманлык икиси хемише доган болупдыр. Шахсы гахрыманлыгың ёк еринде сөзүң долы манысындакы хакыкы шахыр болуп билмәндир.

Хөкмүроваи ханларың, оларың яраны дии векиллериниң эҗизлери эзип, алдап, талап, мүңлерче адамлары гыргына салып йөрен гүнлеринде:

Хак сөзүме диер моллалар галат,
Ялан сөзе япар болдулар халат —

ялы сетирлери дөретмек ве ил ичине учурып гойбермек үчин Магтымгулының нәхили шахсы гахрыманчылык сыпатларының боландыгыны-да гөз өңүне гетирмек өрән гызыклыдыр.

Шу нукдай назардан чемелешсек, биз Кеминәниң нә дережеде бейик адам боландыгыны, диңе бир сетир тарашламагы дәл-де, гиден халкың тарыхы ыкбалыны үйтгетмәге эгирт тәсирини етирен, хәким топарлар билен барлышыксыз тутлушмагы башаран гайдувсыз шахсыет боландыгыны аңсатлык билен гөз өңүне гетирип билерис.

Казы эгри, мүфти эгри,
Элип орнуна дал гезер.

Бу сетирлери окамак кын дәл. Эмма шол ёвуз дөвүрде, тутуш төверегини эзиҗилер сынпының сүйтхор векиллериниң габсап дуран дөврүнде бейле сетирлери иле чыкармага милт этмек улы эдерменлиге барабар зат. Кемине бу сетирлериң үсти билен өз дөврүниң эзиҗи топарларының әхли эдим-гылымыны, пыссы-пыҗурлыгыны иле җар эдйәр. Онда-да бассыр-юссур этмән, гөнүден-гөни казылара, мүфтүлере җуда дүшнүкли болан айылганч деңешдирмәниң — элипдир далың үсти билен гөрнетин паш эдйәр.

Шахыр социал-деңсизлигиң дөврүнде, феодалларың хем-де руханыларың эден-этдилигиниң дөврүнде яшапдыр. Ол дөвүр өзүниң аламанчылыгы, гаракчылыгы, вейранчылыгы билен тарыхда ат галдыран айылганч дөврдир. Шейле адалатсыз, талаңчы җемгыетде яшаса-да,

бейик шахыр үчин рухупеслик, гөвнүчөкгүнлик дүйбүнден ят хәсиетдир.

Агшам гелип отурдым, хич гелмеди янымa,
«От герекми, сув герек?» диймеди мыхманына.
Эгниме алгашдырсам, от гойберди жаныма,
Яма сайы бири бар, бит биле долы ичмек...

Эртир туруп серетсем, даг кейгиниң дериси,
Сарына ягыш деген, хич галмандыр сарысы,
Түйли ериндеи көпрәк түйсүз ери — ярысы
Кимден галан ылханат, огшук бахалы ичмек...

Бу-я бир шейле поссун, муны алып сакласаң,
Кәң гөрер сен пейданы Хыва, Бухар йүклесең.
Бир азрак кеми бар, гушуң дерсин беклесең,
Кимден галан шылха сен, шейле «мазалы» ичмек.

Гөршүмиз ялы, шахыр гарыплыгың гөзедүртме символы болан «бит билен долы», «алакадан, гарсакдан чала башы чатылан» ичмегини васп эденде-де хич хили гөвнүчөкгүнлиге, теркидүнйәлиге ёл бермейәр. Эгер бир ерде шейле ягдая ёл берилжек болса, шу гошгуда онуң белли бир аламатлары гөрүнмели ялы. Эмма гошгы бойдан-баша газаплы киная билен югрулыпдыр. Мунуң себәби дүшнүкли болса герек: өзүнден гүйжи өкде, талаңчы топарларың арасында яшаян гарып-пукараның ялңыз ярагы — дили болупдыр. Онуң шондан башга эрк эдип билйән зады болмандыр. Шол ярагыны болса хатасыз уланыпдыр.

Рухдан дүшмезек, дили чепер халкың мынасып оглы Кемине шол дили яраг эдинип, гарыплыгың үстүнден гүлйәнден болуп, эзижилериң үстүнден сарказмлы гүлүпдир, олары масгаралапдыр. Феодализмиң гарныны яг тутан сөвда векиллерине болса бейле поссуны «Хыва, Бухара йүкләп экитселер, кән пейда гөрүп билжекдиклерини» яңсылап ятладыпдыр...

Биз Кеминәни, илкинжи нобатда, улы сатирик шахыр хөкмүнде танаярыс. Эмма онуң сөйги лирикасы Гүндогарың бейик шахырлары Новайының, Хапызың, Физулиниң, Вагыфың я-да ышк мүлкүниң шасы Молланепесиң ышкы гошгуларындан хич бир жәхтден песде дәлдир.

Хай-хай сениң йөришиң арслана-шире огшар,
Ала-ала гөзлериң жанымы ийре огшар,
Халка-халка зүлплериң кеменди дара огшар:
Өрүм-өрүм сачларың овсунжы мара огшар,
Хер тары башга-башга, от салды жана зүлпүң.

...Зүлпүң хер бир тарына йүз мүң түмен истесең,
Нагт берейин пулларың, бир-бирден сана зүлпүң.

Диңе шу сетирлериң чеперчилик уссатлыгыны долы анализ этмек үчин көп сахыпалар герек. Халк арасындакы гүррүңлере гөрә, «ышк мүлкүниң шасы» Молланепес шу гошгыны окап гөрүп: «Инди биз парс дилинде язы- бермесек, Кемине түркмен дилинде-хә сачы тарыпламага бизе сөз галдырмандыр» диенмиш. Бу гүррүң догрумы, нәдогрымы — тапавуды ёк, йөне бу хакыкат халкың өз Кеминесиниң ышкы гошгуларына жуда ёкары гыммат гоянлыгына шаятлык эдйәр.

Кеминәниң ышкы лирикасы диңе өзүниң белент чеперчилик серишделерине байлыгы билен дәл-де, социал әхеңлериниң гүйчлүлиги билен өзүнден озалкы хем-де дөвүрдеш шахырларындан дүйпден тапавутланяр. Бу ягдай Кеминәниң ышкы лирикасының реалистик гымматыны хас-да белент дережә гөтерйән ягдайдыр.

Инди эййәм ики асыра голай вагтың довамында түркмен халкы өзүниң бейик оглуның ажайып сетирлерини ятдан диен ялы айдып гелйәр. Совет хәкимиети йыллары ичинде Мәмметвели — Кеминәниң сетирлери миллионларча тираж билен өз эне дилимизде, бейик рус дилинде, дүнйәниң бейлеки халкларының энчемесиниң дилинде яңланып, дүнйә эдебиятының алтын фондунда мынасып орун тапды. Ажайып шахырымызың өз сөзлери билен айтсак, онуң дилиниң хүнәри илден-иле нусга болуп галмагыны довам этдирйәр.

1972.

СЕЙДИ

Шахырың дүнйәси.

Бу өрән гиң дүшүнже. Шол бир вагтың өзүнде-де кесгитли дүшүнже. Шахырың дүнйәси диймек — онуң арзувларының, идеяларының, дуйгуларының дүнйәси. Өз төверегини гуршап алан дурмуш хакыкатына болан гарайышларының дүнйәси. Шонуң билен бирликде болса өз дөврүниң идея ве сыясы гөрешинде эелән дөредижилик позициясы.

Хер бир юрдуң ягдайыны шол юрдуң шахырының йүрек ургусы боюнча кесгитләп болар дийлип йөне ерден

айдылмаяр. Диймек, хер бир шахырың ягдайыны билмек үчинем шол дөврүң, шол юрдуң йүрек ургусына диң салып гөрмели.

XIX асырың башларында Амыдеряның җүлгелеринде, Бухара эмирлигиниң гүнорта-гүнбатар четинде эсасан әрсары тайпасына дегишли кырк муң өе якын түркменлер яшапдыр. Чәрҗев хем-де Керки галаларының аралыгында, айратын-да Лебабың боюнда хәзирки Гарабекевүл районының ерлешйән еринде төвереги беркитмели, ховлулы обалар узын хатара дүзүлип отурыпдыр.

Әрсарылардан башга-да Амыдеряның җүлгелеринде овнук түркмен тайпалары хем-де өзбеклер яшапдырлар. Амыдеря түркменлери ики эсасы топара — чарва хем-де чомры топарларына бөлүнип яшаяр экен. Биринҗи топар малдарчылык билен мешгул болса, бейлеки топар отурымлы ягдайда болуп, дайханчылык билен мешгулланыпдыр: бугдай, арпа, ёрунҗа, җөвен, говача, дары, күнҗи ялы экинлер, мивели агачлар деря боюның берекетли топрагына безег берипдир. Бу берекетли топрак диңе айры-айры түркмен тайпаларының арасында дәл, Хываның, Эйраның, Бухараның арасында-да газаплы сөвешлериң себәпкәри болупдыр.

Түркмениң мешхур шахыры Сейди (чын ады Сейитназар) 1775-нҗи йылда шу якада энеден догуляр хем-де өмрүниң көпүсини Амыдеряның боюнда — Лебапда гечирйәр. Эмма Бухара эмири Мирхайдарың лешгерлери өз гүзераны билен гүмра болуп отуран парахат илатың үстүне йыгы-йыгыдан чозяр хем-де онуң улы топарыны отурымлы меканындан гөчүп гитмәге межбур эдйәр.

Сакар или билен әрсары болуп,
Биз гитдик, сен галдың Лебап, хош имди.
Кимсе аглап галды, кимселер гүлүп,
Кимсе чекип дүрли азап, хош имди.

Кинәмиз ёк сен гадырдан Ватандан,
Ынҗадык Мирхайдар, ерлер ювтандан.
Тә өлинчә үстүмизден өтенден
Гезсек герек сени сорап, хош имди.

Йүз элли йыл «ватан» диййп гезилди,
Экинлер экилди, яплар газылды,
Муң ики йүз бир кем кыркда язылды,
Тарыхын этсеңиз хасап, хош имди.

Бу агыр вака хижри хасабы билен 1239-нжы йыла, хәзирки хасап билен 1823—1824-нжи йыллара габат гелйәр.

Хәзир мен рус тарыхының хем-де эдебиятының шол дөврүни гөз өңүме гетирйәрин. Руссияда декабристик херекетин дөрейиш дөври. Қ. Рылеев, В. Раевский, А. Бестужев (Марлинский) өңде барыжы жемгыетчилик херекетине гошулып йөрлер. Ол херекетиң гапдалында А. Пушкин, А. Грибоедов ялы олар билен меслекдеш әгиртлер хем бар. Пушкиниң «Оба» («Деревня») гошгусы элден-эле гечип йөр. Қ. Рылеев болса «Мен сениң сөйгиңи исләмок («Я не хочу любви твоей») диен гошгусыны яңы язып отыр:

Сөйги ядыма дүшенок.
Ватаным хасрат ичинде,
Йүрек азатлык күйсейәр
Чырпынып гурсак ичинде.

Петербургдан мүңләп мензил узакларда, алыс түркмен үлкесиниң Лебап кенарында өз гөзел Хатыжасы хакында:

Гөрмесем бир дем сени, сабры-карарым ёк мениң,
Гиже-гүндиз агламакдан гайры кәрим ёк мениң,
Сенден өзге бу жаханда интизарым ёк мениң,
Хер не кылсаң, кыл, өзүмде ыгтыярым ёк мениң,
Ышк эдиндир чүнки бир гүл, эй гөзел ханым, саңа!

диййп, язып йөрен Сейдиниң хем инди келлесине сөйги гелмейәр, ол Мирхайдарың зулумына гаршы сөвеше, өз догдук үлкесини юртбасарлардан азат этмек угрундакы гөреше баш гошуп, сөвеш атына атланяр.

Ватан үчин чыкдым гыр ат үстүне,
Тә жаным чыкынча, дөнменем беглер,
Дикдир серим, дүшмен душман астына,
Сил дек акса, гандан дойманам, беглер.

«Әр мен» диен чыксын биле йөрмәге,
Лешгер тартып Мирхайдары урмага,
Ил-гүн үчин ширин жаным бермәге
Урдум башым, шертден сынманам, беглер.

...Эгер хер ким горкы этсе жаныңдан,
Айрылмасын аялының янындан...

Өзүниң улы, ады белли шахырлыгындан дашгары-да уллакан серкерделик дережесине етен Сейди шол ажайып бедеве атланып, эзилен мазлумларың мүңлерчеси билен бир хатарда сөвеш мейданына чыкяр. Бухара эмириниң, Хыва ханының гаршысына мертлерче гөрешйәр. Тейахыр Мирхайдарың зулумына чыдаман, өз кәрдеши, доган окашан досты Зелилиниң янына Гаррыгала себитлерине гөчүп гидйәр. Эмма шахыр ол ерде-де чет юртлы гаракчыларың бихая таланчылыгына первайсыз середип отурып билмейәр: Ахмедалы диен Эйран ханының чапавулчылыгы дөврүндәки сөвешлере гатнашып, мертлерче гурбан боляр. Ене бир гүррүңе гөрә болса, шол сөвешде Сейдини есир алярлар хем-де зындана ташлаярлар: шахырың өмрүниң ахыркы гүнлери зынданда гечйәр.

Шол гүррүңиң соңкусы хакыката хас якындыр диймәге эсас бар. Мунуң шейледигине Сейдиниң «Базларым галды» диен шыгрының көп сетирлери шаятлык эдйәр.

Пелегиң элинден эйлесем дады,
Он бәшде ок атан базларым галды,
Гидер болды жан-жеседиң кувваты,
Бирниче хөвесли сазларым галды.

Бар гайгы-эндише гелипдир сере,
Вагты етен адам гошулар ере,
Сейран эдип чыкмаз болдум чөллере
Ләлезар чеменли дүзлерим галды.

Пелегиң голундан гелип мен дада,
Гамдан гутулмадым өтер дүнйәде.
Шат болмаян, дүшдүм айралык ода,
Гирәның ичинде гөзлерим галды.

Халк өзүниң шахырыны бетер говы гөренлигинде, ол хакда хер хили роваятлар дөредйәр, онуң өлүмине ынанасы гелмейәр. Бейик венгер шахыры Шандор Петефи 1848-нжи йылың революциясы дөврүнде гурбан боляр. Эмма йигрими-отуз йылың довамында халк онуң өлүмине ынанман гезипдир: Петефини пылан адам пылан шәхерде гөрүпдир, ол кеселханада агыр яралы ятырмыш, якын вагтда Будапеште гайдып гелжекмиш диен хабарлар яйрапдыр.

Мен Гаррыгалада боланымда Сейди хакында-да шо зейилли роваяты айданлара габат гелдим. Сейди зынданда ятырка бир бүргүт оны зындандан ёкарык гөтерип, Хасар дагының иң белент, адам аягы етип билмежек

гершине чыкарып, есирликден халас эдипдир... Бүргүдиң шахыры халас этмегинде халкың ислег-арзувыны аңладян асыллы символика дуюляр.

* *
*

XVIII асыр түркмен эдебиятында бейик шахыр хем-де гениал акылдар Магтымгулы-Пырагының поэзиясы кемерли дагларың әпет гаясына чалым эдйәр. Бейик акылдар өз дөврүниң иң актуал меселелерини гозгаян, дагынык түркмен тайпаларыны бирлешмәге чагырян, агзыбирлик, достлук, ватана вепалылык, мертлик, гахрыманчылык идеяларыны үндейән гошгулары билен улус түркмениң сөйгүсини газаныпдыр.

Онсоң түркмен поэзиясының тарыхында XIX асырың биринжи ярымы айгытлы өсүш дөври боляр. Бу дөврде Зелили, Кемине, Моллапепес ялы сөз сунгатының ажайып уссатлары йүзе чыкяр. Оларың дөредижилигинде бейик Магтымгулының прогрессив идеялары хас өсдүрилйәр. Серкерде шахыр Сейитназар — Сейди хем шол бейик шахырларың мынасып эгиндеши болупдыр.

Шахырың көп гошгулары машгала, ышк темасына багышланыпдыр. Шейле-де болса, шахырың эсасы айратынлыгы онуң дөредижилигинде адамкәрчилик, гахрыманчылык, ватанчылык темаларының баш орунда дурянлыгыдыр.

Кырк мүң өйли әрсарыдан сайланып,
Чыкдык өйден сөвеш үчин шайланып,
Чапавулда душман дашын айланып,
Душманың ганыны сачың, гочаклар.

Сайлап мүндүк бедевлериң сересин,
Ага-яна гездик даглар дересин.
Гачды душман гөркезмеен гарасын,
Хайп, чох арманлы болды, гочаклар.

Сейди диер, мерт әхлине баш өзүм,
Муханнеслер биле дайым каш өзүм,
Хайыр ише ёвук, шерден даш өзүм,
Бу сырымны хемме билди, гочаклар.

Сейдиниң дөврдешлериниң бириниң шахыр Зелили (1800—1853) боландыгы хакында ятлапдык. Хыва ханы Мухамметрахым Гаррыгала түркменлериниң үстүне чоз-

яр, көп адамлары есир алып, Хыва әкидйәр. Шол адамларың арасында Зелили-де есир болуп Хыва дүшйәр. Шахыр еди йыллап шол ерде туссагчылыкда отуряр. Шонда онуң шол ерден Сейдә язан хаты эдебиятымызың, эпистоляр жанрының илкинжи нусгалары болмагындан башга-да, өз мазмуны боюнча шу ерде долурак гүррүң этмәге мынасыпдыр.

Көңли чөкгүн — бу бичәре гарыпдан,
Гөндердим мен саңа салам, Сейиди!
Ёллар хыз-харамы, аралык яман,
Барып, хал-ахвалың сорма, Сейиди!

Үч йыл болды, бир гөрмәли дидарың,
Гелмеди бир хат-галамың, гүфтарың.
Азабы кыямат — чекен азабың,
Хак берсин дердиңе шыпа, Сейиди!

Сөз сорана дийрем аклым етенден,
Пент алана бирин зехним тутандан.
Тә өлинчә, айырмасын Ватандан,
Хич бир бендесини худа, Сейиди!

Дерт кән, дерт кән, кайсысына яналы,
Сынам үсти чапраз-чапраз яралы,
Аташсыз өртеди порсы гайралы
Берди жайсыз жебри-жепа, Сейиди!

Сүрүлдилер ил барысы эңшешип,
Пыганына даглар, дашлар гымшашып,
Асман жоша гелди, земин говшашып,
Булутлар дурдулар, нала, Сейиди!

Есириң илерси барыпдыр Тәхран,
Гайрасы долупдыр, Хыва, Сейиди!

Хыва ханының вагшылыгыны горкы-горанчсыз, ачачан паш эдйән, халкың гахар-газабыны мисилсиз батыргайлык билен ачып гөркезйән он алты строфадан ыбарат бу газаплы гүфтар узак сәхралардан, ховплы ёллардан өтүп, Сейдә етипми, етмәнми — ол белли дәл, Зелили өз кыяматлык доган окашан достуна шу сөзлер билен башланян икинжи гүфтарыны ёллаяр:

Якын көңүл билен, бу йырак ерден,
Гөндердим мен саңа нышан, Сейиди!
Гүндогдудан, Халлыгылыч сердардан
Язып бир зарынжы дессан, Сейиди!

Зелилиниң хайсы гүфтарының Сейдә говушандыгы анык дәл — белки, икиси-де говушандыр,— Сейди өз зын-

ның хеммесине махсус болупдыр. Шол махсуслык түркмен классык шахыры Сейитназар — Сейдә-де долы дегишлидир.

* *
*

ССКП-ниң XXV гурултайында партиямызың Меркези Комитетиниң Баш секретары ёлдаш Л. И. Брежнев шейле дийди: «Чепер сөзүң, реңклериң өвүшгининиң, дашдан ясалан ядыгәрликлериң тәсирлилигиниң, овазларың сазлашыгының замандашлары рухландыряндыгыны ве бизиң неслимиз хакында, бизиң заманымыз, онуң йүрек гопдурыжы затлары ве ишлери хакында түйс йүрекден жошуп чыкян ядыгәрлиги несилден-несле гечирйәндигини биз оңат билйәрис».

Сейдиниң хем өз дөври, өз замандашлары хакындакы янгынлы сетирлери несилден-несле гечип, мүңлерче йүреклери рухландырып, бизиң гүнлеримизе гелип етди. Ол сетирлер бу гүн диңе түркмен халкына дәл, көпмиллетли совет халкларының хеммесине, тутуш прогрессив адамзада хызмат эдйәр.

1976

БЕРДИ КЕРБАБАЕВ

Берди Кербабаев дийленде, башыны булутлара дирәп отуран әпет бир даг гөз өңүңе гелйәр. Эмма даг дийилйән зат ымгыр мейданың ичинде ялңыз отуран диң ялы я-да гиден сәхраның ичинде ялңыз отуран депе ялы зат дәл. Өзбашына, сопбаш отуран белентлиге даг дийилмейәр. Даг дийилйән зат онларча белент-белент гаялардан эмеле гелйәр.

Диймек, даг хакында гүррүң эдиленинде, ол дагың тутуш дегресиниң — Беки Сейтәков, Хыдыр Деряев, Гара Сейитлиев, Аман Кекилов, Товшан Эсенова, Чары Ашыров ялы белент-белент гаяларының яда дүшмеги тебигы зат. Хәп-хәзир шол гаялар Берди агамызың дашыны физики тайдан гуршап дуран болсалар, Ата Говшудов, Нурмырат Сарыханов, Хожанепес Чарыев, Рехмет Сейидов

ялы гаялар онуң дегресини рухы тайдан гуршаяр. Ол дагың дегресинде диңе бир гаялар дәл, ловурдашып отуран гүләлекли байырлар хем кән. Мунуң шейлелиги болса ол дагың гөзеллигине өңкүденем бетер гөзеллик гошяр.

* *
*

Берди Кербабаев хакында гүррүң этмек бир тарапдан өрән аңсат. Ене бир тарапдан болса — өрән кын зат. Аңсатлыгының себәби — онуң дөредижилиги хакында, үлкәмизе гетирен шөхраты хакында нәче өвгүли сөзлер айтсаңам, нәхили гүйчли деңешдирмелер улансаңам, көплүк этжек гүманы ёк. Кынлыгының себәби — белентлик диен зат шонуң ялы аша гечмелери, гыкылыклы тарыплары халамаяр. Икисиниң аралыгыны тапмак, я-да башгачарак айданымызда, ювашдан арама ченли шемаллы сөзлери тапмак — бу болса хемме кишә башартмаяр.

* *
*

Шахырың, языжының йүзе чыкмагы өрән көп зат билен багланышыклы. Дүнйәде нәче адам бар болса, шонча-да талант бардыр дийип айтмак болар. Йөне вели ол, талант диен зат, бир адамда көпрәк, биринде азрак, ене биринде ондан ам азрак болмагы мүмкин. Шол талантың укудан оянмагы, гозганмагы, аяк үстүне галмагы үчин нәхилидир бир себәп герек.

Илки оба мекдебинде, соңра Тежениң, Каканың медреселеринде, хас соңрак болса, Бухара медресесинде окап йөрен Берди Гүндогар классыкларының эсерлери билен жуда якындан танышмага мүмкинчилик тапяр. Ол озал шол эсерлери багшыларың, дессанчыларың дилинден эшидип ашык болуп йөрен болса, инди олары өз эллери билен эллэп, өз гөзлери билен окамага мүмкинчилик тапяр.

Бу ягдай хер бир зехинли адамың дурмушында уллакан затдыр. Яш йигидиң зехининиң гозганмагына, соңра болса кем-кемден өзүниң хем гошгы сетирлерини дүзүп башламагына себәп болан шу пурсат ятлап гечмәге мынасып пурсатдыр.

Эмма яш йигидиң өңүнде хакыкы, айгытлайҗы пурсаты Бейик Октябрь социалистик революциясы ачяр. Биринҗи пурсат онуң зехинини чала ыралап гойберен болса, икинҗи пурсат оны мазалы оядяр. Шол ояналы бәри хем ынха инди ярым асырың ичидир, бизиң Берди агамыз не дынч алманы билйәр, не-де укламаны.

* *
*

Михаил Шолохов 1923-нҗи йылда «Яшлар хакыкаты» диен газети ачып, өзүниң иң илкинҗи фельетоныны окап отырка, эдил шол вагт Берди Кербабаев хем «Түркменистан» диен газети ачып, өзүниң иң илкинҗи сатирики гошгусыны окап отырды. Ол эсер «Ич ене-де, ич ене!» диен гошгуды. Бары-ёгы 10 мүң тираж билен халка яйран шол гошгудан башлап, 2 ярым миллион тираж билен халка яйран Гайгысыз Атабаев хакындакы романына ченли Берди Кербабаев 45 йыллык шөхратлы ёлы гечди.

Шол йылларың ичинде онуң дөредиҗилик диапозоны учурсыз гицәп, эдебият дийилйән затда нәче жанр бар болса, шоларың хеммесини юваш-ювашдан өз ичине аляр. Ол совет дөврүниң илкинҗи поэмасының хем, драмасының хем, очеркиниң хем, чагалар эдебиятының хем, эдеби макаласының хем, терҗимечилик сунгатының хем дүйбүни тутапларың бири боляр.

Языҗының «Гызлар дүнйәси» диен башкы улы поэмасы оңа илкинҗи шөхраты гетирен болса, «Дакылмак», «Амыдеря» поэмалары, «Хакыкат» диен очерклер йыгындысы, драма эсерлери, терҗимечилик сунгаты оңа икинҗи, үчүнҗи, дөрдүнҗи, бәшинҗи, алтынҗы шөхратлары гетирйәр.

Шейдибем ол кем-кемден единҗи шөхрата — единҗи пердә, ширван пердесине чыкяр. Ол пердәниң адына болса «Айгытлы әдим» диййәрлер.

Автор өз романының адына «Айгытлы әдим» даканыңда, онуң башга бир символики тарапына, мегер, үнс хем берен дәлдир. Айгытлы әдим диңе бир Октябрь революциясына тарап түркмен халкының әден айгытлы әдими дәл-де, Берди Кербабаевиң өзүниң хем эдебият дүнйәсине әден айгытлы әдими болды. Галыберсе-де, диңе өзүниң хем дәл-де, бүтин түркмен эдебиятының социалистик реализме тарап әден **айгытлы әдими** болды.

Бейик тарыхы вакалар билен сеплешдирип, гиден бир халкың дурмушыны хем-де яшайшыны шейле догручыл, шейле чуңңур, шейле тәсин гөркезип билмек аңсат иш дәлди. Фактлары хем-де вакалары санап гечмек үсти билен дәл-де, олары чепер образларың гиден бир системасының үсти билен гөркезмек — бу өрән агыр ишди.

Шо махала ченли түркмен классык эдебиятында, сөзүң долы манысында, хениз реалистик проза ёкды. Диңе бир проза-да дәл, улы социал-тарыхы вакалары өзүнде җемлейән хич хили улы эсерем ёкды. Халкың гөрешиниң шейле улы гөврүмли реалистик кешбини чекмек үчин язычы кән зәхмет чекмели болды. Шол вакалары, адамларың бири-бирине болан гатнашыгыны яңададан аңыдан гечирмели болды. Партия билен халкың бирлигиниң, достлугының, доганлыгының дөрейиш процесине чуңңур акыл етирмели болды. Буларың дашындан болса дүйбүнден тәзе чеперчилик серишделерини, формаларыны, усулларыны, беян эдиш стилини гөзлемели болды. Романың үстүнде ишлейән йыллары язычы үчин дөредиҗилик гөзлеглериниң, җепаларының, дурмушы хертараплайын чуңңур өвренмегиң йыллары болды.

Бу гөзлеглер, бу җепалар ахырсоңы өзүниң берекетли хасылыны берди: дөредиҗилик гүзаплары дөредиҗилик шатлыгына өврүлди.

«Айгытлы әдимиң» мазмуныны гүррүң берип дурмагың хаҗаты бармыка? Мегерем, ёк болса герек. Йөне велин, хер ничигем болса, бәш ойнам сөз билен романың ичинден дарап гечилсе яман болмаз. Себәби (гүррүңимиз нәче чәкли хем болса) Берди Кербабаев хакында гүррүң эдип, «Айгытлы әдимиң» үстүнден бөкүп гечмек гелшиксиз болар.

Язычы өз романыны Октябрың өң янындакы йыллардан башлаяр. Ол бирнәче йылларың довамында (1914-нҗи йылың җахан уршундан тә акгвардиячыларды интервентлериң күл-пеекун эдилен йылларына ченли) Артык диен гарып йигидиң ыкбалыны ызарлаяр. Артыгың ыкбалы еңил ыкбаллардан дәл. Ол өрән агыр, чылшырымлы, махал-махал болса трагедия якын ыкбал. Артык 1916-нҗы йылың гозгалаңына гатнашан йигит, өзи-де ярлыклы гарып йигит. Шейле-де болса, бу гарып йигит вакаларың чылшырымлы акымына дүшүп, көре-көрлүк эдип, белли бир вагтлап революцияның ганым душманының тарапында — Эзиз ханың тарапында хызмат эдйәр.

Ол эсли вагтлап шүбхеленйәр, икирҗиңленйәр, выжданы билен гөрешйәр, өзүни хорлаяр. Ахырсоңы хем бир чукура түйкүрип, Совет хәкимиетиниң тарапына гечйәр. Артыгың догры ёла дүшмегине, бир тарапдан, онуң гарып-гасарлар билен ганыбирлиги көмек эден болса, ене бир тарапдан башга бир уллакан ягдай көмек эдйәр: бейик рус халкының векили, демирёлчы ишчи, большевик Иван Чернышев билен достлугы көмек эдйәр.

Берди Кербабаев романың бүтин довамында Артыгың ыкбалыны ызарлап, өмүрбойы ядындан чыкмаҗак эпизодларың хем-де гахрыманларың гиден бир галереясыны дөретди. Хакыкатың кимиң тарапындадыгыны Артыкдан озал дуян Ашыр, батрак Мавы, рухы тайдан гүйчли, өз эрки-азатлыгы үчин ахыркы демине ченли гөрешмеги йүрегиңе дүвен аҗайып гыз Айна, гарыпларың ганым душманлары Халназар бай, Эзиз хан — буларың хер хайсы өз рецки, өз кешби, өз хәсиети боюнча өзлерини сөйдүрйәр я-да йигрендирйәр.

Романда гөркезилйән дөвүр шейле бир алдым-бердимли, агыр дөвүрди, шол дөвүрде тарыхда илкинҗи гезек түркмен халкының өңүнде социал азатлыгың, милли азатлыгың мүмкинчилиги ачылыпды. Шол мүмкинчиликден пейдаланмагы, душманларың халка гаршы пиримлерине гитмезлиги, азатлыга әкидйән еке-тәк догры ёлы сайламагы башармак герекди. Бейик рус халкының, ишчилер сыпыының, Коммунистик партияның ёлбашчылыгы астында зәхметкеш түркмен халкы шол еке-тәк догры ёлы сайламагы башарды.

«Айгытлы әдим» романының дүйп мазмуны, ине, шундан ыбаратдыр.

Авторың шу чылшырымлы ситуациядан баш чыкармагы, меселәни марксистик позициялардан чөзмеги, онуң үстесине-де шол паҗыгалы пурсатларың, чылшырымлы хадысаларың беян эдилиш уссатлыгы — буларың хеммеси биригип, авторың адына-да, «Айгытлы әдимиң» адына-да өчмез шөхрат гетирди.

* *
*

Язычының «Айгытлы әдимиң» ызысүре дөреден «Айсолтан» повести хакында-да, «Небитдаг», «Гайгысыз Атабаев» романлары хакында-да, хекаялары, пьесалары,

очерклери, гошгулары хакында-да эсли сөзлер айтса боларды. Ылайта-да, язычының дөредичилик лабораториясы — чеперчилик уссатлыгы, дил байлыгы, ол байлыкдан зергәр ялы пейдаланып билши хакында гиңишлейин гүррүң этсе боларды. Йөне бу затлар чәкли гүррүңиң иши дәл боланы үчин, галыберсе-де, йыллар довамында язылян ылмы ишлериң везипеси боланы үчин, мен бу хакда диңе яңзыдып гечмеги макул хасапладым.

Онсоңам, уссатлык хакындакы меселәниң башга-да бир тарапы бар. Язычының уссатлыгы дийилйән зат йыллар довамында язылян уллакан ылмы ишлерде-де хемме кишә башардып дурмаяр. Уссат диймеги хемме киши башаряр, эмма уссадың уссатлыгыны гөркезмеги жуда сейрек адамлар оңаряр.

Берди Кербабаевиң бейик хатырасы үчин, галыберседе ёкары окув жайларында өвренмәге дүйпли материалларың ёклугы үчин онуң уссатлыгы хакында язылян ишлер Ашгабат неширятларында чыкарылян хем болса, хенизе — бу гүне ченли Москва неширятларында шейле ишлериң бири хем чыканок. Мунуң себәбини диңе бир зат билен — язычының эсерлериниң мазмуныны гүррүң бермәге гызыгылып, онуң инче зергәрлигине — дөредичилик уссаханасына чуңңур аралашылып билинмейәнлиги билен дүшүндирмек болар. Бизе болса Берди аганың тәсин уссатлыгыны бүтинсоюз окычысына етирип билйән ишлер герек.

Берди Кербабаевиң ёкары уссатлыгы өзүне мынасып чуңнур дерңеве гарашяр.

* *
*

Дүнйәде хер хили адамлар боляр. Диймек, хер хили язычыларам боляр. Бир язычы өз шәгирдине көмек бересинде, онуң голязмасыны иш эдинип окаяр, белликлер эдйәр, секцияның маслахатларына гатнашяр, өз пикирини айдяр.

Ене-де бир язычы боляр, ол мунуң ялы затлары кән халамаяр. Кән бир секция маслахатларына-да гатнашмаяр, газетде-де хәли-шинди чыкыш эдип дурмаяр. Узак вагтың довамында ичини хүмледип гезйәр. Бирденем ярыляр, ичини дөкйәр.

Бизиң Берди агамыз хем шуларың үчүнҗисине дегишлимикән өйдйән.

Соңкы 10—15 йылың ичинде Берди ага шейдип дөрт гезек ичини дөкди. Шоларың дөрдүси хем бизиң түркмен эдебиятымызың иң мөхүм этапларыды.

1950-нҗи йылларда бизиң китап магазинлеримизде харсал язылан китаплар көпелипди. Китап прилавкасының аңырсына языҗыларың өзлери гечип, эсерлерини окап, автограф пайлап сөвда этселер-де, ол китаплары сатып гутарып болманды. Шол дөврде җуда аграмлы бир адамың чепер эдебиятың нәхили болмалыдыгы хакында чыкыш этмеги зерурды. Эдил шол гүнлерде-де Берди Кербабаев шол зерурлыгы деррев дуйды. «Языҗының җана-җан арзувы» диен макала метбугатда пейда болды.

Шонуң ыз яныдан бизиң эдебиятымызда меңзешлик йүзе чыкды (айратынам, шахырларымызың гошгуларында). Бир шахырың язан гошгусыны башга бир шахырыңкыдан тапавутландырмак кын дүшди. Эдил шол гүнлерде болса Берди Кербабаевиң «Меңзешликден гачмалы» диен макаласы пейда болды.

Ене-де бирнәче йылдан түркмен совет эдебияты ымыклы аяга галып башлады. Эдебиятмызы эдебият эден, оны шу гүнлерем эдебият эдйән эсерлериң бирнәчеси дөреди. Эдил шол дөврде болса, Берди Кербабаевиң «Зехин, йүрек, укып хем зәхмет» диен гуванчлы макаласы пейда болды.

Түркмен совет поэзиясының паҗарлап өсйән дөврүнде, кәбир яш шахырларымызың дөредиҗилигинде кәбир дүшнүксизлик, пикир тайдан ыргалык аламатлары йүзе чыкан дөврүнде Берди Кербабаев ене-де дымып отурып билмеди. Яш шахырларың гиден бир топарының дөредиҗилигиндәки үстүнликлери хем-де етмезчиликлери анализләп, олар хакында җикме-җик гүррүң этди.

Элбетде, кәбир яшлар ол анализден нәразы хем болдулар. Себәби Берди ага яшларың дөредиҗилигиндәки шейле ягдайың өңи алынмаса, онуң соңуның нирә элтҗекдигини өз улы теҗрибеси боюнча җуда оңат билйәндиги үчин өтерәк хем көтекледи. Эмма ол көтек өрән җай вагтында урлан көтекди. «Совет Түркменистаны» газети баш макаласында бу хакда шейле язды: «Яшулы языҗымыз Берди Кербабаевиң Пленумда эден докладында... бирнәче яш авторларың дөреден кәбир эсерлерини дүйп-

ли дернәп, шол эсерлердәки улы кемчиликлери, хайсы тарапа чексең чекип дурмалы ырга пикирлери бирин-бирин гөркезмегини бизиң кәмиллик дөврүне гадам басан эдебиятымызы мундан бейләк-де өсдүрмек хакында эдилйән алада хөкмүнде дүшүнмек герек. Диңе шол эсерлериң авторларының дәл-де, эйсем әхли яш авторларың мешхур языжының пейдалы маслахатыны гелжекки дөредижилик ишинде голданмагы зерур...».

Газетиң бу пикирине гошулмазлык мүмкин дәл.

* *
*

СССР-иң Дөвлет байрагының ики гезек лауреаты, Магтымгулы адындакы Дөвлет байрагының лауреаты, Түркменистан ССР-ниң халк языжысы, республикамызың Ёкары Советиниң депутаты, академик, Социалистик Зәхметиң Гахрыманы Берди Мырадович Кербабаевиң сеси инди ярым асыр бәри диңе эдебият фронтуның дәл, тутуш идеология фронтуның өң хатарларында яңланяр.

Мухтар Ауэзов газак халкы үчин, Садреддин Айни тәжик халкы үчин, Павло Тычина украин халкы үчин, Андрей Упит латыш халкы үчин нәхили хызматлар битирен болса, Берди Кербабаевиң түркмен халкы үчин битирен хызматынам шолар билен деӊ хатарда гоймак болар.

Партиямызың, хөкүметимизиң, халкымызың оны сылаяндыгының хем, ыз-ызына сылагландыгының хем дүйп себәби шундадыр.

1969

ГАРА СЕЙИТЛИЕВ

Сен жуда ир гитдиң,
Жуда ир гитдиң.
Энеңден ир өтмек — иң элхенч гусса.
Йөне энең гелип гүнде-гүнаша,
Мазарыңы өпүп, гужаклап гайтса —
Бейле багты арзув этмесек-де биз,
Миессер геленде ажап ыкбалдыр.
Бу — энелер үчин улы бетбагтлык,
Белки, огул үчин бейле хем дәлдир...

Ханха етип гелйәр ене-де энең.
Гелер ол. Ене-де гашыңда чөкер.

Инерниң инер дек мазарын өпер.
Ынха гелди, өнди...
Бу багтам болса,
Багтларың ичинде эймենч багт экен.

Хер бир перзент өз эне-атасындан узак яшаса ягшы. Эмма түркмениң улы оглы Гара Сейитлиев өзүни дүнйә индерен мәхрибан энесинденем бир йыл озал дүнйәден өтди.

Арча ялы ар-намыссыз болсадым —
Сач-да агармазды, йүз-де солмазды.

Гара Сейитлиев, хер бир улы шахырда болмалысы ялы, халка вепалылыгың, ар-намысың, ёкары ыграрлылыгың, ынсанперверлигиң сарпасыны өрән белент тутярды. Бу хәсиет онуң тутуш дуркундан, коммунистик ахлагындан, гражданчылык эдебинден гелип чыкярды. Шонуң үчинем эзиз Ватанымызың үстүне агыр ховп абанан йылларында, Гитлер фашизминиң ганлы дабанлары парахат топрагымызы бирехим басгылаян йылларында, онуң эймենч гайчылы пенҗелери бигүнә гелин-гызларымызың йүпек сачларыны гыркып, ол сачлары ганар-ганар эдип Берлине ёллаян йылларында шахырың илкинҗи сөзлери мертлик, вепа, выждан, ар-намыс хакында яңланыпды.

Достум, чагырмазлар мерди мейдана,
Деря дек җош уруп, өзи гелмесе.
Ардыр ил оглуна сөвеш гүнүнде
Мукаддес ишини өзи билмесе —
Деря дек җош уруп, өзи гелмесе.

Гөркез гудратыңы, гувансын ватан.
Утансын гызарып, сачак башында
Намыссыз паңылап, бидерек ятан.

Шахырың җайгөзин яңланан бу сөзлери Ватан, топрак, эне, сөвер яр, ар-намыс угрунда күкрегини ока герип, мукаддес топрагымызы фашист гулатыларындан гораян мерданлар үчин касам болуп яңланан болса, сачагың башында паңылап отуран я-да шахыр Дурды Халдурды айтмышлайын, «өз илинден, сөвер ярындан, намыс-арындан, боссанындан, гүлүстанындан» йүз өврен кәбир гачгак, бинамыслар үчин ок болуп атылыпды.

Агыр пурсатларда, ил-гүнүң башына ёвуз иш дүшенде шахырың сөзүниң нә дережеде роль ойнаяндыгының

мысаллары тарыхда көп габат гелйәр. Шахырың сөзүниң гудраты билен гадымы грек дөврүнде тә дишлерине ченли ярагланан нәче-нәче йыртыжы гошунлар вейран эдилипдир. Шахырың сөзүниң жадысы билен орта асыр йылларында нәче-нәче юртбасарлар ярагларыны ташлап гачыпдыр. Украин халкының бейик гызы Леся Украинка өзүниң поэмаларының биринде бүтин дөредижилигини халка хызмат этмәге багышлан шахырың толгундырыжы образыны дөредипдир. Ол шахыр өзүниң айдымларыны халкың ичине яйрадяр. Халк өзүниң шахырына ынаняр, онуң сөзлерини окуң, ярагың гапдалы билен уланяр... Шолар ялы алдым-бердимли сөвешлериң биринде еңилен королларың бири шейле диййәр: «Сиз мени ярагың гүйжи билен еңендирин өйтмәң. Мениң гошунларымы дыза чөкерен сизиң шахырыңызың сөзлери болды. Шонуң ялы шахырым болан болса — менем еңердим. Йөне менде шахыр ёк»...

Догруданам, юртбасарларың, вагшыларың шахыры болмаяр. Я-да РСФСР Языжыларының гурултайында шахыр Василий Федоровың айдышы ялы, хәзир капитализмиң хем шахыры ёк. Себәби капитализмиң тебигаты — шахыра гаршы. Шер иш хайыр иши догруп билмейәр.

Бейик Ватанчылык уршы йылларында бүтин Союзымызың, шол санда Совет Түркменистанының языжы-шахырларының ялкымлы сөзлери билен бир хатарда улы шахыр Гара Сейитлиевиң толгундырыжы, мобилизлейжи поэзиясы хем уллакан роль ойнады.

Ватанчылык уршы еңишли тамам болды. Парахатчылыклы йыллар башланды. Империализм ене-де от горсап уграды. Тарыхың тигрини ызына доламак иследи. Өзүниң шахырларындан халк инди тәзе сөзлере гарашды. Шахыр окыжыларыны кән гарашдырмады.

Ёк болсун акжа манжетли
Эринлери сигаретли,
Мыдам вискиден хумар,
Бабалары-да ганхор, женаятчылар!

...Сиз эй, гара йүрек,
Гара фрак,
Акжа манжетли
Эрни сигаретли,
Байгуш хәсиетли
Гитлериң пәлдешлери!

Бир сорац сиз, нәме диййәр онуң мазар дашлары!
Ол хем дүнйә ага болмак хыялына гапылып,
Гелди бизиң үстүмизе, элинде — от, топулып.
Дүнйәниң өз кануны бар: тарых ыза дөнмейәр.
Ерден нәче үфлесең-де, гөкдәки Гүн сөнмейәр...

Шахыр өзүниң бүтин дөредиҗиликли өмрүнде — отузынҗы йылларың ахырындан тә 70-нҗи йылларың башына ченли, хас такыгы, өмрүниң иң соңкы гүнлерине ченли өз дөврүниң сеси болды, парахатчылыгың, абатлыгың, зәхметиң, сөйгиниң җарчысы болды...

Гара Сейитлиев түркмен совет эдебиятының көп жанрлары боюнча эсер дөретди: гошгулар, айдымлар, балладалар, поэмалар, драма эсерлери ве башгалар. Гара Сейитлиев хайсы жанрда эсер язса-да, шол эсери түйс шахыр адамың дөредендиги илкинҗи нобатда гөзе илйәр. Ол хатда өзүниң драма эсерлеринде-де шахыраналыга болан вепалылыгыны саклаяр.

Диңе түркмен окыҗылары дәл, түркмен дилини билмейән окыҗылар хем Гара Сейитлиев өз гошгусыны окан вагтында онуң мылайым лиризминиң, ички энергиясының, сахы овазының җадысына дүшмән билмейәрди. Түркменистанда яшан рус языҗысы Викторин Попов бу хакда шейле язяр: «Москваның Союзлар өйүниң Сүтүнли залында Гара Сейитлиев лирики гошгусыны окаяр. Залдакы адамлар түркмен дилине дүшүненоклар. Эмма онуң гошгусына дүшүнмек үчин терҗиме герек дәл. Ол терҗимесизем дүшнүкли. Мунуң ялы затлары көп гөрен, гошгы диен зады көп диңлән Константин Федин ики элини аркасына тутуп:

Ашгабат, Ашгабат,
Җаным Ашгабат! —

дийип, коридорың угрунда ики бака гезмелэп йөрди...».

Өз гошгыңы, онда-да башга дилде окан гошгыңы Константин Федин ялы языҗа хиңлендирмеги башармак үчин, элбетде, җуда улы зехиниң герекдиги әшгәр зат.

Гара Сейитлиев өз кәрдеш досты Николай Тихоновың юбилейине багышлап язан гошгусында «өйде дәл-де, ёлда сачы агаран» достуның саглыгына тост ыглан эдипди. Гара Сейитлиевиң өзүниң хем сачы өйде дәл-де, ёлда чаларыпды. Ол Союзымызың эхли республикаларыны, дүнйәниң көп юртларыны өз гөзи билен гөрүп гелен җаханкешде шахырды. Шахырың гошгы китапларының, га-

лыберсе-де, гошгулар топарларының атлары хем онуң шейледигине шаятлык эдйәр: «Днеприң кенарында», «Хиндистаның гүллери», «Көпетдагың аңырсында», «Тагорың мыхманы», «Машат дервезесинде» ве башгалар.

Шу топарларың ичинден «Хиндистаның гүллери» шахырың бүтин дөредижилигинде айратын сайланяр. «Келкетте», «Тагорың мыхманы», «Ягыш ягса, ягшылыкдыр», «Зүлфияның сөзлери», «Мушайра агшамы», «Хакыкаты язалы», «Пакистанлы дайханың жогабы», «Фаиз Ахмед Фаизе», «Галкян минара», «Гөзлеримде саклансын» ялы гошгулар окыжыларың иң сөйгүли эсерлерине өврүлди.

Оларың арасында «Мушайра агшамы» хасам бетер иниңи тикенекледйәр. Хиндистан шахырлары үйшүп гошгы окаярлар, ярыш гечирйәрлер, ярышда еңен шахырлар байрак алярлар.

Бу гүн хем шейле үйшүп, мушайра геченде,
Гүллер хакда газал окан шахырларың ичинде

Бир шахырың багтына байрак дүшйәр бир чемен...
Гүл чемени гөтерип, чыкяр шахыр мейлисден.

Барярка бирден шахыр бүдрейәр бир таяга:
Гөтерип ерден чемени, галса шахыр аяга,

Бүдрәни бир гарыбың аягы болуп чыкяр.
Шахыр гарыба бакяр, гарып шахыра бакяр.

Сонра өз пенжегини онуң эгнине атып,
«Көчеде ятма, доган!» дийип, голундан тутуп,
«Йөр, доганым, йөр бизе, йөр, билеже яшалы,
Гайгымызы, шатлыгымызы билеже пайлашалы!»

Әкитжек болса шахыр, гарып доган гитмейәр.
«Мениң көчеден гитмегим дурмушы дүзетмейәр.
Эзиз доган, бу ятан доганлара серет сен.
Шахыр доган, сагжа бол, (шолар хакда) дөрет сен!..

Гүл хакда, бәгүл хакда, билбил хакда гошгы язан хинди шахыры шондан соң гарыплар хакында гошгы язып башлаяр... Ол өзүниң шахырчылык ыкбалына шондан соң гөз етирип уграяр.

Шахыр хайсы юртда яшаса-да, ол шол юрдуң бегенжи, шатлыгы, гамы, дерди билен биле яшамалы. Хайсы шахыр өзүниң шол боржуны ядындан чыкарса, ондан шахыр болмаяр. Шахыр өз юрдунын, өз халкының хажатына дүшүнмели. Өз дөврүниң өйкени болмалы. Шахырың

сетирлеринин деми өз халкының деми билен габат гелишмели. Шейле болмаса, шахыр гутаряр.

Адам болсаң адам дийме адамы,
Хайсыкы ёк халк гамыдан гамы.

(Новайы)

Халк гамындан гамы болмадык адамдан — адамам болмаяр, шахырам.

Шахыр хакыкы шахыр боланлыгында, диңе өз халкының дәл, бейлеки халкларың хем агысыны аглаяр, ясына гошуляр, дердини пайлашяр. Дертлиниң душундан бипервай гечип билмейәр. Гара Сейитлиев Пакистанда гезип йөркә, «эгни-башы хорашадан хораша» бир гарып дайхан билен душушяр. Дайханың янына нәхили бараныны шахырың өзи хем дуйман галяр.

Бардым ер сүрүп йөрен пакыстанлың янына.
Ол юрдуң отуз яшда гожалан дайханына
Бирнәче сораг берип, шейле җогап алдым мен:

— Ер өзүңкими?
— Ёк, аганыңкы.
— Сув өзүңкими?
— Ёк, аганыңкы.
— Өкүз өзүңкими?
— Ёк, аганыңкы.
— Азал өзүңкими?
— Ёк, аганыңкы.
— Өзүң-өзүңкими?
— Ёк, алланыңкы.

Гара Сейитлиевиң хиндистанлы гарып гыза багышлап язан «Гөзлеримде сaклансын» диен гошгусы онуң сөйги лирикасының мерҗенлериниң биридир. Кәбир окыҗылар бу гошгыны диңе шадыян гошгы хөкмүнде кабул эдйәрлер. Эмма бу гошгуда шол шадыянлыгың гапдалы билен аграс, хасратлы, йүрек гыйыҗы оваз эшидилйәр.

Овадандан овадан гызлар гөрдүм дүнйәде,
Эмма сениң йүзүң дек нурлы йүзи гөрмедим.
Овадандан овадан гөзлер гөрдүм дүнйәде,
Эмма сениң гөзлериң дек нурлы гөзи гөрмедим.
Эмма сенден хем гарып, харлы гызы гөрмедим.

Йөришиң мессан-мессан,
Хер бакышың бир дессан.
Сени дүнйә багш эден
Гөзел үлке Хиндистан.
Сениң рөвшен гөзлериң гөзлеримде сaклансын,
«Гара саңа ашык!» дийип, гой, чакланса чаклансын.

Гара Сейитлиевиң сөйги лирикасының кәнбир гөзе каклышып дурмаян айратынлыгы бар. Онуң сөйги хакындакы гошгулары билен ватанчылык, гражданлык гошгуларының арасында үзңелик дуюлмаяр. Ватанчылыга дегишли гошгуларының ичинден сөйги темасы эриш-аргач болуп гечсе, сөйги темасындакы гошгуларында белент ватанчылык, гражданлык дуйгусы өр-боюна галяр.

...Гара Сейитлиев өмрүниң соңкы йылларында «Адам ве дүнйә» диен философик гошгулар топарыны дөретди. Ол өзүниң бу гошгуларында адам, вепа, ынсап, топрак, ватан, партия, эне, сөйги диен дүшүнҗелере өзүче тәзе реңк чайды. Өзүче тәзе ыс берди, олары өзүче белент дережә гөтерди. Ол өзүниң бу гошгулар топарыны энтек-энтеклер довам этдирмекчиди. Эмма бивагт аҗал онуң бу арзувының высал болмагына бөвет болды.

Эмма хер бир хакыкы шахырың өмри онуң яшан йыллары билен өлчелмейәр. Шахырың өмри онуң сетирлерине сиңдирип билен йүреги биле, мәхри биле, деми биле өлчелйәр. Я-да шахырың өз сөзи билен айтсак:

Бу дүнйә гелениң бары өлмели,
Гынансак-да, оңа гаршы чәре ёк.
Йөне адам йүрек ялы болмалы —
Йүрек хич вагт өлүм бардыр өйденок.

Чын йүрекдең чыкан сөз-де өленок,
Чын йүрекден чыкан саз-да өленок.
Йүрекден чыкмаса — сөз-де боланок,
Йүрекден чыкмаса — саз-да боланок.

* *
*

Гара Сейитлиев ил-гүн үчин яран адамды. Онуң иң соңкы чап эдилен эсери (ол оны агыр ягдайда ятырка кеселханада языпды) Түркменистан Компартиясының XX гурултайына багышлап язан гошгусыды. Шахыр өзүниң шол гошгусында түркмен халкының етен хем етҗек бейик багтыны огуллык борҗы билен васп эдипди, өз халкының улы гелҗеги хакындакы сетирлерине йүрегиниң иң соңкы гызгыныны сиңдирипди.

Гара Сейитлиевиң кеселханадакы кагызларының ичинден мен гутарылмадык бир гошгы тапдым. Окадым.

Иним дыглап гитди. Ол гошгы шахырың өз халкы билен хошлашык гошгусыды.

Хош мениң сапалы, овадан үлкәм,
Хош мениң мәхрибан, җана-җан халкым!..

Ол өзүниң иң соңкы деминде-де өз мәхрибан халкы билен хошлашмагы унутманды.

Шол мәхрибан халк 1971-нҗи йылың 3-нҗи майында өзүниң мәхрибан оглы билен, улы йүрекли шахыры билен мынасып хошлашды.

1975

АМАН КЕКИЛОВ

Биз кәбир сөзлери хәли-шинди гайталап йөренимиз үчин, олара шейле бир эндик эдипдирис, хатда оларың манысыны аңласагам аңламаян ялы болярыс. Меселем, даг сөзүни гайталанымызда, ол бизе хемише үйтгешик бир тәсир эдип дурмаяр. Эмма биз төтәнден дагың ичине дүшсек, онуң керт-керт кемерлерине, учут-учут гаяларына тәзеден назар салсак, ол бизиң эндик эден аклымызы яңадандан хайран галдыряр, иркилен дуйгуларымызы тәзеден ояряр.

Аман Кекилов, Дурды Халдурды, Гара Сейитлиев, Рехмет Сейидов дийленде-де биз оларың манысына хемише үйтгешик үнс берип барамзок. Ата, эне, сув, чөрек диенимизде бипервай айдып гойбершимиз ялы, оларың адыны хем гүррүң арасында агзап гойберйәс. Эмма ол эндиге өврүлен хорматлы атларың аңрысында тутуш халкың тарыхының, ыкбалының, шатлыгының, дердиниң ятандыгына мазалы пәхим айланымыздан соң дүшүнип галярыс.

Алып китап элине,
Окап берйәр Чарыҗык.
Гулаҗыгны кеердип,
Диңләп отыр Нурыҗык.

Я-да:

Улы гөврели эркек
Асыллы башгалардан.

Мох-мох дийип чагырсаң,
Гелер юваш-ювашдан.

Я-да:

Бойнумда гызыл яглык —
Ишчи-дайхан ганыдыр.
Бизиң барян ёлумыз
Ленин — Маркс ёлудыр.

Я-да:

Нәме дийсең диениңи этмедик,
Өврүлдик-де, терс ёлуңдан гитмедик.
Ит болуп үйрсең-де, сөзүң тутмадык,
Намыслысың, намыс эт-де ян-янсаң.

Топланып партия ёлундан гидйәс,
Ислендик мырада, максада етйәс.
Сизлери хем сынп хөкмүнде ёк эдйәс.
Ягың эрәп, сүңкүң билен ян-янсаң.

Биз бир махал чагакак, өз окув китапларымыздан шу гошгулары оканымызда, олары 16 я 17 яшлы, хениз кәмиллик яшына-да етмедик чаганың язандыгыны пикирем этмейәрдик. Бу гошгулары өз ата-энелеримизе окап беренимизде, олар: «Ай, хер ерде көпи гөрен, ылымлы-ылымлы адамлар көпдүр» диердилер.

Шол көпи гөрен, ылымлы адам диййәнимизиң шо дөврүрде педтехникумда окап йөрен яшажык студентдигинден биз бихабардык. Аман Кекилов эййәм шол дөврүрде гиден бир үлкәниң мүңлерче чагаларының сөйгүли шахырыды.

Аман Кекиловың «Өңе» поэмасының шу сетирлери хенизем ядымда:

Ожагмызда от янып.
Газанымыз гызмазды.
Гөзүмиз оңлы нахар.
Айда-йылда гөрмезди.

Йылы сува эл урман.
Иердик гаты төтек.
Не гоюн барды, не гечи,
Не товук барды, не кетек...

Шахыр өсди, кәмиллешди, 30 яшына етди. Бейик Ватанчылык уршы башланды. Кавказ байлыгына гөз гыздыран фашистик гулатылар айдың асманымызда гайма-

лашып башлады. Шол дөврде Аман Кекиловың бейлеки ватанчылык гошгулары билен бир хатарда Кавказ хакындакы гошгусы хасам белент яңланды:

Сен улы гөвресин, Баку йүрекдир.
Ол бизе бар затдан бетер герекдир...
Дерялар, деңизлер гана дөнсе-де,
Фашистлең сүңкүнден даглар өнсе-де
Ай-йылдыз чакнышып, терс өврүлсе-де,
Асман ашак инип, ер чөврүлсе-де,
Гонмаз гарагушлар багыңа сениң,
Мүнмез йыртыжылар дагыңа сениң...

Ватана сөйги, душмана йигренч, совет хакыкатына болан бейик ынам Аман Кекиловың поэзиясының өзени болды.

Энче агыр гүнлери гечирдиң башдан, Ватан,
Гезелди ганлы пенже ичден хем дашдан, Ватан,
Айра дүшдүң ах чекип, доган-гардашдан, Ватан.
Ачылмады хич вагт гөзүң талашдан, Ватан,
Ганлы гөрешде өсдүң, дүшмедиң гүйчден, Ватан...
Аркасы дагдан болуп, йүреги дашдан Ватан...

Ил-гүнүне болан буванч, багтлы гүнлере болан буйсанч, уруша болан йигренч, гөзеллиге болан сөйги сэхетли гүнлериң биринде шахырың галамыны «Сөйги» поэмасының үстүнден элтди. Бу поэмадан озал хем Аман Кекилов шахыр хөкмүнде формирленипди. Эмма «Сөйги» поэмасы оны халкымызың иң сөйгүли шахырларының хатарына чыкарды.

Хер бир шахырың онларча эсери болуп билйэр. Оларың хеммесиниң я-да кэбирлериниң говы болмагы-да мүмкин. Йөне оларың ичинден белли бириси нэхилидир бир себэбе гөрэ айратын үйтгешик боляр, шахырың кешбини аныклаяр.

Твардовскиниң «Василий Теркинсиз», Пушкиниң «Евгений Онегинсиз», Кербабаеви «Айгытлы әдимсиз», Шолоховы «Ювaш Донсуз» гөз өңүне гетирип болмайшы ялы, хер бир сөз уссадының кешбини кесгитлейән бир эсери болгуч боляр. Шол эсериң адыны тутанында авторың адыны тутуп дурмагың хажаты ёк. Эсериң ады авторың ады ялы болуп эшидилйэр. «Сөйги» романы хем Аман Кекиловың багтына, шейле эсер болды.

«Сөйгиниң» мазмуныны гүррүң берип дурмагың зерурлыгы ёк. Йөне хер ничигем болса, бу эсериң Аман Ке-

киловың баш эсеридигини назарда тутуп, ол хакда бәш келеме айдылса ягшы.

Эгнинде лыбасы — гызыл кетени.
Ак памыкдан ак гөрүнйәр ак тени.

Терне дек төзленен гоша мәмеси,
Кетенини йыртсам диййәр бир геңси.

Дашын алып ики яндан мәмелең,
Гөйәки диерсиң, сакчысы олаң,

Дыздан гечйәр өрүм-өрүм сачлары,
Өлини дирелтҗек галам гашлары...

Тапышык — яшлыгың багтлы сагады.
Тапышык белләниң болмаз такады...

Гоймады эркине җахыллык ели,
Батыргай ишледи йигидиң эли.

Башланды арада кичиҗик «сөвеш»,
Галгады дөрт яна дөрт өрүлен сач.

Гыз чыдам этмеди, ахыр берди ян:
«Дөвйән-ле голларым, дурсана, надан!»

Ине, шол йигит Бегенч — Огулнабадың сөйгүлиси — өз Огулнабадындан айрылып, Ватан горагына, ар-намыс горагына гидйәр. Огулнабат болса мугаллымлары тайярлаян курса, Ашгабада уграяр. Ол шо ерде Ватанчылык уршунда яраланып гелен, инди болса магарыф угрунда ишләп йөрен Акмырат билен ичгин танышяр. Эмма Огулнабадың сөййән йигидиниң бардыгындан Акмырадың хабары ёк. Акмырат Огулнабада ашык боляр.

Гүндиз пикиримде, гиже дүйшүмде,
Гайталаняр адың, Огулнабадым.
Дәли мен, Меҗнун мен, валла, хушумда
Хич бир зат гоймадың, Огулнабадым.

Бир садык гулуң мен, говшурып голум.
Йүрегим мөвч уряр, эмма лал дилим.
Бакышында хем дирилик, хем өлүм,
Рехим эт, өлдүрме, Огулнабадым...

Сөйгүлиси фронтда сөвешип йөрен Огулнабат бу теселли хата нәме җогап берип билерди? Сөйгүсине бүтин йүреги билен вепадар гыз бу хата хич хили җогап бермейәр-де, җогап дерегине оңа өз Бегенҗинден гелен хаты

ёллаяр. Акмырат гызың сөйгүлисиниң бардыгыны диңе шонда билип галяр.

Вагт гечйәр. Бегенч бир аягыны фронт мейданында гоюп, өйлерине гайдып гелйәр. Огулнабат оңа дурмуша чыкмак ислейәр. Инди болса Огулнабат билен эҗесиниң арасында конфликт башланяр.

— Бир аягы ёкмуш, балам, дызындан,
Энең энтек ирен дәлдир гызындан.

— Дызына берҗекми гызы огланың?
Маңа герек зады йүреги опуң.

— Йүрек нәме, сына сагдын дурмаса?
— Сына нәме, йүрек батлы урмаса?

Энеси ахырсоңы ылалашяр. Огулнабат Бегенҗе дурмуша чыкяр. Эмма буларың багтлы дурмушы узага чекмейәр: дөшүнде галан ок бөлеги зерарлы Бегенч арадан чыкяр.

Вагт гечйәр. Акмырадың Огулнабада болан сөйгүси ене-де тәзеленйәр. Олар дурмуш гурярлар.

Гошгы билен язылан эсериң мазмуныны гүррүң бермек җуда кын. Себәби хер хили уссатлык билен гүррүң берилсе-де, онуң инче логикасыны, психологик өвүшгүнлерини диңлейҗә етирмек мүмкин дәл. Онуң үчин диңе шол эсериң өзүни окамалы. Бизиң арамызда ол эсери окамадыгың ёкдугыны назара алып, биз диңе бир зат дийип билерис: «Сөйги» романы — хакыкы сөйгиниң аҗайып симфониясы». Геп бу ерде бириниң ызында галан дул гелнини алмакда дәл. Ол дул болуп-да билерди, көр-де, агсак-да, киселли-де болуп билерди. Я-да хич хайсысы болман-да билерди. Эгер-де Бегенч ёгалмадык болса, Акмырат башга бир вепалы гызы-да тапып билерди. Бу ерде геп хөкман оларың бири-бирине говушмагында дәл-де, сөйги дийилйән задың пәкизелигинде, онуң матлабының мукаддеслигинде, бирек-биреге вепадарлыгың чирксизлигинде дийип билерис.

Шейле пайхаслы, арасса, мукаддес, чылшырымлы сөйгини бүтин инчелиги билен, якымлы ысы билен гөркезип билмек хер бир шахыра башартмаяр. Теманың автора җуда якынлыгынданмы, белли бир дереҗеде биографик хәсиетлилигинденми, эсериң язылмалы вагтының җүпүне дүшмегинденми я-да бизе белли болмадык баш-

а бир габатлыга гөрәми — кәбир эсериң айратын шоуна дүшйәндигини биз яңы айдыңдык.

«Сөйги» романы хем шейле эсерлериң бири болды. Сөйгиниң» илкинҗи китабы окыҗыларың элине говшанда, бизиң поэзиямызда башга-да кән эсерлер барды. Поэмалар хем аз дәлди. Оларың бирнәчеси сөйги билен калярам. Эмма оларың кәбири болаймаса, көпүси эдебият тарыхының материалы болуп галды. 47-нҗи йылың ерхетинде дөрәп, өңбайрага гайдан поэмаларың ичинден «Сөйгиниң» аты озуп, шу гүнлере гелип етди. Ол хәзирем чапмагыны довам этдирйәр.

Аман Кекилов хакында гүррүң эденимизде, биз онуң эдебият теориясына гошан гатанҗы хакында-да агыз долдурып айтмага борчлудырыс. Алым шахырымызың дүзен «Эдебият теориясы» китабы бизиң эдеби гүйчлеримизиң гиден бир армиясыны тербиеледи. Шу гүнки мекдеплеримизиң, ёкары окув җайларымызың мүңлерче эдебият мугаллымлары, алымлар, үлкәмизиң мешхур шахырларының, языҗыларының, медениет ишгәрлериниң о... ярчасы шол китап боюнча экзамен берипдилер. Бу гүн оларың хеммеси өз алым-мугаллымыны миннетдарлык билен ятлаяр.

Бир гезек Гөкдепеден шейле бир хат алдым: «Гадырлы дост! Яңы-якында мениң эзиз гөрйән шахырым, гадырлы мугалымым Аман Кекиловың 60 яшанлыгы мынасыбетли, оңа Түркменистан ССР-ниң ылымда ат газанан ишгәри диен хорматлы адың дакыландыгыны газетде окадым. Онуң язан китапларыны, хасам «Сөйги» романыны мениң нәхили эзиз гөрйәндигими, онуң «Эдебият теориясы» китабыны нәхили үрч эдип окандыгымы хем-де шо боюнча бәшлик баха аландыгымы сен оңат билйәнсиң. Аман ага бир уллакан адам. Шонуң үчинем хут онуң өзүне хат язып дурмагы бирхили гелшиксиз хасапладым. Шо себәпли-де Аман ага габат геленде, оны мениң адымдан түйс йүрекден гутламагыңы хем-де Эрек агы дүнйәде нәче дурҗак болса, шонча яш арзув этмегиңи сенден җуда, җуда хайыш эдйәрин... Илмырат Пудаков, Гөкдепе районы, «Гызыл байдак» газетиниң редакциясы».

Мениң пикиримче, бу хата хич хили дүшүндириш герек дәл. Дине екеҗе дүшүндириш герек: хорматлы Аман агамыза шейле аҗап арзувлары йүрегинде беслəп йөрен адамлар бирлән-икилән дәл-де, мүңлерчедир...

Аман Кекиловың «Галкынан гөвүн» романы, «Сөйгиниң» эсасында дөреден драмасы, тәзерәк чапдан чыкан «Сөз сунгаты» китабы хакында-да кән гүррүңлер этсе боларды. Эмма бир макалада бейле сахылыга мүмкинчилик ёк.

Коммунистик партиямыз, Совет хөкүметимиз Аман Кекиловың халк өңүнде битирен хызматларына мынасып баха берди. Ол орденлериң ве медалларың бирнәчеси билен сылагланды, Түркменистаның Магтымгулы адындакы Довлет байрагының лауреаты болды.

Түркменистаның халк языҗысы, филология ылымларының докторы, ТССР-иң ылымда ат газанан ишгәри, академик — шу ат-абрайлара мынасып болмак үчин эсли ишлериң эдилендиги өз-өзүнден дүшнүкли болса герек.

1971

ЧАРЫ АШЫРОВ

Нирде сен, эй Нина, эрмени гызы?
Гезсем тапармыкам бүтин Союзы!
Ол гүн ел өсйәрди тоздурып гары,
Топ окы ягярды, янярды дәри.
Агачлар бурҗулап, сувлар доңупды,
Бейним сарсып, йүзүме ган инипди.
Гулак эшидйәрди, гөзүм гөрмйәрди.
Ики элим ганлы гары сермйәрди.
Келләми галдырып бир якымлы эл,
Галмагал ичинде бир зат диййди ол.
Мәхрибан эне дек эдйәрди эми,
Чаярды йүзүме якымлы деми.
Ядымда дәл айдан сөзлериниң бары,
Шулары ят тутдум шол гүнден бәри:
«Адым Нина — диййди.— өзүм эрмени»
Шол гыз халас этди өлүмден мени.
Нирде сен, эй Нина, эрмени гызы?
Гезсем тапармыкам бүтин Союзы!

Мен бу гошгының башкы 5—6 сетирини мысал алҗакдым. Эмма соңкы сетирде етеними өзүм-де дуйман галыпдырын. Ажайып айдымың хер гүн айдылса-да иризмейши ялы, бу гошгыны хем гайталадыгыңча азлык эдйәр. Себәби гошгы шахырың йүрегинде җайдар форма тапып, соңра болса дуруп билмән дашына чыкыпдыр. Бу гошгуда хемме пикирлер, хемме сөзлер эсасы мазму-

ның төверегине шейле бир җебислешипдир, оларың екеҗесини айырсаң я-да екеҗе башга зат үстүне гошсаң, гошга зепер етҗек.

* *
*

Чары Ашыров — эпик шахыр. Онуң улы эсерлериниң һеммеси (овнук гошгуларының хем көпуси) эпик хәсиетлидир.

Шаңңы, гыкылыклы сөзлерден гачмак, беян эдйән һекасыны өз дөредиҗилигине махсус мылайым, арам темпераментде гүррүң бермек — бу хәсиетлер шахырың дөредиҗилигиниң эсасы айратынлыгыдыр.

Шахырың бу айратынлыгының йүзе чыкмагында бейлеки рус классыклары билен бир хатарда, Некрасовың тәсири айратынам улы болса герек. Некрасовың гошгуларыны, ылайта-да, онуң «Руссияда ким шат яшаяр?» диен мешхур поэмасыны терҗиме этмек шахыр үчин улы мекдеп болды.

Чары Ашыровда окыҗының йүрегине юваш-ювашдан гирмек, вакаларың ичи билен асса-ассадан әкитмек ве шонлукда окыҗыны кем-кемден өзүне бенди этмек ялы айратын уссатлык бар.

Трибунада сөзләп дуран үч хили ораторы гөз өңүне гетириң. Биринҗи оратор батлы геплейәр, агзыны көпүрҗедйәр, өз пикирини айратын хыҗув билен субут эдйәр. Икинҗи оратор геплемәге бейле өкде дәл, сеси бейле гаты хем дәл, бейле юваш хем дәл, эмма меселәниң айратын тарапларыны өзүне махсус бир уссатлык билен өңе сүрйәр вели, сен оны диңлемәге меҗбур болярсың. Үчүнҗи оратор юваш, сада, мылайым, эмма бир бада гөрәймәге тәсирсиз геплейәр. Эмма диңләп отурсаң, ол сени юваш-ювашдан өз торуна дүшүрйәр, сөзлериң логикасына саляр, сүңңүнде мылайым бир диглеме дөредйәр. Сен онуң трибунадан дүшмезлигини дилейәрсиң. Президиумың башлыгы хем регламентини ятдан чыкаряр.

Бу ораторларың үчүси-де говы ораторлар. Оларың хер хайсында диңлейҗини өзүне чекиҗи белли бир укып бар. Чары Ашыровың дөредиҗилигине белет адамлар онуң хайсы өзболушлылыга дегишлидигини эййәм аңландырлар. Онуң дөредиҗилиги шу айратынлыкларың үчүнҗисине якындыр диесим гелйәр.

* *
*

Хер бир автор эсериң мазмуны хакында ойланып йөркә, материалың ербе-ер гоюлмагы хакында-да дең дережеде пикир эдйәр. Бу йөне ерден дәлдир. Себәби чепер эсерде композицияның ойнаян ролы-да бейлеки чеперчилик серишделериниң хич хайсындан пес отурмаяр.

Чары Ашыровың хем өзболушлы композиция гурупы стили бар. Бу ягдай онуң улы эсерлеринде айратын-да гөзе илйәр.

Сердар бир сада йигитди,
Эмма гара экен багты.
Чагаларын дөкүп гитди
Айны хоссар герек вагты.

(«Айралыгың» илкинҗи сетирлери).

Достларым мен бу эсери
Башладым гечен дөврүден.
Мерданалаң нахак ере
Ганларын сачан дөврүден.

Геп юмрукды, лалды диллер,
Акыл-гүйч дәл, гүйч — акылды,
Нәхак ере гызыл ганлар
Дөкүлди, достлар дөкүлди.

(«Ганлы саканың» илкинҗи сетирлери).

Петигара, Амангөзел,
Нәме болды саңа озал?

Сен хем ил ялы улалдың,
Гызлар билен «хыммыл» чалдың.

Чага болуп бардың бакжа,
Онсоң китап салдың букжа...

Орта мекдеби гутардың,
Соңра нәме үчин дурдуң?

(«Яш килваның ялңышының» илкинжи сетирлери).

Гөршүмиз ялы, шахырың белли үч поэмасының үчүси-де ваканың өзени билен танышдырып башлаяр, шобада-да адам ыкбаллары билен гызыкдырып, сени ызына дүшүрип экидйәр. Бу шахырың сөйгүли композицион усулларының биридир.

* *
*

Чепер эдебиятың дили бейлеки эдебиятларың дилинден өзүниң образлылыгы билен тапавутланяр. Шол образлылык аркалы болса чепер эсериң дили айратын тэсирли боляр: дуйгыңы ояряр, шатландыряр, гамландыряр. Шейле этмек үчин болса, чепер эсериң дилиниң дүшүниклилиги, садалыгы жуда зерур.

Эмма садалык хем ики дүрли боляр. Хакыкы садалык, ясама садалык. Садалык билен язылан эсерлериң халк ичинде улы сөйгүдең пейдаланяндыгыны гөрүп, хер эдип-хесип эдип сада язмага дыржашанлар хем эдебият тарыхында болупдыр. Эмма ол эсерлер дөрэн гүнүниң эртеси пешмек ялы даргап гидипдир. Мунуң терсине, хакыкы сада эсерлери ясама садалыкда айыпланлар хем болупдыр. Ол икисини бири-бириндeн тапавутландырмак кәмише аңсадам дүшмейэн болара чемли. Бейик рус шахыры Некрасовың эсерлери хакында бейик рус языжысы Тургеневиң «онуң гошгуларында ярым көпүклик поэзия ёк» диен сөзлерини билйэн болсак герек. Ажайып шахыр В. Я. Брюсов соңра ол хакда шейле языпдыр: «Некрасовың гошгуларында «Ярым көпүклигем поэзия ёк» дийип, Тургеневиң айдан сөзлери гөдек адалатсызлыкдыр. Некрасовың өзболушлы гошгы дүзүш угры бар, өзүне, дине өзүне махсус гошгы өлчеглери ве рифмалары бар: бу болса хакыкы зехиниң дашкы, эмма хатасыз аламатларыдыр. Некрасовың гошгуларыны ашагында голы болмаса-да танамак аңсатдыр: онуң өз йүзи бар».

Чары Ашыровың эсерлериниң шахыраналыгы, дилиниң садалыгы хакында-да биз ёкаркы сөзлери долы хукук билен айдып билерис.

«Ганлы сака» поэмасының дөремеги бизиң түркмен совет поэзиямызда улы вака болды. Шол дөврүрде дөрэн бирнәче поэмаларың диңе ады галан болса, «Ганлы сака» өзүниң ады билен-де, тутуш сүңңүниң сагдынлыгы билен-де хыжувлы яшамагыны довам этдирйәр. Бейле бахт эдебиятда аз-аз эсериң багтына дүшйәр.

Түркмен халкының дурмушындакы иң мөхүм вакаларың көпүси шахырың эсерлеринде өз чепер беяныны тапды. Халкымызың революциядан озалкы агыр дурмушы, обада социализмиң илкинжи әдимлери, колхоз гурлушыгы, дайхан көпчүлигиниң аныңа социалистик медениети,

дүшүнҗәни сындырмек идеясы. харбы тема — буларың хеммеси бизиң ажайып шахырымызың дөредиҗилигиниң эсасы өзенидир.

* * *

Партиямызың, хөкүметимизиң, халкымызың өңүнде Ч. Ашыровың битирен хызматлары өрән улы. Онуң дөшүни бейик Ватанымызың орденлери хем-де медаллары безейәр. Ынха, тәзеликде болса, ол Түркменистан ССР-иниң халк языҗысы диен ёкары ада мынасып болды. Бу ат оңа жуда гелишйәр.

1970

ДУРДЫ ХАЛДУРДЫ

Говы шахыр хакында гүррүң эдиленинде, шахыр сөзүне хич хили кесгитлеме берилмән, «Ай, пыланы шахыр-ла!» дийилйәр. Говы багшы хакында гүррүң эдиленинде-де шейле.

Мениң шол еке-тәк сөз билен баха бермәге мынасып гөрйән шахырларым көп дәл. Классыкларың бири айтмышлайын, олар бейле көп хем болмалы дәл болара чемели.

Халдурдының шейле шахырларың хилиндендигини гөркезмек үчин мысал тапмак кын болмазды. Эмма мен өзүмиң бу чаклаңҗа макаламда екеҗе бир мысал билен канагатланмак ислейән. Шахырың «Мениң ярагым» диен илкинҗи йыгындысы 1947-нҗи йылда, ягны, мундан 22 йыл озал чыкыпды. Шу чәрьек асыра голай вагтың ичинде ол гошгулара «көнелмек» диен кесел ёкушмады. Эмма шол дөврүң довамында «мен» диен шахырларың онларча йыгындылары шол кеселе учрап ёгалып гитди.

Шол дөврүңдәки поэзия китапларының деңзинден бары-ёгы бирнәче дамҗа бизиң гүнлеримизе гелип етди. Шол тенекар дамҗаларың бири-де шахыр Халдурдының «Мениң ярагым» диен китабыдыр.

Шахырың «Гачгак» балладасындан бир бөлек окап гөрелиң.

Ол өкже огурлап гачды-да гитди,
Ёл бойы затларын сачды-да гитди.

Ол гачды, хич киши гөрмеди оны,
Дуймады мергенлер, урмады оны.

Чүнки ол гачанда ызына гачды,
Гачмагың аграмы дызына дүшди.

Ол бейик аталык Ватандан гачды,
Аталаң ган дөкүп етенден гачды.

Энеден, атадан, догандан гачды,
Дайыдан, дайзадан, егенден гачды.

Гелинлик эдинжек гызындан гачды,
Тоюнда чалынжак сазындан гачды.

Түкенмез леззетли язындан гачды,
Энәниң ийдирен дузундан гачды.

Ил-гүни, хоссары, достундан гачды,
Букының бейгинден, пессинден гачды.

Шол гачып отуршы, көп ерден гечди.
Ок етим мейдандан араны ачды.

...Йөресе, ер онуң ызыны алды.
Букулса, ел онуң ызыны чалды.

Сув онуң бөкенде суратын алды,
Окларын дөкенде сыратын алды.

Түпеңин зыңаныи жөвенлик гөрди.
Өз яндан өзүне гөвүнлик берди:

«Инди мен аркайын ятарын» дийди,
«Гүр битен токая етерин» дийди.

Токая гиренде гөк гөрйәр оны,
Йигитлик гайраты ек гөрйәр оны.

Гижеси ай-йылдыз сыпдырман гөзден,
Ол орун тапмады токайдан, дүзден...

Ер дийди: «Өлсеңем тозаным етмез»,
Үстүңе түл-э дәл, гызганам битмез»

Гуш-гумурсам оңа пена болмаяр.
Чөп-чөрлерем оны мыхман алмаяр.

Эгер дага барса, айылар гөржек.
Онуң депесинден даш билен уржак...

Хатда оңа гарынжа-да йүз бермез.
Хипиниң бир бурчун рова гөрмез.

Хемме өз еринде, гачып барян ёк,
Өз гапысын оңа ачып берйән ёк.

Дүнйәниң гинлиги даралды оңа,
Әхли баран ери гөр болды оңа...»

Шу гошгы — үстүнден чәрьек асыр гечен гошгы. Эмма чеперчилик уссатлыгының дережеси боюнча оны шу гүнлериң иң говы гошгулары билен дең хатарда гоймак болар.

...Шахыр диңе өз гошгуларына дәл, терҗиме эдиән эсерлерине-де бүтин йүрегини сиңдирйәр. Маныны дүрс берлиши боюнча-да, сетирлериң тебигылыгы боюнча-да оларын терҗимедигини билҗек милтиң ёк.

Полтава илинде Мария ялы,
Гөзеллик бабатда бир гөзел хем ёк.
Дубуң көлгесинде хич гөрмән гүни,
Өсүп бой алыпдыр тер гүл мысалы.
Нурлы йүзи гөйә намысы дек пәк.
Йылдыз дейин ловурдап дур гөзлери.
Писсе додак, балдан ширин сөзлери.
Гөвси гөйә гундуз мысалы ап-ак.
Ногта сачы гиң маңлайлы серинде
Булут дек гаралып җаныны аляр.
Дик сынасы Киев депелеринде
Битен дереклери ядыңа саляр...

...Мария, Мария, начар Мария,
Черкес гызларының гөркүниң шасы!
Багрыңа басаның кимиң ювхасы?
Ничик болдуң оңа дучар, Мария?

Терҗимәниң шейле дережә етмеги үчин сетирлере нәче-нәче зәхметлериң сиңмелидиги өз-өзүнден дүшнүкли болса герек.

Шахырың журналдакы редакторлык дөври хакында-да, яш зехинлере етирен берекетли көмеги хакында-да, сыпайы хем-де газаплы талапкәрчилиги хакында-да, соңкы дөвүрде дөреден гошгудыр поэмалары хакында-да, ылайта-да Маяковскиниң «Владимир Ильич Ленин» поэмасыны терҗиме этмекдәки төвекгелчилиги хакында-да көп гүррүңлер этсе боларды. Йөне о затлар мениң бу кичиҗик макаламда гөз өңүнде тутан везипәме гирмейәр.

Мен диңе хәзир өзүмиң эй гөрйән шахырларымың бири хакындакы кәбир пикирлерими айтмак иследим.

РУХЫ АЛЫЕВ

Махал-махал ойланып отураныңда ве гечен гүнлериңе гөз айланыңда, сениң миннетдарлык билен ятлаян адамларың боляр. Олар сениң ыкбалыңа белли бир дережеде тәсир эден адамлар. Мениңем дурмушымда шолар ялы эзиз адамларың бирнәчеси бар. Ери геленде, шоларың хер хайсы хакында өзүмиң миннетдарлык сөзлерими айдармыкам өйдйән.

...1946-нжы йыл. Мен шол махаллар Теҗениң сув ховдының гурлушыгындадым. «Мыдам тайяр» газетинден башлап «Совет эдебияты» журналына ченли күт-күт гошгулы депдерлерими ибермейән редакциям аз-азды. Эмма сетанда-сейранда болаймаса, олар метбугат сахыпасына дүшмейәрди. «Гадырлы ёлдаш...» дийлип, язылан җогапларың саны белли бир чене етенде мениң өзүмден гөвнүм гечип башлады: «Догруданам, мениң язян затларымда дерек ёк болмагы мүмкин». Шейле пикир билен мен эсли махал язмамы хем гойдум.

Ене-де бирден ичим быҗыклап башлады: «Гел, әхли язан затларымы ТССР Язычылар союзына иберип гөрейин, белки-де о ердәки адамлар хас акыллы маслахат берерлер». Дийшим ялы хем этдим. Иң говы гөрйән гошгуларымдан 30—40 санысыны бир депдере гөчүрип, Язычылар союзына ёлладым. Бир ай хем гечип-гечмәнкә ТССР Язычылар союзының секретары Рухы Алыевиң голы билен бир хат гелди: «Гошгуларыңы окап гөрдүм. Ики саны гошгыңы («Теҗен дерясы» ве «Багшы гыза») «Совет эдебияты» журналында чап этмәге хөдүрледик. Өзүңден гөвнүң гечмесин. Язмагыңы довам этдир».

Шейле җогабың маңа нәхили тәсир эдендигини чинтген отурмайын. Йөне бир зады велин айдайын: чапа хөдүрленен гошгулар маңа гоша ганат бекледи. Үч-дөрт ай гечип-гечмәнкә-де шол ики гошгы «Совет эдебияты» журналында ловурдап чыкды. Белки, мен хәзир тутуш гошгулар йыгындым чыканда-да шол ики гошгуча бегенйән дәлдирин. Соңра мен «Совет эдебияты» журналы билен якын арагатнашык саклап, онуң ишгәрлери билен өвренишип гитдим.

...1949-нжы йыл. Одесса шәхеринде Совет гошунының катарында гуллук эдип йөрүн. Гыш айлары. Гар дыздан. Гара деңзиң якасы. Бейик Ватанчылык уршы йылларын-

да йыкылан, яндырылан жайларың харабалыгының арасында окув гечип йөрүс. Аракесмә чыкярыс. Почтальон гелйәр. Маңа-да ики саны букжаны говшуряр. Бири өймүзден, бейлекиси Түркменистан Языжылар союзындан. Хайран галмалы, илки билен Языжылар союзындан гелен хаты ачярын. Ачаныма-да дегйәр: «Гадырлы Керим! Сениң гошгулар йыгындыңы өзбашына китап эдип чыкармагы планлашдырдык. Сениң йыгындың Түркменистан дөвлет неширятының 1951-нжи йылдакы планына гиризилди. Әхли гошгуларыңы топлап, бизе етирмегиң аладасыны эт. Йыгындың редакторы болмагы өз үстүме алярын».

Элбетде, бейле хатың нәхили дережеде бегендиржекдигине хер бир яш шахыр белет болса герек. Бир йыл гечип-гечмәнкә-де Рухы Алыевиң редакциясы билен «Гүйжүмиң гөзбашы» диен илкинжи йыгындым чапа ёлланяр.

...1950-нжи йыл. Хәзирем гуллук эдип йөрүн. Йөне Одессада дәл-де, Ашгабатда. Ене-де хат. Ене-де Рухы Алыевден: «Сени ТССР Языжылар союзының членлигине кандидатлыга кабул этмеги макул гөрдүк. Үч адамдан рекомендация герек. Бирини өзүм язарын. Бейлекилери хакында нәхили пикир эдйәң? Вагтың болса, Языжылар союзына гел, гүрлешерис».

Бу хат хем хич хили дүшүндирише мәтәч дәлмикән өйдйән.

...1955—60-нжы йыллар. Түркмен дөвлет университетинде гайыбана окап йөрүн. Рухы Алыев ене-де мугаллымым. Ол чага ялы гөвначыклык билен өз шәгирдине йүзленйәр: «Сен өз диплом ишиңе кимиң ёлбашчы болмагыны ислейәрсиң? Эгер гаршы болмасаң, ишиңе ёлбашчы болмага мен разы!»

Дөрт факт. Дөрт пурсат. Булар ялы пурсатлар хер бир адамың йүрегинде өмүрлик ер эдйәр. Олар сениң гележекки ыкбалыңы кесгитлейәр.

Шейле пурсатлар диңе мениң дурмушымда болдумыка? Ёк. Мениң неслимиң языжы, шахырларының көпүси бу мәхрибан адамың, ажайып ёлдашың, хыжувлы шахырың, аладалы мугаллымың адыны гызгын мәхир билен, улы хормат билен тутярлар. Оңа бир сөз билен «мугаллым» дийип йүзленйәрлер.

1968

КАКАБАЙ БАЙРАММЫРАДОВ

Кесел — эрбет зат. Өлүм — айылганч зат. Йөне вели кесел гутулян кесел боланлыгында, өлүм өз гелмелирәк вагтында геленлигинде, хер нәме-де болса, икиси билен-де ылалашса болар.

Эмма Какабайың кесели бежерип болмаян кесел, өлүми болса жуда ир гелен өлүм болды. Шейле кесел билен-де, шейле өлүм билен-де разылашмак асла мүмкин дәл. Эмма... мүмкин болмаса-да, инди алач ёк. Онуң йүрек ялы нәзик, бугдай дессеси ялы аграс назарыны, махмал ялы мылайым херекетини инди биз хич хачан гөрүп билжек дәл.

Какабай үйтгешик йигитди, сейрек габат гелйән адамларың хилинденди. Онуң арасса ахлагы, ёкары медениети соң газанылан зат дәл-де, догланда биле доглан ялыды. «Бир гөрен таныш, ики гөрен гарындаш» диен сөз бар. Какабайы бир гөрен адам онуң билен хас чуңңур таныш боласы гелсе, ики гөрен адам онуң билен доган боласы гелерди.

Онуң зехини жуда йитиди. Көп окарды. Окан затларына чуңңур дүшүнерди. Дүнйә эдебиятының (диңе чепер эдебият дәл-де, эдебиятың әхли гөрнүшлериниң) иң ажайып эсерлеринден өрән оңат баш чыкарарды. Өзүниң вагтыны чем гелен китабы окамага харчлап йөрмеги халамазды. Китабы сайлап окамалыдыгына, эмма окан китабыңы өрән сүннәләп окамалыдыгына Какабайың мысалында гөз етирипдик... Ол көп окарды. Эмма өзүниң окымышдыгыны гүжеңлемеги халамаярды. Диңе өзүниң ныз гөрйән ёлдашларының, достларының янында ачылып гүррүң эденде — диңе шонда онуң шейле дуры зехинли, сагдын хушлы адамдыгына хас анык гөз етирсе боларды.

Врачлар оңа соңкы дөвүрде азрак ишлемеги, көпрәк дынч алмагы маслахат берипдилер. Ол шейле хем эдйәрди. Шол себәпли онуң докторлык диссертациясы-да азажык тогтады. Эмма шонда-да онуң элиниң китапсыз вагтыны гөрүп билмәндик. «Ишлемеги гадаган этселерем, окамаг-а хениз гадаган эденоклар» дийип, мылайым ылгырарды.

Ёгалмазының эдил өң янында Какабай Байраммырадовың «Совешжең эдебият угрунда» диен улы ылмы иши

чапдан чыкды. Бу китап, хер ничик гынансак-да эдебият ылымында хениз өзүниң мынасып бахасыны тапанок. Танкытчы Сайлав Мырадовың кәбир макалаларындакы ажайып башлангыжы хасап этмесек, эдебият ылымы бу барада, нәме үчиндир, ерликсиз дымяр...

Какабай Байраммырадов яңы кыркындан өтен яш йигит-де болса, улы алымды, улы шахсыетди. Оны догран эне дүнйәде иң багтлы хем-де бетбагт энелериң бириди. Багтлыдыгының себәби — эне өрән ажайып, сейрек огулларың бирини әлеме индерипди. Бетбагтлыгының себәби — ол энәниң әлеме индерен шейле оглы дүнйәден өрән ир гитмели болды.

Шейле-де болса Какабай Байраммырадов аз мөхлетли өмрүниң ичинде эдебият ылымының мейданында гөрнүкли ыз галдырды. Шол ызың оны бизиң арамызда узак вагтлап яшатжакдыгына шүбхеленмесе болар.

1970

ГУРБАННАЗАР ЭЗИЗОВ

Ыкбал Гурбанназар Эзизовы алтмышынжы йылларың яш шахырларының башында гоюпды. Гөгүмтил гөзлериниң ичинде асманың гөк реңки, топрагың боз аграслыгы гөрнүп дуран бу яш йигит оларың хеммесиниң мугаллымыды. Биз онуң шейледигини аңардык, йөне өзүне гөнүләп айтмаздык. Бейле пикир яш йигитде бадыховалык дөредер өйдүп чекинердик.

Ынха, инди болжак иш болды. Ол шу гүнден бейләк бизиң арамызда ёк. Онуң пәк ынсаплы арасса гөзлерини инди бизе гөрме ёк: чаганыңкы ялы бигүнә, улыныңкы ялы похимли гөзлер демсалымың ичинде вагтындан ир (онда-да нәхили ир!) өмүрлик юмулды. Шол догма зехинли йигидиң инди бизе ишде, ёлда габат гелмежегине ынанмак кын. Хатда онуң өзүни соңкы ёлуна уградып баряркам хем гапдалымдан баряңларың арасында ол хем бар ялы болуп дуюлды. Оның табыдының ызындан йөремели боларын дийип ятсам-турсам келләме гелмәнди...

Эдебият илине хер ким бир хили гелйәр. Бири тизлик билен, бирлери хаяллык билен. Гурбанназарың гелши йылдырым ялы болды: бир гезек говы ловурдап чыкды-

..., гөзүмизден йитди. Эмма шол бир гезекде этжек ишлериниң эслисини этди: ол ловурды узак йылларың довамында яш поэзиямыза сапак болар.

Гурбаназарың аңы өрән чалт ишлейәрди. Ёлдашлары онуң янында тәзе гошгуларыны окап беренлеринде, ... деррев (хатда гошгы окалып гутарманка-да), нәмәнәмедигине өрән чалт дүшүнерди. Онда гошгының өзенини дуймак укыбы барды. Гошгы говы болса, элиндәки чилимини ядындан чыкарарды. Жанына ярамаса — чилимини чуң-чуң сорарды, гаршы-гаршы отларды. Соңра болса «боля», я-да «говы» диерди. «Боля» дийдиги — гошгының болмадыгыдыр: гошгында хич хили тәзелик ... оңки гошгуларың ялы гошгы дийдигидир. Бирнәчелер онуң «болясына» өвги дийип дүшүнердилер, бегенердилер. Йөне шол хем зыян этмезди: Гурбаназара «боля» дийдирмегиң өзи-де кичи зат дәлди.

«Говы» дийдиги — онуң чыныдыр. Йүзүңе-гөзүңе серешиши-де үйтгешикдир. Херекетлери-де ап-айрыдыр. Говы гошгудан соң деррев өзүнин-де гошгы окасы гелер. Эрбет гошгудан соң дымар. Гошгы хем окасы гелмез. «Окан гошгыңыз эрбет, ынха, гошгыны шунуң ялы язмалы» диен маныда гошгы окамазды. «Окан гошгыңыз говут, ынха, менем бирини окап берейин» диен маныда окарды. Бу хәсиети онуң чуңңур эдеплилигиниң аламатыды.

Гурбаназар Эзизовың сөйгүли шахырлары Магтымгулы, Пушкин, Лермонтовды. Шолар хакында гүррүң ачсаң, онуң йүз-гөзи ягтылыберерди. Шол үч әгирди бирикдирип, шоларың синтезинден түркмен поэзиясыны өсдүрип билседик диен маныда мениң янымда көп гезек яңзыдыды. Онуң дөредижилик өсүши шол угурдан хем гидйәрди. Бу болса улы гележекли өсүшиң угруды.

Шол өсүш гап-билинден кесилди. Эмма ол хакда энтек-энтеклер кән гүррүң эдерлер.

Ынха яз гелер. Йылдырым чакып башлар. Чабга ягар. Шол йылдырым, шол чабга хемише Гурбаназарың өмрүни хем-де поэзиясыны ятладар. Йылдырым билен чабгаңың өмри гысга вагтлык болса-да, хемише гайталанып дурмак кануны бар.

1975

КӘМИЛЛИГЕ ТАРАП

КӨМЕКЧИ КӨМЕК БЕРМЕЛИ

Кәте биз өз гошгуларымызда йүз йыллык ёлы бир йылда гечйәнлигимизи язярыс. Бу бирбада уалтма ялы болубам гөрүнйәр. Эмма онуң бейле дәлдигине бизиң гүндәлик хакыкатымыз гүвә гечйәр.

Гаррыларымыз өз дурмушындан геп ачсалар: «Худай көп гөрмесин, хан-патыша ялы гүнүмиз бар» дийййәрлер. Эмма шол хан-патыша дийилйәниң көшгүнде-де не автомашын, не телефон, не радио, не телевизор — хич хайсының болмандыгы оларың келлесине-де гелмейәр. Яңкы гаррының өйүнде болса шу затларың хеммеси бар. Оларың дашындан хем юрдуң хемме эшретлери онуң гуллугында.

Биз шейле дурмушы бары-ёгы санлыҗа йылың ичинде яшадык.

Эгер-де
өзүмиз
чәре кылмасак,
Өз-өзүнден
гелмез
бизиң Гелҗегмиз!

Бейик Маяковскиниң бу сөзлери хемише батлы яңланыпды, ене-де яңланар.

Биз бу багтлы гүнлери зәхмет билен, Оракдыр Чекиҗиң достлуклы гүйҗи билен гетирдик.

Шол Оракдыр Чекиҗиң гапдалында языҗыдыр шахырларың хем мынасып орны бар.

Биз хайсы-да болса бир яшайыш җайының, клубуң, мекдебиң гапдалындан гечип баряркак, оларың гөзеллигине хайран галып, аяк чекйәрис, сын эдйәрис. Эмма шол

жайларың кериччлериниң арасында-да, диварларының йүзүнде-де өз эсерлеримизиң гошан беркли̇к, овадан лык пайының бардыгы хемише ядымыза дүшүбем дуранок.

Мен өтен йыл бир өйде мыхманчылыкда болдум. Онуң орта бойлы, салыхатлы гелни хозанак болуп хызмат эдйәрди.

Йигит гелниниң йүзүне үйтгешик бир йылгырып серетди-де:

— Мунуң шахырлара хызмат эдиши үйтгешигрәкдир! — диййип, жак-жак гүлди.

Соң гөрүп отурсам, гызың эне-атасы оны сатжак болуп элинден геленини эдипдир. Гыз болса түркмен языжыдыр шахырларының эсерлерини хөвес билен окап йөрен эдебиятсөер гыз экен.

— Ёк, мен өзүми сатдырман! Мен өзүми сатдырмазлыгың ёлуны окан китапларымдан мазалыжа өвренендиришн! — диййип, ол эне-атасының йүзүне дуруптыр.

— А-хов, шу гелни маңа әберен сиз, языжылар! — диййип, яңкы йигит гелнинден бетер хызмат эдйәрди.

Элбетде, геп оларың эдйән хызматында дәл. Геп башга улурак ерде: бизиң язян эсерлеримизиң халкың дурмушына чуңцур орнашанлыгында, хемише гөзүмизе месе-мәлим гөрнүп дурмаян әгирт пейдасыны етирйәнлигинде.

Шейле адамларың рухуна рух, гүйжүне гүйч, сөйгүсине сөйги, агзыбирлигине агзыбирлик гошян эсерлери дөретмекден ёкары багты ким арзув эдерди.

ТССР-иң дөредижилик интеллигенциясының йыгнагында-да, СССР-иң, РСФСР-иң Языжылар союзларының правлениелериниң пленумларында-да эдебиятымызың гечени, хәзиркиси, гелжеги хакында улы гүррүңлер боляр.

Бу гүррүңлер йөне ерден эдилмеди: партиямыз эдебиятчылары өзүниң якын көмекчиси хасаплаяр. Көмекчи диен задың нәмедиги болса хеммәмизе дүшнүкли: көмекчи көмек бермели. Онуң четде дуруп сынчылык ролуны ойнамага-да я-да көмек бержек болуп, аслышмага-да хакы ёкдур.

Өз дөредйән эсерлеримизиң коммунистик идеялылыгына, шол эсерлериң чеперчилигине үнс бермесек, компасың дилиниң хемише бир угра бакышы ялы, зәхметкеш халкың йүрегине бакмагы оңармасак, онда биз хич хачан партияның вепалы көмекчилери болуп билмерис. Бизиң дөредижилигимиз ялңыз социалистик реализме даянмалыдыр ве Коммунизме хызмат этмелидир.

Шейле боланда Партияның-да, халкың-да сөйгүсине ...асып болуняндыгыны эдебиятымызың бүтин тарыхы ...есәйәр.

Түркмен языжыларының социализм гурлушыгына го... гатанжы аз-күшмүдир? Шол гурлушык дөврүниң ...ме үстүнликлеринде-де, ганлы, гансыз гөрешлериниң ...ниллеринде-де оларың өзүне етерлик пайы бар. «Кө...ли, торумлы, огшуклы байлар, аз галандыр ай-гүнү... батмага», «Голтугымдан гөтерип, гөвнүм ачдың, ...аным», «Ишләң, зәхметкешлер, голларңыз чермәп, бу ...ылык, тәзе дөвран бизиңки» дийип, айдым айдан не...лер шол айдымлары диллеринден дүшүрмән, колхоз, ...хоз гурдулар, фабрик, завод эдиндилер, шол мукад... гурлушыкларың кастына чыканлары күл-пеекун эт...лер.

Ол дөврде дөрән эсерлериң онларчасы зәхметде-де, ...нде-де эсгерлик ролуны ойнады. Ол эсгерлер еңди... хем-де бизиң шу гүнки гүнлеримизи тайярлап берди... Ол эсерлериң бирнәчеси шу гүнлеримизе — Комму...миң үстүн чыкып барян айгытлы дөврүне гелип етди ...бейик максада хызмат этмегини довам этдирйәр.

Түркмен эдебиятымыз улы ве жогапкәрли мензиллери ...ти. Онуң хер бир векили өз зехинине, өз мүмкинчили...не гөрә умумы ишимизе мынасып гошандыны гошды ... гошяр.

Хайсы-да болса бир языжының умумы ише гошан го...дыны гөз өңүне гетирмек үчин онуң дөредижилигини ...дебиятымыздан бир демсалым айрып гөрмек етерлик... Шейле эдиленде, эдебиятымыз гарыплашан ялы, гө...леримиз тукатланан ялы, төверегимиз чоларан ялы ...са, онда шол языжының аграмының хем эп-эсли бол...дыр. Я-да онуң терсине, шейле эдилени билен бизиң ...рйән задымыз болмаса я-да аз болса, языжының хем ...нети шоңа гөрә болар.

Гелиң, биз бир демсалым эдебиятымызы «Айгытлы ...меиз», «Небитдагсыз» гөз өңүмизе гетирип гөрелиң, ... эдил шонуң ялы, «Доганлары», «Гыз салгыдыны», «Шахыры», «Ыкбалы», «Сумбар акяры», «Ганлы сака...», «Сөйгини» демсалым бир гырада гоялың. Я бол...са, бу ягдайы Г. Сейитлиевиң Г. Мухтаровың, Т. Эсе...ның, Н. Помманың, Р. Алыевиң, Г. Гурбансәхедо..., А. Атажановың, А. Ковусовың, М. Сейидовың, Б. Ху...назаровың, А. Хайыдовың, Н. Жумаевиң, Т. Тагано-

вың, Б. Пүрлиевиң, Ш. Борҗаковың, А. Омарованың дөредиҗилигиниң мысалында сынап гөрелиң.

Шейле назардан середиленде, бизиң хер бир языжымыз өз дөредиҗилигиниң аграмы боюнча ерли-ерини тапар. Шол ер болса онуң җемгыет үчин берип билен пейдасының дережесини кесгитләр.

Эсерлеримизден ёкары идеялылык ве шол идея мынасып ёкары чеперчилик талап эдилйәр. Диңе эдебиятдыр сунгат ишгәрлеринден дәл-де, халк хожалыгының хемме ишгәрлеринден — гурлушыкчыданам, докмачыданам, нечҗарданам эдилйән талап шейледир. Эмма олар үчин бу талап *берк* хем-де *овадан* диен ялы гөрнүшде уланыляр.

Бизиң хем дөредйән эсерлеримиз идея тайдан берк, чеперчилик тайдан овадан болмалы. Диңе шейле боланда, ол эсер партиялайын хем-де халкы боляр. Партиялайын, халкы эсерлер болса гиң халк көпчүлиги үчин хемише гереклидир, эзиздир, дүшнүклидир.

Түркмен совет эдебиятында ишеңңир, өндүмли ишлейән векиллериң улы бир топары бар. Шол адамларың хайсы бириниң адыны тутуп: «Пыланы ким?» дийсең, онуң языҗыдыгыны, шахырдыгыны Гарагумуң аңырбашында гоюн бакып йөрен чопан-да, оларың машгалалары-да билйәр. Эмма кәбиримизиң адымызы тутуп «Пыланының хайсы эсерини окадың?» дийленде вели, кәмахал ара дымышлык дүшйәр. Ине шейле ягдайда утанярсың, йүзүң гызаряр. «Вах, өз адымызы дәл-де, эсеримизиң адыны, гахрыманларымызың адыны биләйселер болмадымы?» диен пикир хорлаяр, йүрегиңи мынчгалаяр.

Хер бир шахырың, прозачының, композиторың, художнигиң умумы ише гошян гошанды ахыр нетиҗеде шонуң эсерини халкың өз идея ярагы эдип аланы я алманы билен, шол эсериң оны бегендирйәни-бегендирмейәни билен, яшамага хем ишлемәге, коммунистик җемгыети гурмага көмек берйәни-бермейәни билен өлчелйәр дийип, партиямыз меселәни буссур-яссырсыз өрән ачык гойды.

Партияның бу талабы улы яшлы языҗылардан хем бетер яш дөредиҗилере дегишлидир. Себәби оларың дүнйәгарайшының яңы формирленйәндиги, чеперчилик уссатлыгының кем-кемден инди кәмиллешмелидиги хеммәмизе белли зат.

Поэзиямызда кәмиллешмегиң догры ёлы билен барян яшларың аз дәлдиги гуванчлы ягдайдыр. Шу гүнки эдебиятымызың сагдын пудакларына эртирки эдебиятымызың ажайып шахалары болар диен ынамымыза ким гошулмаз? Себәп дийсең, яшларың тәзелик агтарыш төрлери-де, пикир йөредиш ёллары-да халк дурмушының чуңңур, тәмиз акымларындан угур аляр.

Шейле зехинли яшлар поэзиямызда үчлән-дөртлән-ми? Ёк, оларың хер хайсының гапдалында ене үчден-дөртден мынасын эгиндешлери-де, шәгиртлери-де бар.

Гошун гуллугында боланлар харбы техниканы эле алмагың өрән кындыгыны оңат билйәндирлер. Меселем, сен илки билен өз бедениңи бишишдирмели, узак мензиллери ядавсыз гечмеги, турнигиң дашындан пыр-пыр айланмагы, бөветлерден тәсгинсиз өтмеги өвренмели. Шонуң гапдалы билен болса, өз полкуң гахрыманчылыклы дәплерини, өзүңе ынанылан ярагың гелип чыкышыны, әхли запас шайларыны, атыш дүзгүнини оңат өзлешдирмели. Ине, шондан соң сениң атан окуң нышана хатасыз дегйәр. Бу затларың хеммеси-де көп вагты, улы сабырлылыгы, сөйгини, хыжувлылыгы, гайратлылыгы талап эдйәр.

Эдебият ишине баш гошянлары хем солдатлар билен деңешдирмек болар. Олар хем илкинжи нобатда дурмуш мейданында өзлерини бишишдирмелидирлер, мукаддес хем-де агыр мензиллери ядавсыз, тәсгинсиз гечмәге тайярлыклы болмалыдырлар, шонуң гапдалы билен болса өз халкының, эдебиятының тарыхыны, әхли асыллы дәплерини оңат өзлешдирмелидирлер. Шейле эдилмедик магалында дөрән эсерлериң хем тайярлыксыз солдатың атан окуна меңзежекдиги икучлы дәлдир.

Яш эдебиятчыларың кәбири, хамала диерсиң, халкың ичинден сайланан иң «ёкары» медениетли, иң «ёкары» дүшүнжели адамлармыш, шонуң үчин оларың дөредйән эсерлери-де өзлери ялы ёкары дүшүнжели адамлар үчинмиш, гин халк көпчүлигиниң дүшүнени-дүшүнмәни оларың пархына дәлмиш.

Ёк, бизиң эсерлеримиз гиң көпчүлиге дүшнүкли болмалыдыр. Иш столуның башына гечениңизде илки билен шол столы, элимиздәки галамы кимиң ясаныны, галамың ашагындакы кагызы кимиң өндүренини, эгнимиздәки көйнеги чаңңалакдан кимиң согруп аланыны, эгренини, доканыны, тикенини, өңүмиздәки дуран наны кимиң

экенини, оранына, үвәшини, биширенини хемише яда сал малыдырыс.

Бүтин юрды ийдирйән, гейиндирйән, өй-өвзарландыр ян миллионларча йөнекей адамлары, я-да хас догрусы тарыхың чархыны айлаян иң бейик адамлары пес дере жели хасапламагың өзи песликдир.

Шейле гарайшың җемгыетимизе ятдыгы, дүйбүнден зыянлыдыгы хакында партиямыз ене-де бир гезек ятлат-ды: «...Улумсылык эдип өзүңи прогресиң «иң өңде баряи адамы» хасапламага сынанышмак... хамала диерсиң халк илки акыллы-башлы болсун дийип, өзүңи халкдан ёкары тутмак — буларың хеммеси барып ятан антигума-низмден, гөмүк халыңа улы зада баш гошмакдан башга зат дәлдир».

Бизиң дөредиҗилигимиз дүшүнҗелисирән болуп, өзү-мизи халка гүҗеңлемек ялы эгоистик матлаплардан дәл-де, өз бейик халкымызы дүнйә гөрелде этмек ялы белент максатлардан угур алмалыдыр.

Яшларың кәбири «Биз тәзелик гөзлейәрис, хер бир тәзелик болса аңсат-аңсат тапдырмаяр» диййәр. Догры зада догры диелиң. Бу шейледир. Эмма тәзелик дийилйән зат Эпендиниң өйде йитирен иңңесини тапман, дашардан гөзлейшине меңземели дәлдир. Тәзелигиң көк-дамарыны өз өйүмизиң ичинден — халкымыздан, дурмушымыздан гөзлемелидирис. Хер бир тәзелик халкдан гелип чыкма-лыдыр.

1962

КӘМИЛЛИГЕ ТАРАП

Чага әлеме иненде илки билен оңа ат дакярлар, онуң өз дакынан адыны абрай билен, саглык билен гөтерме-гини арзув эдйәрлер. Языжы хем өз эсерине ат дакяр хем-де өз эсериниң абрай билен, саглык билен узак өмүр сүрмегини ниет эдийәр. Эмма ол ниет хемише баша ба-рып дурмаяр. Дөредилйән эсерлериң көпүси өз адыны абрайлы гөтерип билмән, вагтың чаңына гарылып гидйәр: олардан не ат галяр, не-де гөвре. Бирнәчелери болса, йүзлерче гаялардан, бөветлерден, гөрешлерден мертлик билен гечип, бүтеви бир организм хөкмүнде яшамагыны, ишлемегини, гөрешмегини гахрыманларча довам этдир-

...р. Шейле эсерлери дөреден адамлара багтлы адамлар ...имек болар.

Шонуң ялы багтлы адамлар бизиң түркмен совет ...ебиятымызда болупмыды?

«Айгытлы әдим», «Доганлар», «Ыкбал», «Гара кер-...», «Ганлы сака», «Сөйги» ялы ажайып романлары ве ...малары дөреден адамлары биз шол багтлыларың ха-...рына гошуп билерис.

«Гачгак», «Әдигимиң ёлы», «Гүндогар аялларына ...ык хат», «Эрмени гызы», «Тарыхың тигири ызына дөн-...», «Яшасын адамлара гуванянлар», «Энәниң шаны-...» ялы гошгулары дөреден адамларың иң оңат эсерлери ...м шол романларың ве поэмаларың гапдалы билен иш-...мегини, гөрешмегини эсерлерче довам этдирйәрлер.

«Көпетдагың этегинде», «Мәхри-Вепа», «Шүкүр баг-...», «Китап», «Карелия жеңңелинде» ялы романлары, ...аялары хем-де поэмалары, «Бизиң Түркменистанда», ...ан доганлар, гөрен задым айдайын», «Ильич Ленин-...р, билиң!», «Москвадан гөрйәрлер», «Кремлден совгат ...ен китабым» ялы гошгулары дөреден адамларың ат-...рыны хем бу гүн хормат билен тутярыс. Ол адамлар ... гүнки гүнлерде бизиң арамызда ёк. Эмма эдебият ди-...атда авторларың физики ёклугының өвезини оларың ...ен гиден эсерлери тутяр. Оларың сөвешжең, гызгын, ...жувлы йүреклери шол эсерлерде яшаяр ве шу гүнки ...нүң адамларыны абатлыга, ягшылыга чагырмагыны, ...йик гелжегимизиң хатырасына зәхмете рухландырмагы-... довам этдирйәр.

Мен мунча романларың, повестлериң, поэмаларың, ...шгуларың атларыны йөне ерден санамадым. Оларың ...торларының атларыны агзаманым хем йөне ерден дәл. ... эсерлериң диңе адыны агзанында олардан бирнәче ...изодлар, бентлер ядыңа дүшйәр. Эдебиятдан чала ба-...ш чыкян окыжы болса бу эсерлериң багтлы авторлары-...ың адыны ойланмасыз билйәр.

Мен хәзир мунча эсериң адыны санамак билен ене-... бир эсасы зады айтмак иследим: шу эсерлер бизиң ...ебиятымызда болмадык болса, бизиң рухы дурмушы-...ның гылла-яры кемелен ялы болуп гөрнерди.

Шейле эсерлер бизиң эдебиятымызда кәнми? Кән ...йсегем, аз дийсегем — икисинде-де ялңышмагымыз ...үмкин. Кән дийсек — кән дәл. Аз дийсек — бейле бир ...ам дәл.

Хәзир бизиң түркмен совет эдебиятымызың еңиллиг мәтәчлиги ёк. Ол өзүниң йити зехинлилиги, ёкары интеллектуаллыгы, идея ве чеперчилик кәмиллиги билен республикамызың, Союзымызың чәклеринден чыкды.

Бу гүн бизиң бойы етеп эдебиятымызың яшулы, мешхур векиллеринден башга-да, Гурбандурды Гурбансәхедов, Г. Кулыев, Бекге Пүрлиев, Таңрыгулы Таганов, Бердиназар Худайназаров, Мәммет Сейидов, Ата Атаджанов, Анна Ковусов, Нарыман Жумаев ялы сачындан яңы чал сепен векиллери бар. Аллаберди Хайыдов билен Шәхер Борджаков, Каюм Таңрыгулыев билен Акджемал Омарова, Ягмыр Пиргулыев билен Тиркиш Жумагелдиев, Арап ве Тәшли Гурбановлар билен Нуры Байрамов ялы герчеклери ве гөзеллери бар.

Сапаргелди Аннасәхедовың, Сейитныяз Атаевиң, Бердимухаммет Гуловың, Какалы Бердиевиң, Рахым Эсеновың, Язмырат Мәммедиевиң, Ораз Акмәммедовың, Гошжан Сейитмәдовың, Режеп Алланазаровың, Рахман Геленовың, Хангелди Гарабаевиң, Базар Өвезовың иң онат повестлери, хекаялары, очерклери, Йылгай Дурдыевиң, Анна Гуртгелдиевиң, Меретгулы Гаррыевиң, Сапар Өрәевиң, Акы Баймырадовың иң оңат поэмалары ве гошгулары көп санлы окыжыларың сөйгүсине мынасып болды.

Эдебият өсйәр, беркешйәр, кәмиллешйәр. Кәмиллешдигиче-де онуң хатарларына ене-де тәзе векиллер гелип гошуляр. Онуң шейле болмагы кануны зат: хер бир ажайып дарагтың топрага синйән тохумларындан тәзе-тәзе нахаллар пейда боляр. Мундан бары-ёгы бәш-он йыл озал Гурбанназар Эзизовың, Халыл Кулыевиң, Аннаберди Агабаевиң, Говшут Шамыевиң, Италмаз Нурыевиң, Какабай Ылясовың, Нәзик Аннатыеваның атларына-да нәбелет болсак, бу гүн олар өзлериниң зехинли сеси билен эдебиятымызың көп овазлы оркестрине гошулдылар.

Яш языжыларың семинарына хөдүрленйән эсерлер аз-күш дәл. Олар кән. Умуман, соңкы бәш-он йылың ичинде яшларың дөредижилигинде хенизе ченли гөрүлмедик уллакан ёкары гөтерилиш бардыгыны айдасым гелйәр. Дурды Гылыч шахырың «Бизиң ажайып дөврүмиз шахыр дәллери хем шахыр этджек» дийши ялы, республикамызың дүрли күнжеклеринден гелйән гошгулы, поэмалы букжалары, хекаялы, повестли бандероллары Языжылар союзының эдеби консультантларына, редакцияларың ишгәрлерине окап етишмек барха кынлашяр.

«Совет эдебияты» журналының, «Эдебият ве сунгат» гезетиниң, бейлеки партия ве комсомол органларының сахыпалары яшларың эсерлерини чап этмек үчин гүнүнден дарлык эдйәр. Шонуң үчинем олар көпленч хатарда яшларың эсерлерини долулыгына берип билмән, олардан бөлек чап этмәге мөҗбур болярлар.

Бейлеки республикаларың бирнәчелеринде яшларың йөрите эдеби журналлары бар. Ол журналлар Язычылар союзының ве комсомолың Меркези Комитетиниң органлары болуп, яшларың дөредиҗилигиниң кәмиллешмеги үчин уллакан хызмат эдйәрлер. Бизиң республикамызың зехинли яшлары хем өзлери үчин шонуң ялы йөрите журналың ачылмагыны хайыш этмәге долы хукук газанярлар.

* *
*

Ненер эсер хакында гүррүң эдип, дил хакында гүррүң этмезлик нәдогры болар. Константин Фединиң «Хайсы ерде сөз өчүгси болса, шол ерде пикир хем өчүгсидир» диен сөзлерини яшлара ене-де бир гезек ятладасым гелйәр.

Ненер эдебиятың дилине халкдан үзңе бир зат хөкмүнде гарамак болмаз. Эдебиятың өсмеги, онуң стиллериниң өсмеги тутуш халк дилиниң медениетиниң өсмегине, милли эдеби дилиң кәмиллешмегине тәсир етирйәр. Шейле болян болса, эдеби дилиң налаҗедейинлиги, ханалыгы, солаклыгы эдеби дилиң кәмиллешмегини бөкдәп билер, халк медениетиниң өсмегине зыян етирип билер. Димек, язычының дил үстүнде ишлемеги онуң хусусы иши дәлдир. Бүтин халк ишидир.

Поне вели сөзлемиң эсиниң, хабарының, айыклайжысының, нокадының, терсотурының ерли-еринде болмагы язычының дилиниң кәмиллигине гүвә гечип билмез. Ол затларың хеммеси ерли-еринде болуп хем билер, эмма шол бир вагтың өзүнде язычы язычы болман хем билер: бирменңзешлик, бир лабызлылык, гахрыманларың, авторың дилиниң стандартлыгы шейле эсерлери бир гарышдан чыкапа меңзедйәр.

Бирек-биреге меңземезлик — дөредиҗилигиң баш шертлериниң биридир. Шонсуз хич хили дөредиҗилик болуп билмез. Онуң шейледигини тебигатың дөредиҗилигиниң эсасында-да гөрүп билерис: дүнйәдәки миллион-

ларча адамларың хич хайсы бири-бирине меңзеш дәл-дир. Адамларың диңе йүз кешбиниң дәл, гөзлериниң-де, гулакларының-да, йөрейшиниң-де, сесиниң-де бири-бирине меңзеш дәлдиги белли зат.

Диймек, хер бир хакыкы дөредижилигиң биринжи шерти (исле ол тебигатың дөредижилиги болсун, исле-де тебигатың иң ёкары өнүми — адамың дөредижилиги болсун) бирек-биреге меңземезликдир. Дөредижилик серия-лайын гойберилишиң душманыдыр.

Эгер-де Берди Кербабаевиң стили бейлеки бир язы-жы Беки Сейтәковың стилинден я-да Гара Сейитлиевиң стили Аман Кекиловың стилинден тапавутланмаян бол-са, биз олары улы языжылар, улы шахырлар диийп ык-рар этмездик.

Эгер-де Гара Сейитлиев билен Чары Ашыров икиси, я-да Атакөпек Мергенов билен Мәммет Сейидов икиси Гарагума дөредижилик командировкасына гитселер хем-де чопанлар хакында хер хайсы бир гошгы язса — биз бири-бирине дүйбүнден меңземейән дөрт саны гошгыны алардык.

Эмма бизиң кәбир яш языжыларымызың хем-де ша-хырларымызың бириниң повестини бейлеки бир повест-ден, бириниң гошгусыны бейлеки бир гошгудан тапавут-ландырмак жуда кын дүшйәр. Оларың дилинде-де, улан-ян чеперчилик серишделеринде-де уллакан айратынлык дуюлмаяр. Дөредйән образларында-да, ишлейән хәсиет-леринде-де, ачян типлеринде-де, өңе сүрйән идеяларын-да-да оларың дөредижилик индивидуаллыгы айдың гө-рүнмейәр.

Биз Ашгабат Мәммедовыңам, Өвлйәгулы Мөвламо-выңам, Хожанепес Меләевиңем, Базар Өвезовыңам бир-нәче повестлерини ара алып маслахатлашдык, олара де-гишли маслахатларам берилди, оларың бирнәчесиниң эдеби журналларда чап болмагына-да, өзбашына китап болуп чыкмагына-да көмек эдилди. Ашгабат Мәммедо-вың, Өвлйәгулы Мөвламовың, Гошжан Сейитмәдовың, Хожанепес Меләевиң повестлерини болса «Совет эдебия-ты» журналында ишлейән вагтым өзүм чапа ёллапдым. Ондан бәри кән вагт геченок: гечсе 2—3 йыл гечди. Мен бу белликлерими язып отыркам, шол эсерлериң кәбир айры-айры эпизодларыны ятлажак болдум, иң болманда оларың баш гахрыманларыны гөз өңүме гетирҗек бол-дум. Бу маңа өрән кын дүшди.

[illegible]ынансак-да, бизиң яш языҗыларымыз өзлериниң [illegible]иль өзбашдаклыгыны, идея-чеперчилик айратынлыкла-[illegible]ыны йүзе чыкармагың үстүнде аз ишлейәрлер. Шонуң [illegible]чинем оларың эсерлериниң мазмунында-да, формасын-[illegible]да дөредиҗилик айратынлыклары аз гөрүнйәр.

Языҗыларың гурултайында-да, яшларың семинарла-[illegible]ында-да, секция маслахатларында-да, өзара гүррүңле-[illegible]имизде-де Гурбанназар Эзизовың, Халыл Кулыевиң, [illegible]ннаберди Агабаевиң атларыны биз нәме үчин йыгы-[illegible]ыгыдан тутяркак? Мунуң себәби дүшнүклидир; була-[illegible]ың үчүсем — бири-бирине-де, бейлекилере-де меңземе-[illegible]н зехинли яшлардыр.

Өз ёлуңы тапмагың, ягны өзүңи тапмагың җуда кын-[illegible]ыгы хакында, кынлыгы ялы-да җуда зерурлыгы. хакын-[illegible] мешхур рус шахыры өрән җайдар айдыпдыр:

Зерур болса тапарсың сен йүз манат.
Зерур болса тапарсың сен аҗап дост.
Йөне вели өз-өзүңи тапмаклык
Олары тапмакдан кынырақдыр хас...

(А. Тарковский).

Бир шахыр боляр — кынчылыкдан горкмаяр, хер зат [illegible]нәр — еңйәр, гөзлейәр, өз ёлуны тапяр, кәмиллешйәр, [illegible]азанан үстүнликлери билен канагатланмаяр, түрген-[illegible]ешйәр.

Бир шахыр боляр — аңсат ёл гөзлейәр, башга бир ша-[illegible]ырың үстүнликли газанан ёлуна дүшйәр, онуң приёмла-[illegible]ының нусгасыны гөчүрйәр, образ системасыны огурлаяр.

Бу ики хили шахырың биринҗи сыпатлысы — хич [illegible]име меңземейән, йүзлерче өз ёлдашларына меңземейән, [illegible]ригинал, өз-йүзли шахыр болуп етишйәр.

Икинҗи хилиси — шахыр-эпигон, ягны, өз дөредиҗи-[illegible]ик өзбашдаклыгыны йитирен я-да гысгача айданымыз-[illegible] — шахыр дәл болуп дөрейәр». (С. Васильев).

Яшларың өз ёлларыны тапмагыны тизлешдирмекде [illegible]деби танкыт уллакан роль ойнап билер. Эдеби танкыт [illegible]айсы языҗының, хайсы шахырың нәмә укыплыдыгыны [illegible]тында дуйса ве оны догры ёла гөнүкдирсе — өз ёлуңы [illegible]пмак процеси хас тизлешип хем билер. Эмма бизиң тан-[illegible]ытчыларымыз бу бабатда гарачынлары билен дымяр-[illegible]ар. Олар көпленч халатда диңе эсериң идеясы, мазму-[illegible] я-да шовуна дүшен кәбир образлары хакында гүррүң [illegible]иәрлер. Хайсы-да болса бир шовлы чыкан образы я-да

пейзажы тапмак — бу кын меселе дәл. Олары окыжыл рың өзлери хем тапып билйәр. Танкытчының илкинж боржы — хер бир языжының дөредижилик индивидуа лыгыны тапмакдан ве оны шол угра гөнүкдирмекде ыбаратдыр.

Бизиң эдеби танкыдымыз өз вагтында дуян ве догр ёла гөнүкдирен болсады, онда зехинли яш шахыр Ма тымгулы Мыщыев бир махал оңат новеллачыларын, ай дымчы шахырларың я-да сатирачыларың бирине өвр лерди. Онуң хайсы угурдан хас укыплыдыгыны эдеби та кыт вагтында дуймады, шонуң үчинем ол өз вагтын «Мен сәхраны сөййәрин» диен ялы поэмалара бидере харчлады. Бу бабатда диңе Магтымгулы Мыщыев дәл башга-да кән авторлары мысал гетирсе болар.

Яшларың сеси барха дурланяр, оларың эсерлерин бири-бириниңки билен гатышдырмак барха кынлашяр Оларың дөредижилик йүзлери барха ягтыланяр, ориги наллашяр. Эмма бирек-биреге меңземезлигиң, өзболуш лылыгың, оригиналлыгың ховплы тарапының бардыгы ны-да яшлара ятлатмалыдырыс. Хер эдип-хесип эдип ө ёлдашларыңдан сайланжак болмак, оригиналлык этже болмак зыян хем эдип билер. Эдебият тарыхына гөз ай лап гөрелиң: бейик классыкларымызың хич хайсысы диң бирек-бирекден сайланмагың хатырасына оригиналлы этмәнди. Пушкини Лермонтов билен, Гоголы Чехов би лен, Лев Толстойы Горький билен хич хачан гатышдыры билмерсиң. Өзболушлылык диен зат хер бир эсериң га быгында дәл-де, маңзында болмалы. Оригиналлык хаты расына оригиналлык этмек билен формализмиң арас жуда голайдыр.

Өзболушлылык, бирек-биреге меңземезлик хакында гүррүң эдилйән вагты ене-де бир зады унутмалы дәлди рис. Дүнйә эдебияты, бейик рус совет эдебияты, СССР-ни бейлеки доганлык халкларының эдебияты яшларың дө редижилигине үммүлмез тәсир етирйәр. Яшлар окаярлар өвренйәрлер, өз халыпаларының, хатда өз деӊ-душлары ның дөредижилигинден тәлим, тәсир аляр лар. Бу шейле де болмалы. Бир языжының дурмуша гарайшының, дө редижилик кадаларының башга бир языжының эсерин өз оңайлы хәсиетлерини гечирмегини, пейдалы ыз гал дырмагыны диңе гутламак болар.

Эмма тәсир билен тәсир тапавутлыдыр. Оңайлы тәсир Көре-көр тәсир. Биринжисине эерйәнлер — өвренйәр, өз

лешдирйәр, гөзлейәр, өз ёлуны тапяр. Икинҗисине эерҗенлер — аңсадына бакяр, тәсир алян адамсының дөреҗилик приёмларыны гөчүрйәр, образ системасыны гайталаяр. Шолоховың Кербабаеве, Кадырының Деряеве, Пушкиниң Кекилова, Некрасовың Чары Ашырова, Азербайҗан эдебиятының Гара Сейитлиеве эден тәсирине пайдалы тәсир диймек болар.

Йөне велин соңкы дөврүрде дөрән бирнәче повестлеринде ве гошгуларымызда Чингиз Айтматовың, Расул Гамзатовың, Эдуардас Межелайтисиң оңайлы тәсирлериниң бардыгыны гутламак билен, оңайсыз тәсирлериң бардыгыны хем ятламалыдырыс. Шейле тәсирлер билен дөрән бирнәче повестлер хакында эдеби танкытчылар Абдылла Мырадовың, Сайлав Мырадовың газет-журналларымызда чап эдилен макалаларында-да адалатлы белленди.

Йөне вели биз тәсир хакында сөз ачанымызда, өрән эе болмалыдырыс. Овнук-ушак кыбапдашлык, кәбир төтәнлейин меңзешлик тәсир хакында белли-күлли бир зат айтмага эсас болуп билмез. Тәсир хакында белли бир карара гелмек үчин тәсирленен эсериң тәсирлән эсер билен хемме тараплайын деңешдирилмеги зерурдыр. Эдебиятдакы хер бир төтәнлейин меңзешликден тәсир агтармак ве яшлары меңзешликде айыпламага ховлукмак хемме халатларда пейда берип билмез.

Биз хәзир яш языҗыларың дили, өзболушлылыгы, чеперчилик уссатчылыгы хакында гүррүң эдйәркәк, оларың медениети хакында-да гүррүң этмелидирис. Себәби языҗының дили хем, уссатлыгы хем, медениети хем бири-биринден айры затлар дәлдир.

Языҗы көп окамалыдыр, көп билмелидир. Эмма языҗының медениети диңе онуң көп окамагына-да баглы дәлдир. Илки билен онуң нәмәни окаянлыгына, соңра болса нәхили окаянлыгына баглыдыр.

Лев Толстойың философик гарайышларындан бихабар болуп, онуң «Уруш ве парахатчылыгыны» окаян эдебиятчы ондан өзүне көп зат алып билмез. Я-да Пушкини, Магтымгулыны өзлешдирмән, диңе Евтушенконы, Вознесенскини ят тутян шахырың хем өсүши биртараплайын болар. Хас бетери-де, марксистик-ленинчилик дүнйәгарайшыны кәмиллешдирмән, иле кәмиллик берҗек болян языҗының ягдайы гөзгыны болар.

Бизиң бу гүнки окыҗымыз 30-нҗы, 40-нҗы йылларың окыҗысы дәл. Рухы тайдан бай, идея тайдан ыгтыбарлы, интеллектуал тайдан өсен окыҗыны кәмиллешдирмек үчин илки билен **языҗының өзи кәмил болмалыдыр.** Языҗы өзүниң окымышлыгы биленем, ахлак-этики сыпатлары биленем иллере гөрелде гөркезмелидир.

Языҗы өз окыҗысыны коммунизм идеялары эсасында, гелҗегиң өңүнде җогапкәрчилик, зәхмете коммунистик гарайыш эсасында тербиелемекчи болса, җемгыетчилик бәхбидини хусусы бәхбитден ёкарда гоймак эсасында тербиелемекчи болса, адам адама доганды, достдур, ёлдашдыр диен эсасда тербиелемекчи болса — шол сыпатлар, биринҗи нобатда, языҗының өзүнде болмалыдыр. Шейле сыпатлар онуң гөвресине сиңмедик болса, дөредиҗилигине сиңмеги хакында гүррүң-де болуп билмез.

Соңкы бәш-он йылың ичинде яшларың дөредиҗилигинде уллакан ёкары гөтерилишиң бардыгыны башда ятлапдык. Хекая ызындан хекая, гошгы ызындан гошгы, поэма ызындан поэма, повесть ызындан повесть дөрейәр. Хатда роман ызындан роман хем дөрәп башлады.

Яшлар язяр. Кәбири аз язяр, кәбири көп язяр. Кәбир автор өз сетирлерини җуда көп тарашлаяр, йүрегиниң, бейнисиниң әхли ширесини синдирйәнчә олары иле хөдүрлемейәр. Шонуң үчин ол аз язяр.

Кәбир автор диңе сетире ковалашяр, не-хә бейнисиниң ширеси, не-де йүрегиниң гызгыны сетире сиңйәр. Шонуң үчинем ол көп язяр.

Эмма, хемме халатда, көп язян адама харсал диймек, аз язян адама зехинли диймек нәдогры болар. Башарян адам көп язып-да билер, шол бир вагтың өзүнде гениал болуп-да билер. Меселе чылшырымлыдыр.

Пушкиниң «Табытчы», «Станция середиҗиси», «Атыш» диен үч хекаясыны, «Поп ве онуң ишгәри Балда хакындакы эртекисини», «Коломнадакы өйҗагаз» поэмасыны, «Евгений Онегин» романының ики бабыны диңе үч айың ичинде язаныны билйәрис. Лев Толстойың тогсан томлук эсерлер йыгындысының бардыгыны-да билйәрис.

Диймек, меселе хайсы-да болса бир языҗының көп язянлыгында я-да аз язянлыгында-да дәлдир. Гүррүң онуң нәхили язянлыгындадыр.

Эсериң аграмыны нәдип өлчемели? Берйән пейдасына гөрә өлчемели диймегимиз мүмкин. Пейдасыны нәдип өлчемели? Бу совала вели җогап берәймек кын. Йөне бир

...ат айтмак болар: хайсы эсерде *шу гүнки дурмушың йүреги* батлы урян болса, шол эсер аграмлыдыр. Диймек, ол пейдалыдыр. Эсерде хут шу гүнки дурмушың йүреги батлы урмалыдыр. Дүйнки дурмушың йүреги урдурылса нэхили боларка? Уллакан тапавуды болмаз. Геп оны урдурышыңа баглыдыр. Фурманов айтмышлайын, Венера Милосская хакында-да язса болар, шонуң билен бир вагтда шу гүнүң йүрегини урдурса-да болар.

Эсериң рухы, маңзы, үндейән пикирлери, оярян дуйгулары шу гүне хызмат эдип билйән болса, шу гүнүң максады үчин гөрешйән адамларың хасратыны кемелтмэге, умыдыны артдырмага, рухуны гөтермэге ярдам эдип билйән болса — шейле эсерлериң хеммеси зерурдыр.

Диймек, язықы хакыкы язықы боланлыгында Хожанепес хакында-да, Қыятхан хакында-да, «Сикстан мадоннасы» хакында-да язып билер, шонуң билен бир вагтда коммунистик җемгыетиң гурлушыгына ярдам эдип-де билер.

Эмма вели бизиң эдебиятчыларымызың, исле ол яш болсун, исле-де гарры болсун, эсасы үнси хәзирки заман темасына гөнүкмелидир, Амыдеряны җылавлап Каспэ тарап алып барян, Оҗак газыны Москва элтйән аҗайып адамлар аҗайып эсерлериң гахрыманлары болмага долы хукук газандылар. Йөне вели хәзирки заман темасының актуаллыгына букулып, окыҗылара чиг-чарсы эсерлери йүдүрлемек болмаз. Язықының гозгаян хәзирки заман темасы нэче әхмиетли, нәме мөхүм болдугыча, оны чеперчилик тайдан суратландырмага шонча-да җогапкэрчилик билен чемелешмек зерурдыр.

Өз окыҗың өңүнде өз җогапкэрлигиңи дуймак, оны сыламак, онуң хер бир минудының гызыл ялы гымматдыгыны хемише гөз өңүнде тутмак — ине шу сыпатлар язықа махсус болмалы илкинҗи сыпатлар болса герек. Шейле сыпатың өзи-де язықының зехинлидигине гүвә гечер.

Эдебият диймек — мукаддес зат. Бизиң бабаларымыз метҗиде гиренлеринде көвүшлерини чыкарып гирен болсалар, бизем эдебият мейданына гиренимизде, мукаддес мейдана гирйәнлигимизи унутмалы дәлдирис. Бу мейдан Магтымгулы, Физулы, Новайы, Пушкин, Толстой, Шекспир ялы асылзадаларың йөрэп гечен мейданыдыр. Шейле мейданда әхли гүйҗүңи җемлемэн зәхмет чекмек, илки билен, шол генилере чирк етирдигиң болса, икинҗи-

ден, окыжыны әсгермезликдир. Дүнйә эдебиятының, бейик рус эдебиятының ажайып эсерлерини окап тербиеленен совет окыжысы өзүне болан первайсызлыгы гиңлиге салып, бир гезек, ики гезек багышласа-да, үчүнжи гезек багышламаяр. Ол өз дөврүне, өз дурмушына, өз зәхметине мынасып эсерлери талап этмәге хаклыдыр.

Гынансак-да, яш язынжыларымызың бирнәчеси дурмушы газетлерден, китаплардан өвренйәрлер. Диңе дурмушы дәл, повестлериниң, поэмаларының сюжетини, конфликтини хем газетлерден, журналлардан, кинофильмлерден гөзләп тапярлар.

Колхозчыларың пагта мейданында, ишчилериң завод-фабриклерде, небитчилериң вышкаларың янында өз боржуны ерине етирмек үчин нәхили зәхмет чәкйәнини биз билйәрис. Парахатлык дөврүнде-де, уруш дөврүнде-де солдатларың нәхили кынчылыклары башындан гечирйәндигини билйәрис. Язынжының зәхмети хем шоларың зәхметинден еңил дәлдир. Сөз билен, кежир материал билен болан баша-баш сөвешде язынжы хем әгирт кынчылыклары еңип гечйәр. Язынжылык кын иш. Эмма ол өзүниң шол кынлыгы зерарлы-да хорматлы, асыллы зәхмет.

Язынжылык зәхметиниң агырлыгы хакында Пушкинден башлап Горькә ченли, Горькиден Фадееве, Федине, Твардовскә ченли, Кербабаевден башлап Худайназарова ченли айтмадык уссат аз-аздыр.

«Совет эдебияты» журналымызда-да язынжының зәхметиниң агырлыгы хакындакы макалалар ызыгидерли чап эдилйәр. Шол журналың 1966-нжы йылдакы 3-нжи номеринде яшлара консультация хөкмүнде Борис Агаповың макаласы ерлешдирилипдир. Шейле макалаларың бизиң эдеби органларымызда көпрәк пейда болмагыны (онда-да өз ерли авторларымызың макалаларының көпрәк болмагыны) арзув этмек билен, шол макаладан кичижик бир мысал аласым гелйәр. Язынжылык кәрине баш гошян яш авторлара йүзленип ол шейле диййәр:

«Эгер сизиң Пушкиниң пыгамбериниң эдиши ялы, алты ганатлы Серафимиң өз күкрегиңизи ярып, оңа көрән дуран көз саландыгына ынамыңыз ёк болса, язынжылык кесбинден эдил анчардан гачан ялы гачың. Хем эшрет гөрерсиңиз, хем ер йүзүнде узак өмүр сүрерсиңиз. Сен хениз яш махалың онуң эдйән ойнуна дүшүнмезлигиң хем мүмкин. Эмма соңабака (дөрт-бәш китап чыкардып, өзүңе хер ничик-де болса шахыр дийдиренинден соң) се-

ни выжданың чейнәп башлажагы икучлы дәлдир. Себәби гошгы билен оюн эдип кырк яшыны арка атан «шахыр» шо яшдан соң не-хә башга бир хүнәре баш гошуп билер, не де шахырлыгындан леззет алып билер. Ол өзүни хич ере зыңып гойберип билмез, өзүниң икинжи сортлы адамдыгы зерарлы кемсинмекден яңа, хакыкы улы, үммүлмез дөредижилигиң өзи үчин элъетмездиги зерарлы хасрат чекмекден яңа өмүр бойы били бүкүлип гезер».

Бу улалтма дәлдир. Хакыкатдыр. Шонуң үчинем эдебията баш гошян яшлары бу ховпдан хабардар этмек хер бир уссат языжының-да, шахырың-да, танкытчының-да боржудыгыны унутмалы дәлдирис.

Мен бир гезек яңы эдебията аяк басан яш шахырың бирини шейле ховпдан хабардар эденимде, ол өр-гөкден гелди: «Ёк, бизи ховпдан хабардар этмели дәл-де, биз хакда горькичилик аладасыны этмели. Сиз болса биз хакда алада эдеңзок-да, гайта горкузярсыңыз».

Шейле автора мен нәме дийип билжекдим. Агзың билен ак гуш гапып отураныңда-да оңа хич зат субут эдип билжак дәлди. Ол өз гошгусының оңатдыгына ынанярды, мен болса ол гошгының эрбетдигине, онда-да жуда эрбетдигине ынанярдым. Эгер-де мен онуң шол «гошгы» диййән задыны чап этмәге кабул этсем, ол мени «Яшлар хакында горькичилик аладасыны эдйән адам» дийип хасап этжекди. Ёгса-да ол мени хич ким дийип хасап этжекди. Әбетде, мен, нәче агыр дүшсе-де, бу бахаларың соңкусыны сайлап алыпдым.

Яш эдебиятчыларың бирентеги алада диен зада нәдогры дүшүнйәрлер. Олар Алексей Максимович Горькиниң яшлар хакында эден аладасының-да диңе бир тарапыны — сыпайычылыклы тарапыны гөрйәрлер. Эмма горькичилик аладаның бейлеки газаплы тарапы хем бардыр. Горький шо зейилли яш эдебиятчылар хакында шейле дийипди: «Яшларың көпүси эдебиятчының зәхмети йөнекей, еңил бир затдыр өйдйәрлер, бейлеки зәхметлере гөрә көп газанч берйән затдыр өйдйәрлер, халк көпчүлигиниң ичинде оларың адыны мешхур эдйән... үнс хем-де шөхрат билен серпайлаян затдыр өйдйәрлер. Шо нетелли адамлар үчин бизиң эдебиятымыз герек дәлдир, эдил шонуң ялы-да о зейиллилер хем эдебият үчин герек дәлдир».

Горький яш эдебиятчылар барасында шунуң ялы алада эдйәрди. Ол эдебиятдан шөхрат, газанч агтарян көрпәлериниң аркасындан хич хачан сыпаманды. Эдебияты

өзүниң өмри, ыкбалы хасаплаян укыплы, зехинли яшларың өңүнде болса, өзи айтмышлайын, «гөвресини хала өврүп, дүшек болмага тайярды».

* *
*

Биз ажайып дөвүрде яшаярыс. Ленин таглыматының бүтин ер шарыны ягтылдян дөврүнде, бүтин прогрессив адамзада Азатлык, Деңлик, Парахатлык, Доганлык ёлуны гөркезйән дөврүнде яшаярыс.

Советлериң орак-чекичли Гербиниң Айың үстүнде, Зөхре йылдызының үстүнде гондурылян дөврүнде яшаярыс.

Түркмен небтиниң, түркмен гаракөлүсиниң, түркмен халысының бүтин әлемде мешхурлык газаныл, түркмениң адыны арша гөтерйән дөврүнде яшаярыс.

Дүйнки гүн хер йылда зораякдан 70 мүң тонна пагта өндүрйән топракдан йүз мүңлерче тонна пагта өндүрилйән берекетли гүнлерде яшаярыс.

Догруданам, шейле ажайып дөвүр шахыр дәллери хем шахыр эдип билҗек.

Республикамызың яш шахырларының сесиниң барха батлы чыкяндыгы хем шонуң үчин болса герек. Оларың ичинде — агроном, мугаллым, колхозчы, фининспектор, багбан, гаравул дүрли кәрдәки адамлар бар.

...Гадым заманларда шахыр диен зат диңе ёкары сынпа дегишли худайлардан болуп билйән экен. Гүнлерде бир гүн ашак сынпа дегишли бири шахырчылык этмәге башлапдыр хем-де ёкары сынпың шахыр-худайы билен ярышмак исләпдир. Бу гөдеклиге, бихаялыга худай шахырларың гахары гелип, худай дәл шахырың дерисини дирилигине союпдырлар.

Соңра болса долы худай шахырлар дәл-де, ярым худай шахырлар — Гомер, Боян ялы шахырлар дөрәп башлапдыр. Ярым худай шахырлар өлүп гутарандан соңра болса — Шекспир, Гёте, Байрон, Пушкин, Магтымгулы ялы адам-шахырлар дөрәп башлапдыр.

Шейдип адам-шахырлар худай-шахырларың кәрини элинден алыпмышлар.

1917-нҗи йылың бейик революциясы үстүн чыкан гүнлеринде яңкы адам-шахырлар Шекспир, Байрон, Пушкин, Магтымгулы дагы ятан ерлеринден тирсеклерине га-

ып хем-де жемагата йүзленип: «Эй, адамлар, инди сизиң түйс шахыр болмалы заманыңыз гелди» диенмишлер — йөне велин кимде-ким бизиң *үстүмизден* дэл-де, *ичимизден* гечип билсе, шол шахыр болар» диенмишлер.

Бу бир роваят. Эмма бу роваятда уллакан бир хакыкат бар. Дүнйә медениетиниң бейик векиллеринден галан эдеби мирасы чуңңур өзлешдирмейән я-да роваятда айдылышы ялы, ол мирасың **ичинден дэл-де, үстүнден бөкүп гечйән языжы** эдебията хич хили тәзелик гиризип билмез. Эдебията тәзе пикирлер, формалар ве стиллер гиризмек үчин өзүнден озалкыларың дөреден формаларыны, эдеби угурларыны, стиллерини чуңңур өзлешдирмек зерурдыр. Шейле өзлешдириш болмадык еринде хич хили өңе гидишлик болуп билмез.

Бизиң яшларымыз дүнйә эдебиятының иң говы сыпатларыны, ылайта-да бейик рус эдебиятының иң гүйчли тарапларыны — онуң демократизмини, дурмуш хакыкатына вепалылыгыны, дурмуш меселелерини гозгамага болан уссатлыгыны ядавсыз өвренмелидирлер, дөредижиликли өзлешдирмелидирлер.

Языжының боржы — гөзеллик дөретмек. Гөзеллик — адамлара рух берйәр. Гөзеллик — адамлары еңше чагыряр. Эмма шонуң ялы гөзеллиги дөретмек хемме тарапдан өсйән языжылара, кәмиллешйән языжылара башардяр. Дурмушы хыжувлы кабул эдип билйән языжылара, шонуң билен бир вагтда өзи-де рухланып билйән языжылара башардяр. Дурмушы чуңңур өвренйән языжылара, дурмушың газанында гайнаян языжылара башардяр.

Халк өзүниң языжысыны хорматлаяр. Ол онуң хер бир сөзүне диңе гулагы билен дәл, бүтин йүреги билен гулак асяр. Шейле хорматың эеси болмагың өзи-де шол адамларың дурмушыны, ой-пикирлерини, арзувларыны, ылык-хәсиетлерини чуңңур өвренмәге борчлы эдйәр. Дурмушы өвренмек таланты суваряр, онуң көкүни чуңлашдыряр, шахаларыны берклешдирйәр, тутуш катдыны догумландыряр. Дурмушдан үзңе талант нәче гүйчли болса-да, кем-кемден гурамак билен боляр.

Эдебиятың эсасы меселесиниң адамдыгына бизиң хеммәмиз белет. Биз шейле диймәге халыс эндигем эдипдирис. Адам! Онуң нәмеси? Ишими, хәсиетими, йүз кешбими? Нәмесини гөркезмели? Бизиң бирнәче яш шахырларымыз бу меселеде кемтерлик эдйәрлер. Олар адам

хакында язмалы дийилсе, гошгуларының ичини адам сөзүнден долдурярлар. Эмма адам сөзүни көп агзаның билен адамы васп этдигиң болярмыка? Бизе диңе адамың ады, йүз кешби, мурты-сакгалы герек дәл. Бизе адамың өзи герек я-да бир сөз билен айтсак, адамың ыкбалы герек.

1967

ГОШГЫ ВЕ ЭДЕБИ ЖУРНАЛ

Яшлар билен гүррүң

Бизиң шу пленумымыз яш языҗылар билен алнып барылян имше багышланан пленум.

Шоның үчинем бу меселәниң бир чети, я-да хас догрусыны айтсак, эп-эсли бөлеги бизиң «Совет эдебияты» журналымыза дегишли.

Журналы чыкармак үчин эсер герек, онда-да говы эсерлер герек. Ине, шолар ялы эсерлериң аз болмагы журналың етмезчилигини көпелдйәр, көп болмагы болса — етмезчилигини азалдяр.

Диймек, журналың говулыгам, эрбетлигем языҗыларың өзүне баглы.

Бүтин дүнйәде, Совет Союзында я-да Түркменистанда мешхур эсерлеримизиң хеммеси илки билен «Совет эдебияты» журналының сахыпаларындан окыҗа хөдүрленди. Оларың адыны тутуп дурмак хөкман дәл. Эгер олар миллионлап окыҗылара белли болян болсалар, бизе хасам бетер белли.

Хәзир журналымызда ызыгидерли чыкыш эдип дурян яшларам бар, бирлән-үчлән хекаялары, гошгулары билен чыкыш эдйән яшларам бар. Яшлар өсйәр. Олар яшулы языҗыларың говшуран эстафетасыны ынам билен өңе алып барярлар.

Элбетде, журналда эсерлери чап эдилйән яшларың хеммесиниң языҗы я шахыр болуп етишмеҗеги белли зат. Эмма бир зат велин белли: олара хемише көмек герек. Эмма көмек диен зат нәхили болмалы? Ине шу меселеде бизиң кәбир яшлар билен оңушмаян вагтымыз хем боляр.

Оларың бирнәчеси көмек диен зада терс дүшүнйәр.

«Мен хәзир яш. Шонуң үчинем, говшак болса-да, эсерими чыкарып, көмек бериң!» дийййәр.

Бейле гарайыш дүйбүнден нәдогрудыр. Эгер шейле эдилсе, окыҗы илки билен авторы яңса алар, онсоң шол эсери чыкарянлары яңса алар, соңра болса, әхтимал, әхли языҗылары яңса алар. Шейле болмазлыгы үчин болса шейле көмегиң болмазлыгы говы болар.

Хәзир бизиң яш эдебиятчыларымызың дөредиҗилигиндәки эсасы кемчилик нәме? Элбетде, мен бу ерде «яш эдебиятчылар» диемде, талантдан махрум болмадык эдебиятчылары гөз өңүнде тутян. Мениң пикиримче, оларың эсасы етмезчилиги өз талантларына бипервай гарамакларымыкан өйдйән. Оларың көпүси өз талантларыны тербиелемейәр. Мениң пикиримче, талант диен зат — көп шахалы зат. Онуң бир шахасына көп окамак герек, ене бир шахасына шол окан затларыңы өз гөзүң билен гөрмек герек, ене бир шахасына сабыр-такатлылык герек.

Эмма бизиң яшларымызың көпүсинде шу үч хәсиет етмезчилик эдйәр. Бириниң окан зады кән-де, гөрен зады аз. Бириниң гөрен зады кән-де, окан зады аз. Ене бириниң окан задам, гөрен задам кән-де, баса отурып ишлемәге сабыр-такаты ёк.

Шонуң үчинем, оларың бириниң таланты йөнтем өсйәр, бирининки гөдекси өсйәр. Ене бирининки болса ызына гайдяр.

«Совет эдебияты» журналының редакциясы шу йылың феврадь айында республикамызың гөрнүкли яш языҗыларының 17-сине анкет иберди. Шол анкетде оларың языҗылык борҗуна болан дүшүнҗеси, эдебиятымызың өңүнде дуран везипелере дүшүниши хакында бирнәче соваллар гоюлды. Шол җогаплардан кән зат өвренендиклери, шол яш языҗылары хас-да ичгин танандыклары барада окыҗылардан хат ызына хат гелди. Ол соваларың җогаплары окыҗылара көп зат берен болса, редакция онданам көп зат алды.

Яш языҗыларың языҗылык борҗуна, дурмушы өвренмек меселесине, дөредиҗилик уссатлыгы меселесине сагдын гарайышлары бизи бегендирди. Эмма бизи гынандыран затларам болды. Оларың кәбири өзлериниң берен җогаплары билен марксистик эстетика тайдан, эдебият теориясы тайдан хениз долы тайынлыклы дәлдигини гөркезди. Оларың кәбир соваллара берен җогабы шол совалың җогабы дәл-де, башга-башга затлар болуп чыкды.

Мениң бу ерде дийҗек болян задым, бизиң гөрнүкли яш язычы диййәнлеримизиң хем кәбири теоретик тайдан энтек говшак. Мениң пикиримче, яш язычылар өз зехинлерини өсдүрмекчи болсалар, шу угра-да көпрәк үнс берселер говы боларды.

Элбетде, әхли геп хорей билен ямбың нәмедигини билмекде я-да билмезликде дәл. Оны билениң я-да билмәниң билен хич задың үйтгемән галмагы хем мүмкин. Эмма эдебият меселелерине болан умумы дүшүнҗәниң хер бир яш язычыда болмагы герек.

Бизиң эсасы кемчилигимиз өз талантымызы өсдүрмәге болан бипервайлыгымыз болса, ене бир етмезчилигимиз өз язян задымыза болан бипервайлыгымыз.

Бу ики бипервайлык бири-бири билен доган. Биринҗи бипервайлык икинҗи бипервайлыгы дөредйәр. Дөредиҗилик диен зат болса первайсызлыгы халамаяр.

Сөйдүрҗек адамыңы йүрегиң билен сөйдүрмеги, йигрендирҗек адамыңы йүрегиң билен йигрендирмеги башармасаң, әхли чекен азабың бидерек боляр. Аслыетини айданымызда, о тетелли эсерлере азап хем сиңмейәр. Олар дөрәнде-де азапсыз дөрейәр.

Окыҗы азапсыз дөрән бипервай эсерлери деррев таняр. Өз язян задыңа чала совук-сала гарасаң, ялан сөзлеҗек болсаң, икийүзлүлик этҗек болсаң, ол сениң хер бир сөзлемиңден дәл-де, хер бир харпыңданам гөрнүп дур.

Ери геленде айдылса, эдебиятда хер бир сөз дәл-де, хер бир харп улы роль ойнаяр. Айтҗак болян пикириң догры. Эмма хайсы-да болса бир харпың сеси пикириңи анык айтмагыңа зыян етирйәр. Бу ягдайың проза эсерлеринде-де шейле болмагы ахмал. Эмма поэзияда хасам бетер гөзе дүртүлйәр. Кәмахал «Ш» харпының ерине «З» харпыны гетирсең, кәте «К» харпының ерине «Л» харпыны гетирсең, олар сениң айтҗак болян пикириңи айратын ныгтаяр. Гамгынлыкдан шадыянлыга-да өврүп билйәр, шадыянлыкдан гамгынлыга-да.

Бу затларың хеммесине *сөзи дуймак* дийилйәр. Сөзи дуймак болса уссатчылыгың биринҗи шерти. Шо болмаса — эдебиятам ёк.

Гурбанназар Эзизовың, Халыл Кулыевиң, Аннаберди Агабаевиң гошгуларына биз кәте җуда агыр диййәс, дүшнүксиз диййәс. Эмма оларың дөредиҗилигинде бейлеки

яш шахырларың дөредиҗилигинде етмейән ёкары бир зат бар: олар хер бир сөзи пикире табын этмәге чалышярлар. Үсти йүксүз, хызматсыз сөзи, харпы аз алмага чалышярлар. Эгер олар шу уссатчылыгың ичине өз эне диллериниң бүтин гөзеллигини, өз эне топракларының ысыны хас көп сиңдирселер, онда биз олара эййәмден уссат шахырлар дийип айдып билердик.

Олар бу угурда бүтин йүреклери билен зәхмет чекйәрлер. Шо зәхмет болса эййәм өз мивесини берип башлады.

Шу ерде Гурбанназар Эзизовың «Ленин» диен гошгусының бир строфасыны мысал алсак, ерликли болҗак:

«Душман
аждарха дей от сачып хер ян
Чыканында яш Кубаның кастына».

Шу гошгыны окамадык адамлар индики капыяң нәхилидигини билип билмезлер. Ол капыя гарашылмаян, йүрегиңе бирден айратын тәсир эдйән капыя болуп чыкяр:

Сениң билен галкды хасратлы үлке,
Сениң билен галкды Фидель Кастро».

Шунуң ялы гөзлеглер хем бизиң үчин пейдалыдыр. Пейдалы затдан болса гачмагың хаҗаты ёк.

Бейле дийилсе, классыкы капыялардан йүз дөндермели дийилдиги дийип дүшүнмели дәл. Бизе тәзе капыялар өрән герек болса, көне капыялар онданам бетер герек.

Башаряның элинде көне затлар тәзеленйәр, башармаяның элинде тәзе затларам көнелйәр.

1964

ЁКАРЫ ИДЕЯ, ЁКАРЫ ХИЛ [1]

Мен тәзерәк Гарагумдан гелдим, отуз-кырк гүнләп шо ердәки чопанларың арасында яшадым. Илки баран гүнүм гаража өйүң дулундакы чемче торба гөзүм дүшди:

---

[1] ТССР Языҗыларының V гурултайында сөзленен сөзден.

торбаның эрңегинден ики-үч саны түркмен китабы гөрнүп дур.

Шол китаплара гөзүм дүшенде, өз кәриме гуванч дуйгусы калбымы гаплады. Чайымы ичип болянчам, чемче торбаның ёкары эрңегине середип отурдым. Шонда мен шейле пикир этдим: эдебият диен зат нәхили ажайып зат! Ол халкың чемчеси, чанагы, дулдакы горкүйзеси, кендириги, сачагы ялы адаты зерурлыга өврүлипдир.

Соң ене шейле пикир этдим: сениң гиҗелер ятман, гүндиз дынч алман, даражык кабинетде дөредйән эсерин кабинетден чыкманка — сениңки, чыкандан соң болса — илиңки. Я-да, Твардовский айтмышлайын, ол сениң гызыңа меңзеш зат: дурмуша чыкманка сениңки, дурмуша чыкандан соң болса — хем сениңки, хем илиңки.

Догруданам, бизиң языҗыларымызың эсерлери хениз Ашгабада яйрап-яйраманка, бир уҗы Хазардан чыкяр. Онуң мушдаклары сунгатың бейлеки гөрнүшлериниңкә гаранда хас көп. Шол адамлар хем эсериң ыкбалыны чөзйәр. Хемме окыҗыны бир аякдан сүрмек хем ялңыш боляр.

Биз язян эсерлеримиз хеммелер үчин дүшнүкли болмалы диййәс. Чопан үчинем, гурлушыкчы үчинем, дүнйәң альфасындан, омегасындан хабардар алым үчинем, марксизм-ленинизм эсерлерини етик билйән партия, совет, дөвлет ишгәри үчинем дең дүшнүкли болмалы, дең гызыклы болмалы диййәс. Шейле хакыката хич кимем гаршы чыкып билмез.

Эмма башга-да бир хакыкат бар: хер окыҗы хер эсери өз аңының, медениетиниң дережесине гөрә кабул эдйәр. Шол дереже кемлик этсе, шейле окыҗың хемме ажайып эсерлере дүшүнип билмейәндигинем билйәрис.

Эдебият эсерлериниң үстүнлигине, ылайта-да гечмиш темасындан язылан эсерлериң үстүнлигине тарыхы тарапдан сын этмек, я-да, Пушкин айтмышлайын, ахлак тарапдан сын этмек жуда гызыклы боляр. Шейле сын эдиленлигинде, шол эсерлериң үстүнлигиниң эсасы себәбини — угруны сайгармак башардяр.

Яңы — эллинҗи йылларда хем түркмен гечмишиниң тарыхындан диңе монументал чепер эсерлер-ә дәл, белли бир система салнан ылмы макалалар хем азды. Түркменистан тарыхындан язылан популяр ишлер-ә асла ёк диерликди. Китапханалардакы, архивлердәки тарыхы до-

кументлер, мемуарлар бүтин түркмен окыҗысына элъетерли дәлди.

Шу гүнлерем хайсы ере барсаң илки билен диен ялы, тарыхы темадан сөз ачыляр, патыша Руссиясының Түркменистана аралашмагы, Октябрь революциясы, басмачылык, колхоз гурлушыгы дөврүнден гүррүң ачыляр. Магтымгулы, Кемине, Гайгысыз Атабаев, Эне Кулыева ялы бейик хем-де аҗайып адамлар хакында сөхбет башланяр.

Шонуң үчинем, өз ата-бабаларының гечмиши билен гызыкланян түркмен окыҗылары тарыхы темадан язылан эсерлере уллакан гуванч дуйгусы билен, айратын тешнелик билен топуляр. Ол тема диңе бир он мүң, йүз мүң адамы дәл-де, миллионлары толгундыряр.

Шол себәплем, миллионлары гызыкландырян темада язылан эсерлер чеперчилик дереҗеси песрәк болаянда-да, халкың эсли көпчүлигини өзүне есир эдип билйәр. Адамың җуда аҗыган вагтында ысманагы хем, арпа наныны хем, җөвен төтегини хем җуда ишдәменлик билен иййәнлигини билйәрис. Эмма халкың оны белли бир ягдайда, белли бир вагтда ишдә билен иййәнлигине аркаланып, шейле овкады оңа када хөкмүнде гиризмегиң нәдогрудыгам беллидир.

Биз хәзир догручыллыгы билен, идеялылыгы билен, белли бир чеперчилик дереҗеси билен окыҗыны өзүне есир эдйән проза ве поэзия эсерлеримиз хакында гүррүң эдйәрис.

Эмма хич бир хили чеперчиликден махрум эсерлериң хем белли бир вагтда халкың гызгын сөйгүсини газанып билйән вагты-да боляр, хатда пейда-да берип билйәр.

Өз дөврүнде җуда йөргүнли автор, китаплары нобата дурулып алынян автор Матвей Комаров хакында сөз ачып, Карамзин шейле диййәр.

«Җуда орта гүрпде язылан китаплар хем, хич бир талант ёкундысы болмадык китаплар хем халкың магарыфлашмагына белли бир дереҗеде көмек эдйәр. Шейле китабы окаян адамың акыл-билим дереҗеси эсериң авторының кыдан песде боляр. Шонуң үчинем ол шейле китабы окамак билен говы эдйәр».

Матвей Комаровың эсерлери диңе Белинскиниң дөврүне ченли докуз гезек гайтадан нешир эдилипдир. Эмма эдебият әлеминде Пушкиниң, Гоголың, Лев Толстойың ве бейлеки бейик языҗыларың эсерлери мазалы орнашандан соң, онуң тәлейиниң нәхили боландыгы бизиң хеммә-

мизе-де белли: хәзир бизиң арамызда Матвей Комаровың эсерлерини окадым дийҗек адам, мегерем, ёкдур.

Шонуң үчинем биз (шахыр болсагам, прозачы, драматург болсагам — тапавуды ёк), өз эсерлеримизи халкың хөвес билен окаяндыгына гуванмалыдырыс, оңа пейда эдйәндигимизе буйсанмалыдырыс. Эмма «худаям бардыр вели, эшеҗигиңи бек душа» дийлиши ялы, окыҗам бардыр вели, эртеки гүнүң хас үйтгешик окыҗысының бардыгыны-да ятламалыдырыс. Шол зерарлам, шол окыҗылар үчин бизиң эсерлеримизиң диңе тарыхы әхмиети дәл-де, эдеби әхмиети-де болар ялы эсерлери дөретмәге чалышмалыдырыс.

Шу нукдай назардан середенде, биз эсерлери хәзир хөвес билен окалян языҗылардан хем хас улы талаплар этмәге хаклыдырыс.

Шейле талапы этмек илки билен бизиң танкытчыларымызың пайына дүшйәр. Эмма бизиң язян танкытларымыз — зехинли хакында язсагам, көрзехин хакында язсагам — жуда объектив болмалыдыр, гиң җемгыетчилигиң пикиринден угур алмалыдыр, пайхаслы-салдамлы, акыллы-башлы болмалыдыр.

Авторы сөймән, хорматламан онуң эсерине догры баха бермек болмаз. Эмма «авторы сөймек» диен дүшүнҗә-де догры дүшүнилмеги герек. Авторы сөймек диймек — онуң эсерлерини ченденаша махабатландырмак дийилдиги дәлдир. Бу барада бизиң V гурултайымызың хасабат докладында өрән догры белленилйәр. Эмма ене-де бир догры зат бардыр: хич бир талантдан махрум эсерлериң хем жуда махабатландырылян вагтына габат гелйәрне. Ине, шейле ягдай ёкаркы ягдая гөрә хас ховплудыр. Бейле ягдай языҗыны заялаяр, бидерек мен-менлиге әлтйәр. Мен-менлик болса, гурултайың биринҗи гүнүнде Берди аганың хем белләп гечиши ялы, өрән горкулы кеселдир. Шол кеселиң болан еринде хич хили эдебият болуп билмез.

Эдеби танкытчы, эсасан, нәме угрунда гөрешмели? Бу сорага гысгаҗык җогап беренде, шейле диймек болар:

Эдебиятың догручыллыгы угрунда гөрешмели.

Эдебиятың идеялылыгы угрунда гөрешмели.

Эдебиятың чеперчилик кәмиллиги угрунда гөрешмели.

Шол гөрешиң довамында ол, эсасан, нәмәни назарда тутмалы?

Шол эдеби жанрың айратынлыгыны назарда тутмалы.

Шол язынының дөредижилик йүзүниң айратынлыгыны назарда тутмалы.

Бизиң танкытчыларымыз нәдйәрлер? Эдеби танкыдың шу миземез кадасыны хемише голданярлармы? Мениң пикиримче, көпленч голданыбам дурмаярлар. Оларың макалаларында языжының стилиниң анализине-де, дил айратынлыгының селжерилишине-де жуда сейрек габат гелйәрис. Умуман, бизиң танкыдымыз форма меселесине аз үнс берйәр, оны чөзмәге пассив чемелешйәр.

Бу меселәң жуда кындыгы белли. Онуң үчин чорбаны кән соватмалы, эдеби эсерлери бир гезек-ики гезек оканың билен канагатланман, олары этиңе-ганыңа еиңдирмели, эсли махал шол окан эсериң тәсириниң астында гезмели.

Языжы өңки язан эсери билен соңкы эсериниң аралыгында нәме бабатда кәмиллешипдир, өзүне махсус дөредижилик усулларының хайсы бириниден йүз өврүпдир, хайсы бирини хас чуңлашдырыпдыр.

Шейле анализе бизиң танкытчыларымызың гүйжи етжекми? Етмез дийип болмаз. Эмма оларда башга бир зат етенок: ол етмейән зада темперамент дийилйәр. Олар хайсы-да болса бир эсери окап гутарарына мәхетдел, деррев галама япышярлар. Бу болса гапыдан гелен мыхманың йүзүне-гөзүне середәге-де, оңа хайдан-хай баха берене меңзеш боляр. Шонуң үчинем, шейле макалалары окаңда, хемме языжылар меңзеш язян ялы дүшүнже пейда боляр, әхли тапавуды, бириниң говшак язянлыгына, бейлеки бириниң гүйчли язянлыгына сырыкдырыляр. Нәме үчин говшак язяр? Нәме үчин гүйчли язяр? Бу соваллар көпленч жогапсыз галяр.

Хәзир бизиң эдебиятымызың өңүнде дуран эсасы везипе — эдебиятымызың чеперчилик дережесини ёкары гөтермек. Бу угур бизде ики аягы билен агсаяр. Улы яшлы языжыларымыздан башлап, тә яш авторларымыза ченли бу меселә аз үнс берйәрлер. Бу болса бизиң окыжыларымызың чепер дуйгусыны заялаяр, чепер эдебият диен мукаддес ады харлаяр, оңа шикес етирйәр. Кәбир автора «Эсериң чеперчилик дережеси пес» дийсең, «Ханы, нириси пес? Гөркез, дүзедейин!» дийййәр. Эмма чеперчилик диен зат «Ынха, шу ери етенок» дийип, гөркезә ялы, дегирмен дашы дәл я-да жуваз агажы дәл.

Пикириң чуңлугам, беян эдиш оригиналлыгам, эсериң гурлуш сазлыгам, гараз, хер бир харпың айдыңлыгы,

ерликлилиги, бири-бирине болан гатнашыгы, тәсирлилиги — буларың хеммеси чеперчилиге гирйәр. Буларың хеммесиниң башының бирикмегинден болса тутуш бир гөвре эмеле гелйәр.

Ине, бизиң биргиден эсерлеримизде шол гөврәниң сагдынлыгы етенок. Олар шейле гөрәймәге, тутуш бир гөвре. Эмма бири майып, бири голак, бири кеселбент, бири җаны сагам болса, семиз — гараз, хер хайсының бир шикеси бар.

Майып, кеселбент адамларыңам, җуда долмач адамларыңам хер хайсының өз орнунда пейда берип билшиялы, шейле эсерлер хем өзүниң гүйҗүниң етдигинден окыҗа пейда берйәр. Эмма оларың он ики сынасының җуда сагдын баланлыгында хас көп пейда берип билҗекдиги-де дүшнүклидир.

Чепер эдебиятдан эдилйән биринҗи талап — ёкары идеялылык болса, бейлеки талап — ёкары уссатлыкдыр. Эмма уссатлык хакындакы талабың икинҗи орунда языляндыгы үчин ол икинҗи дереҗели талап дәлдир. Оларың икиси-де *чепер эдебиятдан эдилйән биринҗи талапдыр.*

Мен бу ерде мугаллым позасыны кабул эдип, «хакыкы эдебият, ине, шейле болмалыдыр» дийип өвретҗек болмаярын. Бизиң хеммәмиз хем-ә мугаллымдырыс, хемем шәгиртдирис. Мугаллым диййәнлигимиң себәби — эдебият хакында эдйән пикирлеримизи ёлдашларымыза айтмалыдырыс, шәгирт диййәнлигимиң себәби — шол айдылян затлардан герегини алмагы башармалыдырыс.

Языҗы өз дурмуш теҗрибесини хемише байлашдырмалыдыр, халкың дурмушыны, ой-пикирлерини, арзув-дуйгуларыны ичгин өвренмелидир. Муны шейле этмек үчин дөредиҗилик командировкаларының пейдасыны инкәр этмек болмаз. Элбетде, бәш гүнлүк, он гүнлүк командировкалар кән пейда берип билмейәр. Эмма бир айлык, ики айлык я-да хас узак мөхлетли командировкалар улы пейда берйәр. Себәби хич бир адам җуда өвренишйәнчәң, сен оны, олам сени мазалы танаянча, өзүниң иң мукаддес, гизлин дуйгуларыны ачмаяр.

Эмма биз гахрыманларымызың арасына аз чыкярыс, дурмушы бүтин чылшырымлылыгы билен етерлик өвренмейәрис. Шонуң үчинем бизиң запасымыз кем-кемден гарыплашяр.

Шахыр айтмага зат тапмаса, деррев билдирйәр. Я сөзүң овазына ковалашып, өзи хем дуйман башга ере совлуп гидйәр, я-да төтәнден душан бир пикириң ызына дүшүп, ёлдан азашяр. Капыя билен, овадан, йылманак сөзлер билен өз пикир гарыплыгыны, идея пукаралыгыны дуйдурмаҗак боляр.

Меселем, мениң өзүм шахырларың гошгусыны окамда, бир задына айратын үнс бермеги говы гөрйән: аңырсында нәчерәк горы бар? Оны дуймак кын дәл, багшы айдым айданда, аңырсында нәчерәк сес запасы бардыгы билдирйәр. Шахырларам шонуң ялы боляр.

...Соңкы дөврүрде яш түркмен поэзиясы өңе тарап улы әдим этди. Онуң үстесине-де, онуң хатарына аҗайып тәзе гүйчлер гелип гошулды. Эмма оларың көпүсине индивидуаллык етенок я-да башгачарак айтсак, хут *өз йүзлери* айдың гөрненок. Шейле айратынлык, шейле айдыңлык нәче кемтер болдугыча, яш шахырың әхмиетем шончарак кемтер боляр.

Өңде бириниң айдышы ялы, шахырлар прозачылара гөрә тиз етишмели, эййәм 18—19 яшларында оларың дөредиҗилик йүзлери аныклашмалы, айыл-сайыл болмалы.

Элбетде, эдебият тарыхы хер дүрли ягдайлара-да бай. Элли, хатда етмиш яшында гошгы гошуп башлап, өз йүзүни танадянлар-да бар. Эмма шахырларың эсасы көпчүлиги эййәм яшлыгындан башлап өзүни танадяр, өзүниң үйтгешик дөредиҗилик йүзи билен, индивидуаллыгы билен эййәм яшлыгындан башлап мүңлерче, миллионларча окыҗылары өз ызы билен әкидйәр. Йөне бизиң көпленч шахырларымыз 30—35 яшларында-да шол яш шахырларың хатарындан сайланып билмейәрлер.

Талант диен зат үйшүп ятанок. Ол җуда сейрек. Талантлар бүтин тарых бойы сейрек болупдырлар, хәзирем шейле, ене-де шейле болар.

Хакыкы таланты голдамак, вагтында дуймак, көмек бермек, оларың зехинине гуванмак диен зат илкинҗи новбатда, бизиң танкытчыларымызың пайына дүшйәр.

Бизе Белинский ялы эдебиятың аладасына югрулан, хер бир тәзе таланты өз вагтында дуйян, догры ёла гөнүкдирйән танкытчылар герек. Белинскиниң яшаҗык Некрасовың бир гошгусыны окап:

— Сиз билйәңизми, сиз шахыр, онда-да хакыкы ша-

хыр! — дийип, гуванҗындан яңа гөзлерине яш айлайшы ялы ягдая дүшйән танкытчылар герек.

Шейле этмек диңе танкытчыларың дәл, хемме эдебиятчыларың мукаддес борҗы. Тәзе зехинлери йүзе чыкармак үчин элимизден гелйән көмеги гайгырмага хакымыз ёкдур. Тәзе зехине габат геленимизде гуванч билен гөзлеримизи ловурдадып, гуҗагымызы ачмалыдырыс. Биз олардан язҗак задымызы элимизден алар дийибем, шөхратымызы көрекледер дийибем горкмалы дәлдирис. «Еңилен мугаллымдан еңен шәгирде» дийип, автограф бермекденем чекинмели дәлдирис. Эгер бизде шейле чекинҗеңлик бар болса, онда өзүмизиң угрумызың ёклугыдыр.

Түркмен окыҗысы гүн-гүнден өсйәр, онуң эстетики дуйгусы сагат сайын байлашяр. Толстойдыр Чеховың я-да Глинкадыр Бетховениң эсерлерине бу нәхили зат дийип аңкарян окыҗыны я-да диңлейҗини тапмак бархакынлашяр. Кынлашян зат бизи көпленч гынандырян болса, бу ердәки манысында бархa бегендирйәр.

Инди бизиң дөврүмизиң адамлары эдебиятдыр сунгат эсерлерине гүйменҗе хөкмүнде середеноклар: олар шол эсерлерден ёкары идеаллар, чуңңур пикирлер, асыллы максатлар үчин гүйч гөзлейәрлер, ички дүнйәсини байлашдырмак үчин, рухы өсүшини чалтландырмак үчин гүйч гөзлейәрлер. Оларың шол гөзлейән гүйҗүни тапып билмеклери болса языҗыларың гүйҗүне баглы.

Яңы-якында партиямызың XXIII гурултайы болуп гечди. Ол гурултайда гелҗекки бәшйыллыкда нәмелер газанмалыдыгымыз, пагтаны, небити, галланы нәче өндүрмелидигимиз хакында анык санлар айдылды. Эмма шол гурултайда хер языҗының хер йылда нәче китап өндүрмелидиги хакында зат айдылмады. Бейле зат айдылмазам. Диңе шунуң өзем бизиң диңе хил угрунда гөрешмелидигимизи тассыклаяр.

Мен өз гүррүңими Гарагумдан башладым, Гарагум билен хем гутарсам дийййән: мен шо ерде китабы көп окаян гызыклы бир адама душдум. Ол мениң өңүмде ики саны китабы гойды-да: — Шу китапларың икисинем говы гөрдүм — дийди.— Йөне нәче говы гөрен болсамам, буларың бирини икинҗи гезек окап чыкып билмедим. Бейлекисини болса еди гезек дагы окап чыкандырын. Хер гезек окамда, тәзе бир зат тапян ялы болян. Бейлекисинден

...биринҗи гезек окан задымдан башга хич зат та... ...ок...

Шу сөзлер сада чопан сөзи. Эмма бу сөзлериң тейин... җуда улы зат ятыр: гүррүң ене-де хил хакында.

1966

ПОЭЗИЯ БИЛЕН ДУРМУШ [1]

Гадым, гадым заманларда бир дана адам гүр токайлыгың ичинден гидип барян экен. Ёлуң угрунда, бир ...ып агаҗың шахасында бир тәсин гуш сайрап отыр... Дана адам нәче гыссанмаҗам болса, гушуң тәсин ...ыны диңлемек үчин дем салым аяк чекипдир. Онян... да бир авчы яңкы гушы атыпдыр. Ок гушуң эдил дө...ден дегипдир. Оваз кесилипдир. Дана киши шейле бир нәлет окапдыр, шейле бир чын йүрекден гаргыш ...ипдир: ол гаргышың ичиндәки Йигренч шобада авчы... өлдүрипдир, гаргышың ичиндәки Сөйги болса шобада ...ы дирелдипдир. Шол йигренчден, шол Сөйгүден бол... гошгы дөрәпдир.

Бу бир роваят. Эмма халк хич бир роваяты йөне ерден ...ретмейәр: онуң чуңңур көклери боляр. Өзүниң гөзба...ны Йигренч билен Сөйгүден алып угран поэзия гоҗа ...к Гомерден башлап, шу гүнки яш түркмен Гурбанна... Эзизова ченли үч муң йыллык ёлы гечди... Адамзат ...л узак ёлуң довамында чөрексиз, агызсувсуз, ач-яла... оңанам болса, поэзиясыз оңуп билмеди, ол йигренен...де айдым айтды, сөенде-де айдым айтды, бегененде-де, ...нананда-да — хеммесинде айдым айдып, шу гүнлере ...лип етди...

Шол дәп хәзирем довам эдйәр: адам энесинден доган... бейләк, эне топрагың гуҗагына гирйәнчә, айдым би... хемра боляр. Чага догланда багшы айдым айдяр, соң... оны энеси айдым билен хүвдүләп аяга галдыряр, аяга ...андан соң окувда-да, зәхметде-де ол айдым айдып ...миллиге етишйәр. Өйленйәр, ики гөзи дөрт боляр — ...-де ол айдым билен өз сөйгүсиниң гуҗагына доляр... Адам бир гүн гарраяр, өз битирен ишлерини халкына

[1] Макала ТССР Языҗыларының V гурултайында эдилен доклад ...сында язылды.

гоюп, дүнйә билен хошлашмалы боляр: онсоң ол ене-де, Расул Гамзатов айтмышлайын, мазара гиренде-де саз билен гирйәр. Онсоң онуң агтык-човлуклары ене-де айдым билен онуң ишини довам этдирйәрлер...

Ынха, яңы бир айлыкда-да, Кремлиң Гурултайлар Көшгүнде айдымың ажайып гүйжүне ене-де бир гезек гөз етирдик. Бәш мүң коммунист өр туруп, партиямызың ве хөкүметимизиң ёлбашчыларының хем-де дүнйә коммунистлериниң векиллериниң гатнашмагында Эжен Потьениң «Интернационалны» ерине етиренде, залың ичине серетмәге гөз герекди.

Поэзияның шейле гудратының бардыгына бизиң хеммәмиз белет. Адамың хениз сагат вагтында өз йүрегиниң хайсы тарапдалыгына хем пикир бермейши ялы, бизем поэзия өрән эндик эденимиз үчин хемише ол хакда пикир эдибем барамзок.

Дүнйәде Дуз дийилйән белент бир зат бар. Онуң дүнйәде иң белент, иң герекли затдыгыны хич ким инкәр этмез. Эмма онуң шейле зерур затдыгы хемише ядымыза дүшүп дурярмы? Поэзия бабатда-да шейле аналогияны гетирмек болар: биз онуң хөкман болаймалы затдыгына жуда эндик эдипдирис. Гүррүң, элбетде, хакыкы поэзия хакында баряр. Хакыкы поэзияны дөретмек болса өрән кын.

Эмма биз поэзиямыз хакында нәче гүррүң эдесимиз гелсе-де, дөрт йылың ичинде дөрән поэтик эсерлере анализ берип билмерис. Эгер шейле анализ этмели болсак, онда биз Гара Сейитлиев билен Аман Кекиловдан башлап Халыл Кулыев билен Италмаз Нурыеве ченли болан ГОВЫ ХЕМ-ДЕ ДҮРЛИ ШАХЫРЛАРЫМЫЗЫҢ хер хайсының дөредижилиги хакында ики сагат гүррүң этмели болардык. Бизде болса хәзир онуң ялы леззете мүмкинчилик ёк.

Шонуң үчинем биз соңкы дөрт-бәш йылың ичинде түркмен совет поэзиясының өсүшиниң ёллары хем-де кәбир хәсиетли тенденциялары хакында гүррүң этмек билен чәкленмели боларыс.

* *
*

XX асырың ачышлары адамзадың дуйгы әлемине — Ер хакдакы, адам хакдакы аладасына тәзе дүшүнже гошды.

Бизиң бу гүнки аладамыз Магтымгулы, Кемине, Пушкин, Лермонтов дөврүниң аладасындан пархлыракдыр өйдүмек болар. Атом, кибернетика асырында бизиң аладамызың гөврүми хем-де манысы энчеме эссе гиңеди: индиң бизе диңе өз гөбек ганымызың даман топрагыны дәл, тутуш Ери, онуң үстүндәки Адамзады аман сакламагың аладасы гелип етишди. Шейле дөвүрде хер бир сөз уссасының-да дурмуш хакыкатына болан гатнашыгының хас җоғапкәрчиликлидиги, ымлашяндыгы хем-де чуңлашяндыгы белли зат.

Түркмен совет поэзиясында тутуш планетаның, онуң эртирки ыкбалының, адамзадың бейик гелҗегиниң аладасына югрулан оваз белент яңланяр. «Шахыр дүнйәдәки хемме зат үчин җогапкәр» диен шыгарың манысына парха чуңңур дүшүнилйәр. Бу ягдай илки билен белләп гечмели ягдайдыр.

Ватан, Халк, Партия темасы хемише-де бизиң, поэзиямызың иң баш темасыды. В. И. Ленениң 100 яшының дабарасы билен нурланан йылларымызда бу мукаддес темаң хасам беленде гөтерилди. Хер шахыр өзүниң галам тутушына гөрә, зехининиң дереҗесине гөрә, бизиң Ленинимиза өзүниң йүрек мәхрине эйлән керпичлерини гойды. Эмма бу теманың җуда гиңлиги, мукаддеслиги бизиң уссатлыгымызың хасам кәмиллешмегини, ол теманың хасам чуңңур ишленилмегини талап эдйәр.

Ватанчылык уршуның еңиш нокадының гойланы бәри чәрьек асырдан говрак вагт гечди. Эмма ол айылганч трагедия хакында язылян эсерлер диңе улы яшлылары дәл, урушдан соңкы дөвүрде дөрән яш неслимизи хем деңдереҗеде толгундыряр. Мунуң себәби дүшнүкли болса герек: миллионларча совет машгаласының ичинде өз атасыны, агасыны, сөвер ярыны йитирмедик машгала ёкдур дийип айтмак болар.

«Азат эдиш» фильминиң башкы серияларыны хеммәңиз гөренсиңиз. Шол фильм хакында, эсасанам, онуң дөрдүнҗи сериясының нәме билен башлап, нәме билен гутарҗакдыгы хакында сораланда, фильмиң авторларының бири хабарча шейле җогап берди: «Американ киночылары Европаның ыкбалының Гүнбатар фронтда чөзүлендигини субут этҗек болярлар. Биз болса бу фильмде совет халкының бейик еңшини, Европаны хакыкатдан-да кимиң азат эдендигини гөркезҗек болдук. Бизиң иң соңкы картинамыз шейле санлар билен гутаряр: «Уруш йылларында хемме фронтларда — американлылардан өлен 170 мүң,

иңлислерден өлен — 390 мүң, совет адамларындан — 20 миллион...».

Урушда иң көп пида чекен, онуң агыр кешигини гереденинде гөтерен совет адамлары бизиң гошгуларымызда өз образларыны гөрмек ислеселер, оларың шу гүнки несиллери өз аталарының, энелериниң, доганларының, уяларының шол ёвуз йылларда гөркезен бейик гахрыманчылыгыны гөрмек ислейәр. Бу ислег бизиң поэзиямызда өзүниң мынасып беяныны тапды хем тапяр дийип билерис. Йөне вели бу тема хем өзүниң хас чуңлашдырылмагына гарашяр.

Зәхмет хакындакы, зәхметиң гудраты билен ериң, хованың, асманың гөркүни үйтгедйән адамлар хакындакы эсерлер бизиң поэзиямызда баш орунларың бирини эелейәр. Зәхмет хакында лирики поэмалар-да, поэма-репортажлар-да, поэма-эртекилер-де, гошгулар-да — поэзияның хемме гөрнүшинден эсерлеримиз бар. Оларың иң говуларында зәхмет адамсы догручыллык, ынандырыжылык билен васп эдилйәр.

Йөне вели бу теманың поэзиямызың иң агсаян бөлегидигини боюн алмалыдырыс. Биз зәхмет адамсының эдерменлигини көп халатда йүзлей, эл ужундан васп эдйәрис: онуң бегенжине, гынанжына, аладасына, тутуш ыкбалына чуңңур аралашмагы башарамзок. Шу ерден болса ДУРМУШЫ ӨВРЕНМЕК диен важып меселе гелип чыкяр.

Сөйги лирикасы поэзиямызың иң бай гөрнүшлериниң биридир. Себәби яшларам, орта яшлыларам, гаррыларам — хеммеси бу темада язмага дөвталап болгуч боляр. Шонуң үчин сөйги хакындакы эсерлериң көпдүги кәбиримизи ховсала-да батырман дуранок. Йөне бу ховсала кән бир ерликли дәлмикән өйдйән. Сөйги хакындакы, вепа хакындакы ажайып эсерлер Ватанымызың башына дүшен агыр гүнлерде-де фронтуң, тылың өң хатарларында солдатларча хызмат этдилер. Бу хакдакы мысалы көпелдип отурманымызда-да, К. Симоновың «Гараш маңа!» диен бир гошгусы хем мысал үчин етерлик болса герек.

Йөне вели, сөйги лиракасы нәме хакында болса болсун — бәгүл хакындамы, билбил хакындамы, илкинжи душушык хакындамы, икинжи душушык хакындамы — ол хакыкы гошгы болмалыдыр. Шейле боланлыгында ол бейлеки гошгулар билен бир полкдаш, бир цехдеш, бир бригададаш болуп, сөвешде-де, зәхметде-де деӊ хукуклы

ташып билер. Поэзия — галплыгы халамаяр. Эмма ги хакындакы гошгулар оны хасам бетер халанок. ги, Галплык — бу икиси бир ере сыгышмаяр.

*   *
*

Мундан 10—15 йыл озал поэзия сунгаты хакында гүрүп эденимизде Гара Сейитлиевиң гражданлык хыжувыа югрулан отлуклы поэзиясы, Чары Ашыровың, Аман екиловың лиро-эпики полотнолары, Халдурдының, Товлап Эсенованың, Рухы Алыевиң, Помманың ватанчылык, ражданлык лирикасы, Бердиназар Худайназаровың, аммет Сейидовың, Ата Атаҗановың, Анна Ковусовың, ллаберди Хайыдовың, Шәхер Борҗаковың философики, гги, пейзаж лирикасы хакында гүррүң этмек билен окленип болярды.

Эмма соңабака Нуры Байрамовың, Каюм Таңрыгулыевиң, Ягмыр Пиргулыевиң, Акҗемал Омарованың, ылгай Дурдыевиң атларыны агзамаздан, поэзия хакына гүррүң этмек кынлашып башлады. Соңра болса ювашювашдан Анна Гуртгелдиевсиз, Нәзик Аннатыевасыз, пар Өрәевсиз, Магтымгулы Мыщыевсиз яш поэзиязың гүррүңини этмек четинлешди.

Соңрак болса поэзияның эсасы аграмы тәзе бир аҗайып неслиң — Гурбанназар Эзизовың, Аннаберди Агаевиң, Халыл Кулыевиң, Италмаз Нурыевиң, Какабай лясовың, Говшут Шамыевиң, Өвезмырат Бабаевиң гернине дүшди.

Мен хәзир языҗылар Союзының члени диен хорматы ады гөтерйәнлериң бирнәчесиниң адыны тутдум. Бурдан башга-да пайтагтымызда, шәхерлеримизде, обарымызда, ёкары окув җайларымызда зехинли яшларың н бир гвардиясы бар.

Деңиз гом атанында нәхили аҗайып боляндыгыны ммәңиз билйәнсиңиз. Шу агзалан яшулы, орта, яш несиң векиллери хем шол толкунлар ялы бири-бириниң ындан, бири-бириниң гапдалы билен, бири-бириниң үнден эдебият кенарына урдулар. Ол ызгарлы кенара ким нәче агач экди, ким нәче гүл ачды, ким нәче миве тирди — хәзир ол хакда җикме-җик гүррүң этмәге т-да, мүмкинчилик-де ёк. Йөне ол агачларда бишен

мивәниң хем, сувы сүйҗән мивәниң хем, гөк мивәни
хем — хер хайсының бардыгыны айтмалыдырыс.

Шу затлары айдып, биз ене-де бир зады буйсанч би
лен айтмалыдырыс: ол мивелер бишенми, бишип баря
мы, гөкми — тапавуды ёк, оларың хеммесиниң сагдын
дыгы бизи гувандыряр.

«Хер юрдуң ягдайыны шол юрдуң шахырларының йү
региниң гүрсүлдисине гөрә билмек болар» диен ганатл
бир сөз бар. Шахырларымызың йүрегиниң гүрсүлдис
сагдын. Шол гүрсүлдиниң сагдынлыгы — партиямызы
сыясатының сагдынлыгына, юрдумызың организминиң
сагдынлыгына, шол юртдакы зәхмет адамларының ө
бейик гелҗегине болан ынамының сагдынлыгына гүвә
гечйәр. Бу болса уллакан затдыр.

Халк билен, онуң тарыхы ыкбалы билен ыснышыклы
багланышык, бир сөз билен айтсак, гражданлык темасы
шу гүнки поэзиямызың иң эсасы хәсиетлерине өврүлди.

Бизиң поэзиямызда (эсасанам, яшларың поэзиясын-
да) гражданлык темасының овнук башдан гечирмелер,
герексиз ере акыл сатмалар билен чалшырылян пурсат-
лары бар-да болса, ол хәсиетлер бизиң хәзирки заман
поэзиямызың эсасы угруны кесгитләп билмез.

Гурултай билен гурултайың аралыгындакы поэзия-
мызың угруны нәхили хәсиетлер кесгитлейәр? Хәсиет хе-
мише хәсиет боляр. Диймек, хәсиете дүшүнмек үчин хем
хәсиетли мысаллар герек.

Поэзия дүнйәмизиң төрүнде Гара Сейитлиевиң «Адам
ве дүнйә» диен гошгулар топары айратын реңк сачяр.
Шахырың ярым асырлык дурмуш ве уссатчылык тежри-
бесиниң сүзгүҗинден гечен бу гошгулар танкытчылары-
мызың хем-де эдебияты өвренижилеримизиң йөрите дер-
ңевине мәтәч. Шахырың бу гүн-эрте чапдан чыкмалы
«Сайланан эсерлериниң» уллакан томлугының тас үч-
ден бирини эелейән шу гошгулар топарында ажайып
гражданин шахырың улы йүреги гүрсүлдәп уряр.

Йүрек хер бир оңат шахырың гошгуларында-да гүр-
сүлдәп уруп билер. Эммә «Адам ве дүнйәде» гүрсүлдейән
йүрек өзүниң мукаддес пәкизелиги билен, эрбетлиге гар-
шы гөрешде белли-күлли барлышыксызлыгы, сөвешжең
рухы билен, ягшыны, ажайыплыгы ыкрар эдижилик гүй-
җи билен сени өзүне бенди эдйәр. Шол гошгуларың ли-
рики гахрыманының башга хич ким дәл-де, ХУТ СЕНИҢ
ӨЗҮҢДИГИҢЕ болан буйсанч сениң рухуңы тәзелейәр,

уйжүңи артдыряр. Ол буйсанч улы максат үчин, ажайып арзувлар үчин, шикессиз җемгыет үчин гөреше чагыряр. Шол гөрешде хайыр ишиң шерден үстүн чыкмалыдыгына болан ынанҗыңы беркидйәр. Бу гошгуларда йитип, адам диен дүшүнҗе тәзе бир өвүшгин тапып, философик умумылашдырмак дережесине гөтерилйәр.

Улы неслиң ене-де бир векилиниң — Халдурдының иредиҗилигине сер салып гөрелиң. Узак вагтың довамында дыман шахырың бирден гепләп башламагы төтәнликмикә я-да зерурлыкдан гелип чыкдымыка? Бу сорага җогап алмак үчин онуң Маяковский хакындакы «Бейик халыпа» диен поэмасыны үнс билен окап чыкмалы.

Поэманы окап чыкярыс. Шахырың Маяковский билен гүррүңиниң йүрек зерурлыгындан гелип чыкандыгына, шу гүррүңи этмек үчин оңа хут Маяковскиниң зерур болундыгына гөз етирйәрис.

Маяковский диенимизде дөврүмизиң талантлы, бейик, гөзел, эрбетлик билен оңшуксыз, намысҗаң бир адамсы гөз өңүмизе гелйәр. Диймек, талант, бейиклик, гөзеллик, намыс, ыграр хакында гүррүң этмек үчин автора шейле адамы көмеге чагырмак зерур болупдыр. Автор Маяковскини бүтин түркмен үлкесине айлаяр, канала, чөле, гурлушык объектлерине, Ашгабада, сөз уссатларының өйлерине мыхманчылыга гетирйәр. Онуң үсти билен болса нәче йылларың довамында бегенен, гуванан, гынанан, йүрегине ынҗалык бермедик затлар хакында гүррүң эдйәр. Лирики гахрыманың диапазоны гиң, ол актив адам, хакыкы гражданин адам, гөрешҗең, биынҗалык адам. Шонуң билен бирликде-де парахат адам.

Шахыр поэмасыны тамамлап, шейле диййәр:

«Догручыл
            достсуздыр»
              дийсе-де накыл.
Өмүрлик дост саңа,
Эрк үчин өңе

Йөришде
          җан чекйән,
Сөвешде
          ган дөкйән
Гөрешен,
          гөрешйән,
            гөрешҗек акыл.

Дүнйәде иң гуманистик җемгыети гуружы адамларда белент адамкәрчилик сыпатларыны, ёкары ахлаклылык дуйгуларыны оярян бу поэма соңкы дөвүр поэзиямызың шексиз үстүнликлериниң биридир.

Б. Худайназаровың поэзиясында, айратынам онуң «Он дөрт яшлының язгылары» диен гошгулар топарында уруш йылларының аҗысыны, сүйҗүсини дадан, хениз гөгелекә гөз гөркезен неслимиз хакында гүррүң берилйәр. Он дөрт яшлы йигит Ватан хакында, ил-гүн хакында, өзүниң арзув-ниетлери хакында адаты яш йигиде махсус болмадык темперамент билен, акыл-пайхас билен пикир йөредйәр.

Ол йигит улалып оңалмадык йигит дәл-де, хениз улалманка оңалан йигит. Онуң йүрекден сыздырып айдян гүррүңлерини ене-де нәче болса диңләсиң гелйәр: сен онуң гүррүңлерине ынанярсың, ол болса сениң диңлейәндигиңе ынаняр. Ол йигит бада-бат саңа өзүни сөйдүрйәр. Шол гахрыманы ёлдаш эдинип нирә гитсең хем — гайгылы гүнүңде-де, шат гүнүңде-де онуң саңа вепалы дост, доган болҗакдыгына ынанярсың. Шунуң ялы аҗайып сыпатлы гахрыман Б. Худайназаровың диңе бу гошгуларының дәл, бүтин дөредиҗилигиниң ичинден гечйәр.

Шахырың соңкы дөреден «Перзент» поэмасы йөрите гүррүң этмәге мынасып эсер. Автор бу поэмасында өзүниң хусусы башдан гечирмелерини умумылашдырып, перзент хакындакы гүррүңи адам хакындакы, тутуш адамзат хакындакы, онуң дүнйәдәки белент боржы, орны хакындакы улы гүррүңе яздыряр.

Б. Худайназаровың өзүниң кәбир гошгуларында кәбир бәрден гайтамалара ёл берйәндигини-де ятламалыдырыс. Онуң кәбир оңат гошгуларында-да тагашыксызлык, озалкы пикирлерини гайталамаклык аламатлары дуюляр. Онуң себәби кәбир адамлара дүшнүксизем болса, мениң үчин дүшнүкли: Беки Сейтәковың «Хер романың аралыгында повесть, хекая язып дынч алян» дийип бәлчирейши ялы, Бердиназар хем кәмахал роман билен пьесаның аралыгында гошгы язып дынч аляр. Гошгының дынч алмак үчин язылмаянлыгы хакында Б. Худайназаровың ики сагатлап лекция окамага гурбатының чатҗаклыгы үчин оңа өвүт бермекден боюн гачырян.

Ата Атаҗановың лирики гахрыманы окыҗыларың үнсүни көп вагтдан бәри өзүне чекйәр.

Хакыкатың хатырасына айтсак, ол гахрыман соңкы бәш-он йыллыга ченли чәклирәкди, бир тараплыды: активәм болса көпленч гөнүмел активди, ёкары эрудициялы, ынжувлы адамам болса, психологик дүнйәсини гизлейәрди. Лирики гахрыманың даяв сыраты, галжаң, от ялы хасиети өзүне чекип билйәрди, эмма ички гөзеллиги, башдан гечирмелериниң чуңлугы, хәсиет тебигылыгы, өзүнден гаралылыгы кән гөрүнмейәрди. Окыжы билен сада, йүрекдешлик, ынанжаңлык эхеңинде гүррүң этмекден гача дурярды.

Шахырың «Өчме, ожагым» китабыны окап, шейле нетиже гелмек боляр: ол гахрыман инди гөзеллешипдир, натурасы, хәсиет-гылыгы байлашыпдыр, ил дерди хакындакы ойланмаларының азабы чуңлашыпдыр.

Бу — шахырың соңкы дөврде газанан улы еңшидир. Шейле еңишсиз поэзия болуп билмейәр.

Мәммет Сейидов окыжыларың сөйгүсини газанан шахыр. Онуң акыллы, окымыш гахрыманы бар. Ол антик эдебиятдан-да, гүндогарың гадым эдебиятындан-да, жаһаның сыясы ягдайындан-да оңат баш чыкаряр. Айдыламам айдяр, даглары-да яряр, чөллери-де суваряр. Ол ил бәхбиди үчин хемме кынчылыга, хатда өлүме-де гитмәге тайын. Бу хәсиет хәзирки заман гахрыманына махсус хәсиетдир. Лирики гахрыманың бу хәсиети шахыра окыжы көпчүлигиниң сөйгүсини гетирди.

Эмма кәте-кәтелер М. Сейидовың гахрыманында хәсиет гиңлиги, натура белентлиги кемтерлик этжек боляр. Ол тызмажырак, даргурсаграк: шейле хәсиет онуң гөзеллигине азда-кәнде зыян етирйәр.

Эмма М. Сейидовың дөредижилигиниң дүйп-тейкарыны шу ашакдакы ялы ажайып гахрыман кесгитлейәр. Ол гахрыман бага баряр, ачылып отуран бир овадан бәгүли гөрйәр. Эмма ол бәгүл ялңыз: онуң төверегинде өзүнден башга скежҗе-де бәгүл ёк.

Бирже бәгүл бу баг үчин безег дәл.
Оны гөрүп ойланярын хер дайым.
Бир арзувым: гой, мен нәме болсам-да,
Шонуң ялы ялңыз бәгүл болмайын.

Адамкәрчиликли, или-гүни болмаса, ай-гүнүниң хем агырмазлыгына кайыл, өзүни өзгелерден үзңсликде гөз өңүне гетирмейән шейле гахрыман М. Сейидовың поэзиясының өзенидир диймек болар.

Йөне ери геленлиги үчин, докладың чәгинден чык… кичижик бир беллик эдесим гелйәр. Мәммет Сейид… гошгуларының ашагында бейик адамларың биографияс… на дегишли справкалары кән берйәр. Ленин билен М… тымгулудан башга кимиң адыны агзаса, хер хайсын… хайсы миллетдендиги, хачан доглуп-өлендиги билен т… нышдыряр. XX асырың окыжысыны Дидроның кимди… биле, Франсың, Уэллсиң кимдиги биле, Калидасаң, А… тейиң кимдиги биле танышдырып дурмак хөкманмык… Догрусыны айтсаң, шол дүшүндиришлери оканыңда, өз… ңи кемсидилйән ялы дуйярсың.

Өзүниң башыны Г. Эзизовдан, А. Агабаевден, Х. К… лыевден, И. Нурыевден алып башлан яш неслимизиң го… нүкли векиллериниң дөредижилиги нәме билен хәси… ленди?

Бу несил гурултай билен гурултайың аралыгында … актив ишлән я-да радиохабарчыларың сөйгүли сөзле… билен айтсак, тутанъерлиликли, жанаямазаклы зәхм… чекен несилдир.

Шу неслиң гелмеги билен бизиң поэзиямыза тәзе би… өвүсгиниң гелендигини боюн алмалыдырыс.

Г. Эзизовың, А. Агабаевиң, Х. Кулыевиң, И. Нурыеви… поэзиясының ичинден бизиң шу гүнлеримизиң ынжалык… сыз, сөвешжең рухлы, ёкары аң-дүшүнжели, дуйгур й… рекли яш гахрыманы гечип гидйәр. Ол йөне гечип гид… бермейәр. Онуң хемме зат билен иши бар: ол ядан ад… мың армасыны стирйәр, нәсаг адамың халыны сорая… сагат адамың гүйжүне ене-де гүйч гошяр, тәзе догла… чаганың ызындан гүл алып баряр.

Ол гахрыман өзүни шу ажайып гүнлеримизиң йөн… бир васпчысы, сынчысы дәл-де, долы хукуклы дөредиж… си, эеси хасаплаяр. Нәден нә боларка дийип йөрен тов… шан йүреклериң үстүнден гүлйәр (Х. Кулыев), өзүни… палта ялы күтеклиги билен «кесйән» адамларың гөденс… йитилигини нәлетлейәр (Г. Эзизов), хениз жахана ин… мәнкэ өлен бизехинлериң киная билен дамагыны чаля… (И. Нурыев), хем-де өмүр дийилйән задың манысыны… «нукдай назар» диен бейик сөздедигини ыкрар эдйә… (А. Агабаев).

Шулар ялы өзбашдак йүзли, дүрли-дүрли зехин… эдебият әлеминде пейда болмагына хәли-шинди болу… дуран хадыса диймек болмаз...

Бизиң республикамызда рус дилинде язян ажайып, [illegible] шахырларың бирнәчеси бар. Олардан Вадим Зубареви, Юрий Рябинини, Валентин Рыбини, Светлана Пи[illegible]ованы айратын белләп гечсе болар. Булардан башга-да Николай Данилов, Михаил Карпенко, Виктор Фомин, Виталий Ершов ялы зехинли авторлар бар.

Вадим Зубарев хич киме меңземейән өзболушлы шахыр. Онуң дүнйә, дурмуш, кәмиллик хакындакы ойланмалары йылсайын чуңлашяр. Гражданлык мотивлери барха байлашяр. Зубаревиң хакыкы шахыр йүреги, шахыр выжданы бар. Бу йүрек, бу выждан поэзия дийилйән задың гүйменҗе зат дәл-де, хас улурак затдыгындан [illegible] баш чыкаряр.

Ю. Рябининиң дөредиҗилиги соңкы дөврде хас кәмиллешди. Кәмиллигиң бу дереҗесине етмек үчин ол кән [illegible] де кын ёллары гечди. Бу гечилйән ёллар онуң поэзиясыны сагдынлашдырды, догумландырды, онуң лирик гахрыманының дурмуша, адамлара болан гатнашыгының [illegible]тини формирледи.

Хәзир бизде хениз Языҗылар союзының члени болмасалар-да, поэзиямызың умумы өсүшине мынасып гатан[illegible] гатян, гелҗекде-де гатып билҗек укыплы неслиң [illegible] бир гвардиясының бардыгыны башда белләпдик.

Йөне вели яшларымызың ичинде ала-бөле сайланып [illegible], жуда йити талантлы яшларың сейрекдигини хем айтмалыдырыс. Лениниң «Талант — сейрек зат» диен сөзлерини ятланымызда, бу ягдай билен оңшасымыз гелмесе-де, оңушмалы хем боляс... Талант хемише-де сейрек болупдыр. Йөне вели өз вагтында дуймасак, көмек бермесек уллакан таланты йитирмек ховпы-да бар.

Талантлы адамлар юрдуң байлыгыдыр. Талант — гыт зат. Йөне талант билен биталанты танап билмегиң өзи-де талантлылыкдыр. Бу бабатда бизиң танкыдымыз хем уллы роль ойнап билер. Бир шахыр поэзияны ата меңзе[illegible]дир. Оны хемише дарак билен, гашав билен дарап дурмалы дийипдир. Шол дарагың бир тарапы окыҗыларың элинде болса, бейлеки тарапы танкыдың элинде болмалыдыр. Поэзияны гүйменҗе хасаплаянларың гаршысына танкыт рехимсиз гөрешмелидир, хакыкы зехинлери болса аявлылык билен өсдүрмелидир. Себәби талантлы адамың таланты диңе өзүниңки дәл-де, халкың эмләгидир. Халкың эмләгини болса аявлы сакламалы.

Йөне вели хайсы неслиң шахыры болсак-да, илки
жи нобатда, өз дөредйән затларымызың газаплы атас
өзүмиз болмалыдырыс. Гошгы — шахырың перзендиди
дийййэрлер. Эгер биз өз перзентлеримизе хакыкы терби
берип билмесек, олары лэликсиретсек — онда бизиң х
кыкы эне-аталар болмадыгымыз болар. Хакыкы эне-ат
лар болса өз перзендине хем мэхирлидир хем газап
лыдыр.

Яш зехинлер — бизиң байлыгымыз. Эмма бизиң ш
байлыгымызың сөзүң долы манысындакы байлык болм
гы үчин ене-де бир байлык бар. Шол байлыкдан сусуп а
магы башармаса, иң улы зехиниң хем овнуклап билйә
дигини дурмуш гөркезйәр. Ол байлыгың адына Дурму
дийилйәр.

Шахыр көп окамалы, көп билмели. Бу хакыкат элип
бий ялы белли зат. Йөне хакыкы сөз уссады болмак үчи
диңе теоретик билим, интеллектуаллык етерлик дәлди
Оларың дашындан бай тежрибе, гүйчли биография гере
Бейле тежрибэни, бейле биографияны нирeден алмалы —
обаданмы, шэхерденми, ёлданмы — бу хер кимиң өз иши
дир. Йөне вели шейле тежрибэниң, шейле биографияны
сиңмедик эсериниң дөврүмизиң хакыкы ядыгэри болу
билмейэнлиги-де беллидир.

Аман Кекиловың «Сөйги», Чары Ашыровың «Ганл
сака» эпослары шейле тежрибэниң, гүйчли биография
ның өнүмидир. Шонуң үчинем ол эсерлериң хер хайсы ө
дөврүнде бизиң поэзиямызың уллакан хадысасы болупды
Олар шоплугна-да поэзиямызың алтын фондунда галар
лар. Себэби ол эсерлерде авторларың диңе интеллекту
аллыгының дэл-де, бай дурмуш тежрибесиниң, янгынлы
биографиясының мөхри бар.

Соңкы дөврүрде бизиң шахырларымыз, айратынам зе
хинли яш неслимиз улы эпики эсерлерден чекилишип, ки
чеңси лирики поэмалара йүз өврүдилер. Дөвүр дийилйә
зат өзүниң хер этапында бир зада йыкгын этгич боляр.
Бизиң поэзиямыз үчин хэзирки дөвүр — лирики поэмалар
дөври.

Эмма «Инди эпосың дөври гечди, лирики поэмаларың
дөври башланды» дийип, бу ягдайы хемме халатда улла-
кан бир үстүнлигимиз хөкмүнде гөркезсек, ялңышды-
гымыз болар. Себэби хер бир медалың арка йүзүниң бол-
шы ялы, бу меселэниң хем газаплы арка тарапы бар. Шол
тарап хакында пикир эдиленде, ене-де дурмушы өвренмек

...леси гелип чыкяр. «Яшларымызың эпосдан йүз өвүр-...лиги, лирики поэмалара йыкгын эдйәнлиги оларың ...мушы чуңнур билмейәндиклеринден болаймасын» ди-... ховсала дөрейәр.

Нәме үчин? Себәби эпос лирики поэмалара гаранда ...м дурмушыны чуңнур билмеги, адам хәсиетлерини ... тараплайын, чуңнур ачып гөркезмеги талап эдйәр. ...бир яш шахырлар шоны башармаяндыкларына гөз ...рип, эмма оны боюн алмага-да гүйчлери чатман, эпо-... кинижи сортлы бир жанр хөкмүнде гөркезҗек боляр-.... «Литературная газетада» поэма хакында гиден улы ...дели хеммәңиз билйәнсиңиз. Шонда ики айың җеде-...иң өвренип, улы шахырымыз Илья Сельвинский шейле ...тиҗә гелипди:

«Бизиң икинҗи хем үчүнҗи неслимизиң шахырлары ... хәсиетлери билен иш салышмакдан йүз өвүрйәр-..., лирики поэма, ягны узындан-узын гошгулары яз-... олар оңат гөрйәрлер. Хакына середениңде вели, бу ...дыракдыр. Себәби шахырлар өз-өзлерини оңат бил-...рлер, а Онегини, Татьянаны, Ленскини болса инди ...ренмек герек».

Дурмуш — өрән гиң зат, гиңлиги ялы-да өрән чуң зат, чуңлугы ялы-да өрән бейик зат. Кимде-ким шол дур-...шуң ичине чүмүп, аякларыны онуң иң чуң ерине дирәп билсе, эллерини онуң иң гиң ерине етирип билсе, депеси-... онуң иң бейик ерине ченли гөтерип билсе — шол ша-...ыр дурмушың сеси болуп билер.

Гой, бизиң поэзиямызың яш несиллери шол дурму-...шың ичине чүмсүнлер, өзлеринден озалкы әхли несилле-... гоюп гиден мирасыны, шол санда Б. Кербабаевиң, ...копек Мергениң, Р. Алыевиң, А. Кекиловың, Ч. Ашы-...ың, Халдурдының, Помманың, Т. Эсенованың, Г. Се-...гнневиң, А. Атаҗановың, А. Ковусовың, М. Сейидовың, ... Худайназаровың, А. Хайыдовың, Ш. Борҗаковың, ... Байрамовың, А. Омарованың газананларыны өз дө-...җиликлеринде җемлесинлер, тапмадык затларыны ...ынлар хем-де дөврүмизе мынасып иң белент сөзи айт-...жак болуп етишсинлер!

Шейле белент сөзи айтҗак шахырларың иру-гич дө-...меги хөкманыдыр. Эмма олар яңы энеден догланла-..., яңы мекдеп партасында отуранларың, яңы универ-...тет гапысыны ачанларың я-да эййәм онларча китап ...рданларың — буларың хайсы бириниң арасындан

дөрежек? — бу совала анык җогап бермек кын. Йөне ш гарашылян шахырлар эййәм бизиң поэзия машгалам зының ичинде бардыр дийип ынам эдесиң гелйәр.

Түркмен совет поэзиясының Сумароковлары, Жуко скилери, Державинлери эййәм бар. Инди бизиң поэзи мыз өз Магтымгулысының, Пушкининиң, Лермонтов ның, Некрасовының, Маяковскиниң дөремегине г рашяр.

Адам хер дөвүрде бир зады арзув эдйәр. Эгер менд он-он бәш йыл озал «Сениң иң улы арзувың нәме?» д йип, соран болсалар: «Иң улы шахыр болмак» дийи җогап берердим. Элбетде, мен хәзирем шол арзувымда дәнип билмерин: генерал болмагы арзув этмейән солдат дан солдат болмаз. Эмма хер ничигем болса шейле сова ла хәзир башгачарак җогап берердим: «Өзүмден йүз эс се, мүң эссе говы язян шахыры гөзлерим билен гөрү дүнйәден өтесим гелйәр».

Өз эне дилиңде язян Пушкинлери гөзүң билен гөр мекден ёкары нәхили багт болуп билер.

Совет Пушкининиң, совет Магтымгулысының дөр меги үчин нәмелер герекка?

Бу совалың теоретики тарапыны танкытчылара гоюп шахыр хөкмүнде шейле дийип билерин: шахыр илки би лен *шахсыет хөкмүнде* гүйчли болмалыдыр. Онуң рух кешби — арзувлары, бәхбитлери халкың арзувлары, бә битлери билен бадашан болмалыдыр.

Пушкин генидир. Магтымгулы хем генидир. Гени диймек болса, Белинскиниң мешхур сөзлери билен айт сак, «миллион диймекдир, чүнки ол миллионларың хас ратыны, шатлыгыны, умыт ве арзувларыны өз йүрегинд гөтерип гезйәндир».

Магтымгулының дөредиҗилигини шейле белент дере җә гөтерен зат, оны несиллериң әнчеме аркасының сөй гүсине мынасып эден зат нәмекә? Онуң себәби нired кә? Өзүнден овалкы гүндогар шахырларының, философ ларының әхли гоюп гиден язув мирасыны чуңңур өзлеш дирип биленлигиндемикә я-да түркменлериң практик дурмушыны, көп асырлык традицияларыны өз сетирлери не сиңдирип биленлигиндемикә? Онуң дөредиҗилигини шейле белент дережә гөтерилмегинде шу ягдайларың хайсысы эсасы ролы ойнадыка?

Онуң дөредиҗилик мирасындакы бу ики гатлагың арасындан хич хили серхет чекип болмаз. Магтымгулы-

ның философик ылымлылыгы хем, халк дурмушыны, дәплерини жуда оңат билйәнлиги хем — буларың икиси-де онуң дөредижилигиниң шейле беленде галмагына деңдережеде көмек берендир диймек болар.

Мен бу меселәни йөне ерден гозгамадым. Шахырың медениетини диңе онуң ылымлылыгы билен я-да соңкы дөвүрде айдылшы ялы, *интеллектуаллыгы билен өлчемек* ишде мода гирип баряр.

— Хә, Есенинми? Говы шахырдыр. Йөне вели медениети кемтерлик эдйәр. Блок дийсене! Ынха, ол ёкары медениетли, инче интеллектли, идеал шахыр...

Бу сөзлер мениң сөзүм дәл: яш шахыр достларымың бириниң айдан сөзлери.

Элбетде, Блогың дөредижилиги көп дережеде онуң гиң эрудициясындан, ёкары медениетлилигинден гелип чыкандыр дийсе болар. Ери, онда Есениниңки нәхиликә? Гелиң, бу хакда белли рус танкытчысының айдан сөзлерини диңләп гөрелиң: «Есенин шейле бай, чылшырымлы, гүйчли шейле шахырана ыкбаллы адамдыр, о зейилли ыкбалы онуң көп-көп «ылымдар» дөвүрдешлеринде-де кемтерлик эдйәрди... Бейлеки бир тарапдан болса, онуң интеллектуал хәсиетли етерлик билими барды, шол билим онуң дөреден хем-де дөретжек затларыны дөретмеги үчин етерликди... Медениет диен зат диңе интеллектуал билимлериң мөчбери билен өлчелйәр дийип пикир этмек, ислесең-ислемесең, дүнйәниң хемме Сальерилери Моцартлара гараныңда хас ёкары медениетли адамлардыр диен нетиже гелдигиң болар...».

Мениң пикиримче, өрән оңат айдылыпдыр.

Бизиң яш шахырларымызың арасында «медениет», «интеллектуаллык» диен сөзлери өрән дар маныда — диңе китапдан алынян зат хөкмүнде дүшүнйәнлери-де ёк дәл. Эмма бейле медениет билен узак мензиле ашып болмаз: бейле медениет поэзия атының диңе ики аягының дерегини тутуп билер. Бейлеки ики аягы дурмушы чуңңур өвренмекден ясалмалыдыр.

Биз бу ерде шахырың медениети, интеллектуаллыгы хакында гүррүң этмек билен, онуң дурмушда өзүни алып барышы, ахлагы хакындакы меселә-де якын гелдик.

Партиямызың В. И. Лениниң 100 йыллыгына багышлап чыкаран Тезислеринде коммунизме гечилйән дөвүрде адамлары коммунистик ахлаклылык рухунда тербиелемегиң улы әхмиете эдиги хакында йөрите белленип

поэзия — акылдан ыбарат. Акыл — эбеди зат. Дуйгы — гечегчи зат...

Поэзия сада болмалы диййәрлер.

Бу хакда нәхили жедел эдилйәркә? Бир бада гөрә мәге бу ерде хич хили кынчылык ёк ялы: поэзия сада болмалы. Шонуң биленем меселе чөзүлйәр.

Садалык — поэзияның иң ёкары дережеси. «Шахырың илки дөвүрде — сада язяр, соңра — чылшырымлы, онсоң ене-де сада!» диен мешхур сөзлериң бардыгына хеммәмиз белет.

Йөне меселәниң ене-де бир тарапы бар. Поэзияның сада болмалыдыгы хак. Эмма шол садалык шахырың тутуш сүңңүнден, шахсы айратынлыгындан гелип чыкян садалык болмалы.

Бердиназар Худайназаровың садалыгы. Онуң дөредиҗилигиндәки садалык шахырың сүңңүнден, дүнйәни гөрүш айратынлыгындан гелип чыкяр. Йөне вели шахырың шахсыети, тутуш сүңңи чылшырымлы поэзияны талап эдйән болса — онда оңа чыр-чытыр гаршы чыкып дурмак болмаз. Мениң пикиримче, Гурбанназар Эзизовың дөредиҗилик айратыңлыгы шейле поэзияны талап эдйәр. Үйтгешик, гең галдырыҗы, айлавлырак образлары талап эдйәр...

Түркмен совет поэзиясының агыр кешигини чекен, оны отдан-сувдан гечирен, хәзирем оңа эллеринден гелен гошандыны гошян белли ветеранларымыз бар. Оларың чепер дөредиҗилиги-де, ёкары гражданлык рухлары-да, бай дурмуш, дөредиҗилик тежрибелери-де бизиң поэзиямызы байлашдыряр, нусга болмагыны довам этдирйәр. Йөне хер нәме-де болса, поэзиямызың шу гүнки эсасы йүки орта яшлы шахырларымызың гершинде диесим гелйәр. Мен орта несил диенимде кимлери гөз өңүнде тутян? Ярым асыры герденине атан, республикамыз билен яшытдаш я-да шол серхете етип барян несли — Анна Ковусов билен Ата Атажановы, Мәммет Сейидов билен Бердиназар Худайназаровы, Аллаберди Хайыдов билен Акҗемал Омарованы гөз өңүнде тутян. Ягмыр Пиргулыев билен Шәхер Борҗаковы, Нуры Байрамов билен Каюм Таңрыгулыеви, Анна Гуртгелдиев билен Сапар Өрәеви, Йылгай Дурдыев билен Өвезмырат Бабаеви гөз өңүнде тутян.

Оларың сөбүгини сыдырдып гелйән яш, гужурлы несил диенимде болса, кырка эгнине атан я-да атып барян

оэзия неслимизи — Нәзик Аннатыеваны, Халыл Кулые-
и, Назар Гуллаеви, Байрам Жүтдиеви, Аннаберди Ага-
аеви, Италмаз Нурыеви, Сапармырат Өвезбердиеви,
урбанназар Эзизовы, Говшут Шамыеви, Какабай Ыля-
овы гөз өнүнде тутян. (Гөршүңиз ялы, шахырларың ат-
арыны яшлары боюнча тертибе дүзсең, карам ялы бо-
убам гөрүнйәр. Догруданам, шейле болуп гөрүнйән бол-
, онда ол ене бир хакыкаты — поэзияның яш боюнча
ал-де, хил боюнча өлчелйәндигини субут эдйәр.)

Поэзиямызың эсасы йүкүниң орта яшлыларың герде-
ине дүшендигини биз яңы ятлапдык. Шол несил хакын-
а пикир эдиленде илки билен Бердиназар Худайназаров
дыңа дүшйәр.

Бирмахаллар окыҗылар билен гечен душушыкларын
иринде языҗыларымызың бири шейле дийди: «Мен шу
ахыра ашык». Шол шахыра менем ашык. Гыз-гелине
шык болмак — адаты зат. Эмма эркек кишиниң эркек
ишә ашык болмагы, онда-да шахырың шахыра ашык
олмагы — уллакан зат. Бүтин окыҗылар көпчүлигиниң
шык болмагы — бу хасам белент зат. Оны газанмагы
башармак герек.

Бердиназар Худайназаров өзүниң йигрими йыллык
дөредиҗилик зәхмети билен шол сөйгини газанды. Онда-
а ымыклы газанды. Газанылан зат өзүңки. Оңа хич
ким шек етирип билмейәр.

Ол сөйгини шахырың нәхили газанандыгыны субут эт-
мек, дөредиҗилик ёлларыны ызарламак — танкытчыла-
рың хем-де эдебияты өврениҗилериң иши. Хәзирлик-
че мен шейле дийип билерин: Б. Худайназаровың поэзия
дүнйәси өрән леззетли. Ол дүнйәниң ичи гиң. Ховасы
арасса. Дем алдыгыңча дем аласың гелйәр. Шонуң би-
лен бирликде болса, ол дүнйәниң ховсаласы-да, алада-
сы-да өзүне етик. Ол дүнйәде гөгем гүрлейәр, йылдыры-
мам чакяр, тупанам туряр. Эмма дурмуш хемме бела-
бетерлери еңйәр. *Дурмушы ыкрар эдиҗилик, оптимизм*
шахырың поэзиясыны тапавутландырян эсасы айратын-
лык болса герек. Шахырың лирики гахрыманы — овнук
затмы, улы затмы — нәме хакында гүррүң этсе-де, *хәсие-
тиниң бүтевилиги билен* тапавутланяр.

Хәсиет бүтевилиги — бу уллакан зат. «Бизиң лирики
гахрыманларымызда нәме етмезчилик эдйәр?» дийип со-
расалар, мен илки билен *хәсиет бүтевилигиниң* етмейән-
диги хакында айдардым. Бу, эсасанам, бизиң йигрими

бәш-отуз яшлылар поэзиямыза дегишли. Лирики гахрыман хемме зат хакында (адам, ер, асман, Ватан, уруш, парахатчылык, даг, гум, байыр, гүл, билбил...) гүррүң эдйәр, ойланмалара гарк боляр, чуңңур манылы сөзлерем айдяр. Ол гошгулары айры-айрылыкда хөвес эдип окаярсынам. «Газетде говы гошгуларың чыкыпдыр» дийип, авторларың эллеринем гысярсың, эмма авторың элли-алтмыш гошгусыны энчеме гүн иш эдинип айратынлыкда окасаң — онуң гахрыманының хәсиетинде дагыныклык дуюляр, бүтеви бир хәсиет болуп өр-боюна галып билмейәр.

Биз әхли поэзия йыгнанышыкларымызда, семинарларымызда, пленумларымызда, гурултайларымызда Гурбанназар Эзизовың, Аннаберди Агабаевиң, Италмаз Нурыевиң, Халыл Кулыевиң, соңкы дөврлерде болса Байрам Жүтдиевиң атларыны көп агзаярыс. Шоларың атларының көп агзалянлыгы хакында игенҗем эшидйәрис.

Эмма вели шол игенчлериң авторлары бир зады ятдан чыкаряврлар. Ёкарда атлары агзалан шахырлар өзлериниң поэзиясының диңе бир оригиналлыгындан дашгары-да, хер хайсы өз лирики гахрыманының хәсиет бүтевилигини газанмагың ёлунда. Бу болса хеле-хүле зат дәл. Себәби лирики гахрыманың бүтевилигини газанмак үчин илки билен *шахырың шахсыет бүтевилиги* герек.

Бу шахырлар — бизиң гуванҗымыз. Эмма оларың өзлерине етеси кемчиликлери-де кән. Шонуң үчинем олара дегишли кәбир пурсатлары ятлап гечмеги борҗум дийип хасаплаян. Гурбанназар Эзизов кә халатларда ховлугяр, ховул-харсаллыга йүз уряр. Ол поэзия Анкетине берен җогабында «хеммелере дүшнүкли болмак» йөрелгесини ыкрар эдйәр. Махал-махал язян гошгуларына вели, диңе хеммелер дәл, сачы чаларан редакторларам дүшүненок. Мениң пикиримче ол, башда беллән гечишим ялы, хеммелере дүшнүкли болмак үчинем чалышмалы дәл, хич кимсе, хатда редакторлара-да дүшнүксиз болмак үчинем чалышмалы дәл. Шуларың икиси-де онуң шахырана зехининиң сүңңүне махсус дәл. Ол, греклериң айдышы ялы, алтын орталыгы гөзлемели. Шол ёлда оңа улы үстүнликлер гарашяр.

Шейле ягдайың, ягны дүшнүксизлик «ёңуның» Аннаберди Агабаевиң дөреҗиҗилигине-де махсусдыгыны айтмагымыз герек. Онуң гечен йыл «Совет эдебияты» журналында чап болан дашары юрт циклинде «башыңы ай-

гошгуларың энчемеси бар. Йөне махал-махал оту-
хайран галяң: вагтал-вагтал шейле «дүшнүксиз»
шахыр бирденем түйс халк дилинде шейле бир оңат
гулар язяр, хатда шол гошгуларың бир адамың гала-
ндан чыкандыгына-да ынанасың геленок. Аннаберди
баевиң яңы-якында «Эдебият ве сунгатда» чап болан
гошгусыны кичи формалы поэзиямызың иң улы
ликлеринин бири дийип хасап этмек болҗак.

Халыл Кулыев аз язяр, эмма уз язяр. Онуң бахар хо-
сы ялы мылайым, ягты поэзиясы бар. Онуң кемчилик
лары хакында айтмалы болса, хәзирликче диңе бир
айдып билердим: ол көпрәк язмалы. Ёгса хәзир өв-
үчинем, танкыт этмек үчинем яйнамага мейдан ет-
чилик эдйәр.

Соңкы дөврде танкытчыларымызам, шахырларымы-
Байрам Җүтдиевиң адыны көп агзаярлар, онуң поэ-
сы хакда җедел эдйәрлер. Диңе шейле җеделлериң
хем бизиң поэзиямыза тәзе бир зехиниң гелендигини
матландыряр. Эмма ол җеделлериң хич хайсы хем
метбугат йүзүне чыканок: диңе дилде гезйәр.

Шонуң үчинем мен ол хакдакы илкинҗи гысгаҗык сө-
ми айдасым гелйәр. Байрам Җүтдиев бизиң поэзиямы-
дуйдансыз гелди. Ол бирден өсди. Бирденем он-он бәш
бәри язып йөрен шахырларымызыңкыдан пес бол-
мык гошгулары язып башлады. Бу ягдай окыҗыларың
арасында-да, эдебиятчыларың арасында-да геңлеме дө-
ди. Эмма бу ерде хич хили гең галып отурасы зат ёк.
кәбир яшларың эдиши ялы, өзүниң илкинҗи тежрибе-
рини, тасламаларыны метбугата кән хөдүрлемеди. Ол
ниң белли бир дережеде «бишенлигине» гөз етиренден
гошгулар топарлары билен чыкыш эдип башлады.
Эмма ол шонда-да хениз оңлы бишишмәнди. 1971—72-
нжи йылларда газет сахыпаларында чап болан гошгу-
ларының энчемеси онуң шейледигине шаятлык эдйәр.
Соңра гечен йылың орталарындан башлап, онуң хас кә-
мил гошгулары метбугатда пейда болуп уграды. Онуң
шол дөврден бәри чап болан гошгуларыны яш поэзия-
мызда тәзе бир гошант дийип, хасап эдесим гелйәр.

Байрам Җүтдиев энтек кәмиллешмели. Кән җебирли
ларыны гечмели. Онуң гошгулары энтек кемчиликлерден
хас дәл. Ол диңе белет затлары хакында язяр. Шоны
үчин беян этмеги, йүрегинден яндырып гечирмеги ба-
шарыр. Эмма умумылашдырма гезек геленде кә халат-

ларда гөнүмеллиге йүз уряр... Поэзиямыза гелен бу яш зехини гутлалың хем-де оңа өз айдышы ялы «бу җепалы ёлда» дөредиҗилик шатлыкларыны арзув эделиң.

Соңкы үч йыл орта несил үчин мивесиз йыл болмады. Бу дөвүр Аллаберди Хайыдов үчинем, Ягмыр Пиргулыев билен Акҗемал Омарова үчинем, Нуры Байрамов билен Шәхер Борҗаков үчинем, Анна Гуртгелдиев билен Йылгай Дурдыев үчинем, түркмен дилинде хем-де энчеме доганлык халкларың диллеринде китаплары чап болан чагалар шахыры Каюм Таңрыгулыев үчинем Ватан, адам, парахатчылык, сөйги, зәхмет, чага диен дүшүнҗелери философики умумылашдырмагың белентлигине гөтерйән поэзияның хасам гуҗурланан йыллары болды.

Яшлар поэзиясы хакында нәме дийсемкәм?

Яш шахырлардан иң өңе сайланянлары — Ахмет Гурбаннепесов, Оразмырат Гурдов, Атаҗан Аннабердиев үчүси якында Языҗылар Союзының членлигине кабул эдилди. Мен олары шейле улы ынам үчин ене-де бир гезек гутлаян хем-де олара китапларының хөврүниң, гелҗекде членлиге мынасып болҗак ёлдашларының хөврүниң көп болмагыны арзув эдйән. Бу үчлер бирмеңзеш гүнде членлиге кабул эдилен болсалар-да, оларың дөредиҗилиги бири-бирине меңзеш дәл. Йөне оларың үчүсини-де бири-бирине бирикдирйән бир зат бар: оларың үчүси-де зехинли йигитлер. Оларың хеммеси хениз китапларыны-да чыкардып етишенок. Эмма оларың дөредиҗилигине ашык окыҗылар барха артяр.

Семинара гошгуларыны хөдүрлән яшларың ичинден бу гезегем хас зехинлилери сайланар. Семинара гатнашян шахырлар, танкытчылар оларың эсерлерине мынасып баха берерлер.

Йөне оларың ичинде, өңки теҗрибәм боюнча, газетлерде, журналларда чыкян гошгулары боюнча айратын сарпа гойянларым бар. Олардан илкинҗилер хатарында Атамырат Атабаевиң, Оразгулы Аннаевиң, Гөзел Шагулыеваның, Сона Язованың, Нобатгулы Реҗебовың, Амандурды Аннадурдыевиң, Бегмырат Уссаевиң, Какабай Гурбанмырадовың, Гурбаняз Дашгыновың, Өвездурды Теҗеновың, Чолук Реҗебовың, Тиркиш Садыковың... атларыны тутасым гелйәр.

Яшларың арасында, мегерем, буларданам бетеррәк зехинлилери бардыр. Шейле болян болса, зехиниң гачып гитҗек ери ёк. Зехин хемише, хер хили ягдайда-да өзүне орун тапяр, зехинлигине галяр.

1975

ГРАЖДАНЛЫК ПОЭЗИЯ,

гражданлык танкыт [1]

Москва. А. Фадеев адындакы Меркези эдебиятчылар ниң. Түркмен поэзиясының агшамы...

Ол толгундырыҗы пурсат хич хачанам ядымыздан чыкмаса герек. Залың ичи йөне ловурдап дурды. Йүзлерче диңлейҗилер гезекли-гезегине трибуна чыкян шахырларың сөзлерини диңе гулаклары, йүреклери билен дәл, гөзлери билен гапып алян ялыды.

Иң соңкы гошгы окалып, агшам тамамланды велин, [illegible] ловурдаян гөзлериң йүзлерче эелери түркмен шахырларының дашыны гуршап алды: «Биз түркмен поэзиясының шу гүнки гүнүнден бихабар экеник. Сизиң аҗайып, кэмил поэзияңыз бар, кэмил, кэмил!

Сачларындан яңы чал сепен, орта яшларындакы бир рус аялы хеммелерден бетер ичгин дурярды, йөне вели [illegible] үчиндир, сесини чыкарман дурды. Төверегимиз бөвсешди велин, ол бизиң эдил алкымымыза гелип, шейле дийди: «Түркмен шахырлары, маңа гулак асың! Сизиң поэзияңыз мени җадылады. Хэзир сизиң хеммәңизи топ[illegible]ыңыз билен өйүме чагырян». Биз бири-биримизиң йүзүмизе середишдик. Ол бизиң гарайшымызда бирхили шүбхе аламатыны аңды өйдйән, бир азаҗык ыза чекилди: «Сиз мени гең гөрмәң. Мен бир сада рус аялы. Маңа ынаның. Окан гошгуларыңыз мени бенди этди. Мен сизи шонуң үчин чагырян. Мегерем мениң өйүмде сизиң иййән шахырларыңыз ялы деликатес затлар ёкдур — дийип, ол гепчиреди,— йөне вели, шу гүн әхли барымы сизиң үчин дөкесим гелйәр».

Бу пурсат өрән толгундырыҗыды. Оны диңе өз гөзлериң билен гөрмек герекди.

Шондан соң ики йыл гечди. ССCР Языҗылар союзының правлениесиниң түркмен эдебияты боюнча Советиниң шахыр Н. С. Тихонов түркмен поэзиясы хакында йөриме сөз сөзледи. Ол өз сөзүнде «түркмен поэзиясының пологының пес дәлдигини», өз гөзбашыны хемише хут дурмушдан аландыгыны, «җанлы гөвре» хөкмүнде хере-

---

[1] Макала 1975-нҗи йылда «Эдебият ве сунгат» газетинде гуралан поэзия барадакы чекишмәниң җемлемеси хөкмүнде шол газетде чап эдилди.

Ол мысал дерегине макаласының соңунда шейле диййәр: ...«көп-көп шахырларымызың дөредижилигинден оңат мысалларам гетирип билердик. Эмма макаланың газет макаласының чәгинден чыкып бармагы гүррүңимизи җемлемәге ховлукдыряр».

Ине саңа герек болса!

Поэзиямызың гражданчылык кервенини дартып барян шахырлардан, иң болманында, Б. Худайназаровың адына гарашдык. Ёк. М. Сейидовдан, А. Атаҗановдан, А. Хайыдовдан ни говы нусгалар? Ёк. Я. Пиргулыев, Н. Байрамов, Н. Омарова? Ёк. Соңкы дөвүр поэзиямызың рөвшен гүллери Г. Эзизов, А. Агабаев, Б. Җутдиев, Х. Кулыев, К. Ылясов, Г. Шамыев? Ёк. Поэзиямызың гунчалары А. Гурбаннепесов, А. Атабаев, О. Гурдов? Ёк.

Бир макалада хемме шахырың агзалмагы хөкман дәл дийилмеги мүмкин. Шейле дийиләйсе, ол бизиң йөредип отуран пикиримизи ики элләп тассыкларды: хемме шахыр хакында гүррүң эдилмеги хөкман дәл. Эмма айры-айры шахырлар хакында гүррүң эдилмеги велин, хөкман. Онда-да гражданлык поэзиясы барадакы улы гүррүңиң башлангыҗында хөкман.

Хас ынандырыҗы болмак үчин шейле бир деңешдирме гетирелиң. Бейик рус танкытчысы В. Белинский өз дөврүнде поэзияның гражданлык борҗы хакында чекишме гурандыр диелиң. Шонда ол А. Пушкин Н. Некрасов, М. Лермонтов, А. Кольцов ялы шахырларың үстүнден бөкүп гечип, диңе Баратынскиниң, Веневитиновың (енеде ики-үч саны окыҗы шахырың) мысалында поэзияның гражданлык борҗы хакында гүррүң ачан болса, өңде барыҗы рус җемгыетчилиги оны нәхили язгарарды? Хер бир улы чекишме гиң масштаблы зехинлериң дөредижилигинден угур алмаса, Третьяксыз, Харламовсыз хоккейиң, Карповсыз — күштүң проблемалары хакында гүррүң ачан ялы бир зат болар.

Бар, айдалы, шоларсыз гүррүң гозгалыпдыр. Автор бизе гражданлык поэзияның нәхили нусгаларыны салгы берйәркә? Ол яш шахыра Т. Таганованың:

> Бейдип азар барын берип йөрмәң-де,
> Диңләң сиз гызларың йүрегниң сесин.
> Гой, өзүн сөйдүрҗек гоч-гоч йигитлер.
> Йүрегини йүрегмизе деңесин!

диен сетирлерини мысал аляр-да, шейле диййәр:

«Гөр, поэзияның гражданлык боржы ниреде экен. Бу гызының башга артыкмачлыклары хакында айдып отурнымызда-да, бу ерде гыз эййәм сөйгиниң объектилилен оңа дең хукуклы ынсана өврүлйәр. Ашык болсаң ы Ая, Гүне, алтына, күмүше деңәп йөрме-де, хас таы, оны өз эшретиң үчин дөредилен гөзеллик дийип ха‑ этме-де, оңа өзүң ялы адам хөкмүнде гара. Шужагаз ажа хакыкат Тагангүл Тагановaның лирики гахрыыны нәхили беленде гөтерйәр!»

Шу гошгудан поэзияның гражданлык боржуның ниредигини анык билендигимизи айдып, зехинли гыз Тагановадан болса гөвнүне чигит ялы кине гетирмезини хайыш эдип, танкытча шейле сораг бересимиз ор: «Бу гошгы говы гошгы. Индикиле гражданлык гуларыны язанымызда хемише шу гошгудан нусга рыс. Йөне узага гидермикәк?..».

* *
*

Гражданлык поэзиясы хакындакы чекишмә гошулан ырлар, эдеби танкытчылар, көп санлы окыжылар бу еле боюнча өзлериниң жеделли, жеделсиз пикирлериорта атдылар.

Мен хәзир шол пикирлер эсасында өзүмде дөрән кә‑ тәсирлер барада пикир алышмакчы.

Умуман, гражданлык поэзиясы диен зат нәмекә?

Догруданам, чекишмә гатнашан эдебиятчылардан ниң беллейши ялы «ислендик темадан язылан исдик говы гошгы гражданлык поэзиясының нусгасы» ин билермикә?

Фет — ажайып шахыр. Онуң шейледигини инди су‑ этмели дәл. Тебигат хакында, рус топрагының пейлары хакында онуң гөзел гошгулары бар! Фетиң дөрежилиги билен йөрите иш салышян белетлер онуң эзиясының непислигини, формасының кәмиллигини шкиниң гошгулары билен бир хатарда гойярлар.

Шейле-де болса биз онуң гошгуларыны гражданлык гулар дийип магтап билемзок. Я-да С. Маршагың сыклайшы ялы, Фет нәче ажайып шахыр болса-да, туризм (башга адамлара ярдам этмек үчин өз бәхбитинжи гурбан этмәге тайынлык. Қ. Г.) етмезчилиги, жданчылык етмезчилиги, эзилен халкың агысына

хем-де мәтәчлигине шахырың первайсызлыгы, онуң тебигат хакындакы гошгулары нәхили ажайып болса-да, оңа хакыкы гражданин шахырларың гапдалында дурмага хукук бермейәр.

Диймек, ислендик темадан ислендик говы гошгыны (хатда Фетиң зехининиң дережесиндәки гошгулары!) язмак мүмкин, шол бир вагтың өзүнде-де гражданлык гошгуларың авторы болуп билмезлигиң мүмкин.

Шол себәпли-де гражданлык поэзиясы хакындакы анкета бирмахалкы берен жогабымы ене-де гайталасым гелйәр: «Гражданлык поэзиясы дийилйәне хакыкы гражданин шахырың сеси дийип дүшүнйән».

Йөне вели, мениң пикиримче, хакыкы гражданин шахырың гошгуларының хем әхлисине гражданчылык гошгулар диймек нәдогры болар. Бир шахырың дөреденлерини бөлеклере бөлүп, «бу гражданлык гошгы, бу йөне гошгы» дийип, отурмак гелшиксиз ялы болса-да, меселәни азда-кәнде айдыңлашдырмак үчин бир гезеклик-де «бөлекләп» гөрелиң.

Магтымгулы:

Түркменлер багласа бир ере били,
Гурудар Гулзумы, деряйы Нили.
Теке, ёмут салыр, гөклең алили —
Бир дөвлете гуллук этсек бәшимиз.

Я-да Кемине:

Кемине дийр, гелер бир гүн шум өлүм.
Кимсәге той-байрам, кимсәге зулум.
Гыйылма ынжама, сабр эйле көңлүм,
Гелипдир, бир заман өтер гарыплык. —

диенлеринде, ватанчы, гражданин шахырларың жошгунлы сесини эшидйәрис.

Йөне вели Кемине:

Жүйжәм гитди эренлер,
Хабар бериң гөренлер.
Дүрли топум Жеренлер,
Ак жүйжеден хабар бер!

диенинде, гошгы нәхили оңат болса-да, онуң ичинден гражданчылык гөзләп отурсак, бисерешген болар.

Шонуң үчин болса герек, еди-секиз йыл мундан озал «Литературная газетада» гражданлык поэзиясы хакында чекишме гиденде, гожаман шахыр Павер Антоколь-

... шейле дийипди (онуң сөзлерини ядыма дүшүши бо... цитирлейәрин): «Соңкы дөврүде гражданлык поэ... диен дүшүнҗәни карикатура өврүдилер. Хатда ...ытчыларың бири өлен торгай хакындакы балладаның ...иден хем гражданчылык гөзледи. Хай, гөргүли тор...жык!».

Шонуң ялы бизем ислендик говы гошгудан граждан...лык гөзлесек, Кеминәниң җүййҗесине-де азар берип ...ламагымыз мүмкин.

Гражданлык гошгулар бейлеки гошгулардан гөреш... хыҗувының пүре-пүрлүги билен тапавутланяр. Дий... олар өз **мазмуны** билен тапавутланян экен. Поэзия... гражданлык абрайыны-да шейле шыгырлар кесгит...р.

«Москвадан гөрйәрлер», «Әдигимиң ёлы», «Гачгак», ...ат гиҗеси», «Эрмени гызы», «Алса герекдир», «Хал...», «Шахырың касамы», «Тарыхың тигири ызына дөн...», «Коммунист», «Рус гардашым», «Карелия женңе...де», «Кремлден совгат гелен китабым», «Авчы, атма ...», «Гүндогар аялларына ачык хат», «Желлат, ... элиңи!..».

Бу гошгулар авторларының атларының тутулмагына ...микә? Мегерем мәтәч дәлдир.

Шахырың:

> «Гошгуларам адамлара меңзейәр:
> Әр йүреклиси бар,
> Горкаклары бар —

...ыни ялы, бу гошгулар — **әр йүрекли** гошгулар. Шонуң ...м олар өз илдешлеримиз, Совет Союзының гахры...лары Гурбан Дурдының, Айдогды Тахыровың, Анна...ыч Атаевиң атларыны хакыда гетирмегиң кын дүш...ини ялы, өз-өзүнден хакыдаңа гелйәр. Диймек, бу гош...ра хем Совет поэзиясының гахрыманлары дийсе бо...р.

Гахрыман гошгулар диңе шулармы? Ёк. Олар Б. Ху...назаровда-да, М. Сейидовда-да, А. Хайыдовда-да, ... Атаҗановда-да, Г. Эзизовда-да, Б. Җүтдиевде-де, ... Агабаевде-де, И. Нурыевде-де, Х. Кулыевде-де бар. Шейле гошгулар А. Гуртгелдиевиң, К. Ылясовың, ... Өвезбердиевиң, А. Гурбаннепесовың, А. Атабаевиң, ... Гурдовың, Г. Шагулыеваның, А. Аннабердиевиң по...зиясында-да бар.

Йөне бейле дийдигимиз, олар ислендик йыгындыда ислендик мукдарда үйшүп ятыр дийдигимиз дәл. Гахрыманчылыга далаш эдйән гошгулар (хер бир гахрыманчылыкда болшы ялы) хемише сейрек болярлар. Мениң диййән гошгуларымың бирнәчеси өзүниң гахрыманчылыгыны эййәм гөркезди, кәбириси гөркезип йөр. Бирнәчеси болса индики газаплы сынаглара гарашяр.

О нәхили газаплы сынагка? Илкинҗи сынаг, садачалап айтсак, шахыр билен шахырың арасында гечйәр: шахыр шахырың гошгусыны ыкрар эдйәр. Онсоң поэзия сөйүҗилер ыкрар эдйәр. Соңра болса ол гошгы гиден көпчүлигиң сесине өврүлип башлаяр. Шол дөвүрде-де, адатча, танкыт көмеге гелйәр. Шахырларың, поэзия сөйүҗилериң, халк көпчүлигиниң — шу үч мәхегиң пикиринден угур аланлыгында, танкыт хем мәхеге өврүлйәр: онсоң онуң өмри хем шол улы поэзияның өмрүне деңлешйәр...

Йөне иң илкинҗи айгытлы сөз хемише шахырыңкыдыр. Шахыры бүргүт билен деңешдирсек, онуң гошгы дөредишини хем бүргүдиң юмуртга басышы билен деңешдирсе болар: ол «дөши» тә гызылетене болянча гошгуларыны багры билен басып, йүреги билен йылыдяр. Диңе шондан соң «перзентлерини» юмуртгадан чыкарып, учурым эдип гойберйәр. Йөне вели хемме говы гошгуларың учурым болшы, ганат яйышы мыдама дең дәлдир. Мунуң себәбини ене-де бүргүдиң мысалында дүшүндирсе болар: бир дөшүң ашагындан чыкан бүргүт чагалары-да гырадең сагдын болуп чыкмаяр. Шикеслирәги-де болуп билйәр. Йөне шейле боланда-да, олар гулаты дәлдир-де, бүргүт чагасыдыр. Гепем шонда болса герек.

Эдил шонуң ялы, говы шахырлык хем — биркемсизлик дәлдир. Геп шахырың биркемсизлиге болан хыҗувындадыр.

Перзендиниң шикесли чыкандыгына бүргүдиң өзи хеммелерден бетер гынанармыш.

* *
*

Поэзияның гүйҗүниң, онуң гражданлык дережесиниң нәмә баглыдыгы хакында эдеби макалаларымызда-да, гошгы сетирлеримизде-де кән пикирлер айдылды. Гур-

…анназар Эзизовың ашакдакы сетирлерини шол барада …йдыланларың мерджени хасаплаярын:

Болсаң эгер дирегсизиң дireги,
бир аглап дурана теселли болсаң,
дүнйәң әхли нәхошуның дерегне
диңе сен, диңе сен кеселли болсаң,

Сениң сөзлериңи. сөзлерне гошуп,
ашык йигит сөййән гызына айтса,
екеже сетириң ядына дүшүп,
бетпәл бет пәлиңден ызына гайтса,

Гөни баксаң пәк гөзлере бака̀нда,
демир гөзлегинден алтын әкелсең,
ёв гүнүнде бедев ата чыка̀нда,
диңе өңки хатарларда йыкылсаң.

Ялан сөз еринде дуруп билмесең,
гурал болсаң дүнйәң дердини сызян,
диңе, диңе сен первайсыз болмасаң —
шудур, мениң пикиримче, Поэзия.

Отуз бәшине-де етмәнкә арамыздан гиден, хениз ма…рының үстүниң гызыл гумы-да солмадык улы талантлы …ш кәрдешимиз поэзияның нәмедигини шейле кесгитләп…н. Инди середип отурсаң, бу вели сөзлер гражданлык …оэзиямызың программасы болуп эшидилйәр.

Гражданлык поэзияның гымматы онуң Ватан, топрак, …остлук, вепа, деңиз, деря хакындалыгы билен өлчелме…әр. Бу ерде хакындалык хемише икинжи пландадыр.

Шахыр деңзе йүзленип, шейле дийййәр:

Язылян, серилйәң ялпак кенара,
Соң соруп аляң-да, гопуляң арлап.
Еди гүндүр ярым-ялаңач миллет
Агзыңдан геленни дийип дур гаргап.

Бир чыпар сакгаллы сөгйәр булуда:
«Бизар болдук бес эт инди, чекил сен»,
Башга бири хүңүрдейәр шемала:
«Хай, сең көрүгиңе кече дыкылсын».

Ким йүзүн эңшидйәр: «Вах сесиң өчсүн».
Ким агзын товлаяр: «Йүреге дүшдүң».
Сен лерзана берип көне ханаңы,
Деңизлигңи гөркезйәне меңзешдиң.

Леммерленип, чырпыныбер дүйрүк-де.
Жошуңам саклама жошмакчы болсаң.
Озалам дүнйәде кән дәл деңизлер.
Оларам жошмаса, кын болар онсоң.

(Б. Жүтдиев)

Иң мукаддес затларың (топрагың, Ватаның, наның, сөйгиниң) гүррүңини эдип, оларың мукаддеслигине зепер етирсе-де боляр. Я-да мукаддеслик топарына гирмейән затларың (дашың, кенарың, деңзиң) гүррүңини эдип, олары мукаддеслик дережесине гөтерсе-де болар. Ол шахырың гражданчылык гүйҗүне баглы.

Мен чекишме башланалы бәри чыкан макалаларың, окыҗы хатларының көпүсине тәзеден гөз гездирип чыкдым. Авторларың хеммеси диен ялы гражданлык поэзиясындан гетирен мысалларында учдантутма салыхатлы, аграс атландырылян поэзия йүзленипдирлер. Эмма гражданчылык поэзияның мысалларыны дегишме хәсиетли гошгулардан-да гетирип билерис.

Терҗимечилерим,
Салавмалейким!
Мениң адым — Пушкин,
Билемок, сиз ким?
«Өлдүрилди шахыр —
Намыс есири!»
Дийселер-де, хениз
Өлемок —
　　　　дири!
Ыкбалымы сизе
Ынанан гөр ким?
Мен буйсанчлы Пушкин,
Билемок сиз ким?
Мен — намыс есири,
Сиз — пул есири.
Өлдүрҗек боляңыз,
Мен болса дири!
Мен чыдап билмерин
Хич бейле хала.
Хәзириң өзүнде,
Чыкың дуэле!
Себәби шейтмәге
Бар мениң хакым.
Мен — буйрасач Пушкин,
Чёрт билсин, сиз ким?..

Бу сетирлер «газанч есири» налаҗедейин терҗимечилер билен-де, бейик шахырың гошгуларының терҗимесини көрзехинлере ынанян күтек неширчилер билен-де баша-баш «сөвешмәге» укыплы сетирлер. Бу гошгы бизиң гүнлеримизиң белли шахырының 19-нҗы асырың бейик гражданин шахырының адындан шейле налаҗедейинлере йүзлендирен сораглы ультиматумы. Бу гошгы гөрешйәр, ене-де гөрешер.

Гражданлык поэзияның мысалларыны пейзаж хәсиет-
ли гошгулардан-да тапып билерис. А. Хайыдов «Яшай-
шың ышгында» диен гошгусыны пасыллар хакында язып-
дыр. Шахыр хер паслың өзүне мувапык деталлары сай-
лап, олары ынсан дурмушы билен уссатларча багланыш-
дыряр. Бу гошгы гөс-гөни чагырыҗы әхеңде болмаса-да,
окыҗының йүрегинде яшайша, зәхмете, кәмиллиге, өзүни
өз гойберен хаталарындан сапламага хыҗув дөредйәр.
Диймек, гражданчылык хәсиети пейзаж гошгуларында-
да йүзе чыкып билҗек экен.

* * *

Мугаллым А. Ашыров өз макаласында «танкыдың
поэзиямызың өсүш дөрежесинден гөз-гөртеле ыза галян-
лыгыны» белледи. Эдебиятың дережеси нәхили болса,
танкыдыңам шол дережеде болянлыгы хакында-да пи-
кирлер айдылды. Мегерем, соңкы пикири айданлар
А. Пушкиниң шол барадакы белли пикирине салгыланан-
дырлар («танкыдың ягдайы өз-өзүнден умумы эдебиятың
ылымлылык дережесини гөркезйәр»). Эмма шол сөзлери
айдан бейик Пушкиниң башгачарак сөзлери хем бар:
«Бизде эдебият бар, танкыт вели хениз ёк...».

Диймек, эдебият бар вагтында танкыдың болуп бил-
мезлиги-де мүмкин. Шоңа гөрә-де чепер танкыдың ыза
галянлыгыны, хемме халатларда, эдебиятың ыза галян-
лыгы билен субут эдип болмаз. Говы эдебият бар вагтын-
да-да танкыт ыза галып билер.

Йөне геп мунда дәл.

«Танкыт ыза галяр, поэзия өңде баряр», я-да онуң
терсине «танкыт өңде баряр, поэзия ызда галяр» диен
ялы җеделлерден харай ёк. Бейле җедели довам этдир-
сек, онда ол өйүмизе гелйән мыхманларың чагаларымы-
за йүзленип: «Эҗең говумы, какаң?» дийишлери ялы,
бихепбе гүйменҗә алып барып билер. Биз умумы сөйги-
миз, гүйҗүмиз, бир ыхласдан сызян тагаллаларымыз би-
лен оларың икисини-де сөймели, өсдүрмели. Оларың ики-
си-де хем-ә өңде баряр, хемем ыза галяр: өзүниң говшак
тараплары билен ызда, сагдын тараплары билен-де хеми-
ше өңде.

Мениң өңүмде «Эдебият ве сунгат» газетиниң дөрт йыллык томлары ятыр. Дөрт йыл, дөрт саны әпет том. Ынха-да «Совет эдебияты» журналының 47 китабы.

Бу томларда дүрли яшдакы, дүрли зехинли, дүрли укыплы шахырларың хер хайсы ики-үч, кәбири дөрт-бәш гезекден чыкыш эдипдир. Онда-да бир я-да ики гошгы билен дәл, тутуш топлум билен,ягны, «китапча» билен чыкыш эдипдир. Полиграфия базамызың вагтлайынчы гөзгыны ахвалыны назара алсак, танкыт шол «китапчалар» эсасында-да пикир йөретмели. Эмма оларың көпүси долы «өзлешдирилмән», шол томларың сахыпаларында адыл хоссарына гарашып ятыр. Оларың ичинде мен диен гошгулар-да, поэзиямызы йүзүгара эдйән гошгулар-да, я-да А. Агабаевиң җайдар сөзлери билен айтсак, «харланян поэзия-да, харлаян поэзия-да» бар...

Танкыт эдебиятың белли-белли жанрлары боюнча йөрителешмеги, нәме үчиндир, өрән кын гөрйәр. Чекишмә гатнашыҗылар бу барада танкыда адалатлы игендилер. Гүррүңи хас гиңелдип хем болар: рус эдебиятында тутуш ыкбалыны поэзия билен баглан адамлар бар. С. Рассадин, В. Кожинов, В. Сарнов, Г. Макогоненко, В. Соловьев, И. Денисова, А. Урбан ялы танкытчылар болса, тасдан диен ялы диңе поэзия билен дуз-эмеклик эдйәрлер. Шонуң үчин олар поэзияда гечйән овунҗак процеслери хем, хер бир кичиҗик тәзелиги хем, шахырың китапдан китаба, шыгырдан шыгра сәхелче өзгеришини хем симап сүтүни ялы сызярлар.

Бейле йөрителешмегиң хөкман дәлдигини, эдебиятың хемме жанрлары боюнча-да өз сөзүни айтмагың мүмкиндигини кәбир танкытчылар Белинский, Добролюбов, А. Макаров ялы улы-улы шахсыетлере йүзленип делиллендирип-де билерлер. Йөне бейле делиллер, мегерем, гөвникичилигиң аламаты болмаз.

Поэзия боюнча, ылайта-да айры-айры авторлар боюнча йөрителешмезлик шахырларың дөредиҗилигиниң хер тараплайын чуңңур дерңелмегине зыян эдйәр. Шонуң үчинем бизиң танкыдымыз белли шахырларың поэзиясыны хем оларың «өз дөреден дүзгүнлери» боюнча салдарламакдан эҗиз гелйәр.

Шахырың «өз дөреден дүзгүнлери!»

Бу йөне геп угруна айдылан зат дәл. Шахыра шонсуз берлен баха дашындан гөрәймәге хер ничикси чуңңур

ы болуп гөрүнсе-де, ичгин аралашыланда телперлигиң сalы болуп билер.

Меселем, бизде соңкы дөвүрде «кемтер дуйгулы», кыл сатян» поэзия барада көп агзаярлар. Эмма «акыл» илен «акыл сатмагың» арасындакы тапавут улудыр. Худайназаровың, Б. Җүтдиевиң, Г. Эзизовың гошгуларында агдыклык эдйән акылы гөрүп, олары «акыл сатмаклыкда» айыплап болмаз. Я-да Б. Худайназаровың Буйсанчлы баш» китабының башкы сахыпасындакы дөрт сетирлигини:

Башымызда дүнйәң иши,
Айнатмалың акыл-хушы.
Ынсанлыгың мәхек дашы —
Ынсап бизден айрылмасын...

ап, оны «несихатчылыкда», «дуйгы кемтерлигинде» йыплап болмаз. Шейле хәсиетли гошгуларда кемтерлик әән ялы дуйгулар, дашың деряның дүйбүнде ятышы ы, пикирлериң дүйбүнде ятяр. Хер бир оңат шахыр өз уйгуларыны өзүниң формирленен хәсиетине, темпераментине лайыклыкда йүзе чыкаряр. Шейле пикирлериң үйбүнде «гизленен» дуйгулары хер бир окыҗы өзүниң миллик дережесине, эдеби тежрибесине гөрә дуюп илйәр.

Онсоңам хер бир шахырың өз дөредиҗилигиниң дүр этапында дуйгы арсеналындан пейдаланышы-да дүр-дүрлүдир. Мунуң шейледигине А. Твардовскиниң, Сейитлиевиң ирки хем-де соңкы дөредиҗилиги дегширленде хас бетер гөз етирсе болар.

Гошгулардакы акыл билен дуйгының өлчегини бир лып боюнча талап эдиленлигинде, онда ол талабың локасы Магтымгулының шыгырларыны хем «дуйгы мәчлигинде» айыпламагың үстүнден элтип билер...

Шахырларың гошгуларындакы кәбир пикирлериң бири-бирине меңзешлиги хакында-да чепер макалаларда пикирлер йөредилди. Шол пикирлериң белли бир бөлеги кишмәниң сахыпаларына-да гелип гошулды (С. Мырадов, К. Гурбанмырадов, Ш. Халмухаммедов). Йөне вели шахыр А. Хайыдовың догры беллейши ялы, поэзияда хер бир пикир образларың үсти билен аңладыляр». Шол баш принцип унудылса, рус поэзиясының Пушкинден соңкы, түркмен поэзиясының Магтымгулыдан соңкы пикирлериниң көпүсинден махрум болардык.

Мениң бу ерде пикирлериң меңзеш болуп билйәнди гини субут этмек үчин бейик-бейик адамларың атларыны агзап, сетирлеринден мысаллар гетирип, оларың яде гәрлигини биынҗалык этмек мейлим ёк. Йөне адамкә чилик, ынсап, шөхрат, ар-намыс, сөйги, эне, эне топр ялы дүнйә билен яшыт **эбеди темалардан** язылан ш гырларда меңзешлигиң хемише болaндыгы, йөне хер би дөредижиниң ол пикирлере өз зехининиң айратынлыгы на гөрә образ берендиги вели, шүбхесиздир.

Бизиң шахырларымызың дөредиҗилигинде-де шейл меңзешликлер болуп билер.

Эмма бейле дийилдиги поэзиямызда зыянлы меңзеш ликлер ёк дийилдиги дәлдир. Олар бар. Онда-да инер йүклесеңем бар. Йөне ол меңзешликлер инере йүклемәге мынасып «өнүмлер» дәл. Олар тебигы зехин билен дә -де, йүз гапыдан чөпленип, селекция усулы билен етишди рилйәр. Улы рус шахырларының бири яш шахырлары семинарларының биринде поэзия диен мукаддеслиге ш зейилли селекционерлериң ховп салянды гы хакында ай дыпды.

Шейле селекциячылык бизиң поэзиямыза-да ховп са лып билер.

* *
*

Умуман, шахыр диен зат нәмеден башланярка?

Онуң, элбетде, зехинден башланяндыгыны хич ким инкәр этмез. Мен хәзир зехинден соңкы зерурлыкларың кәбири хакында гүррүң этҗек болян. Эдебият мугаллымы яш шахыр Аманназар Ашыров өз макаласында лирики гахрыманың медениети хакында геп гозгады. Нәмүчин дир, чекишмечилер шол гүррүңиң ызыны алып гөтерме дилер. Йөне шол гүррүң шахырың гражданлык боржы билен гөнүден-гөни баглы затды. Шейле медениетиң ёк еринде поэзия болуп билмейәр. Шол медениет болса, мениң пикиримче, **пикир кәмиллигинден, дуйгы кәмиллигинден гелип чыкяр.**

Шахырың келлесине хер хили пикирлер, йүрегине көп дүрли дуйгулар гелип-гечип билер. Эмма олар сечилип-сечилип, кәмиллешип-кәмиллешип, шахырың хут өзүнинкә өврүлйәнчә, поэзия өврүлип биленок. Кыркгүнлүк диен бир гавун бар. Кәбир небси өңүне дүшенлер оны кырк гүне етирмән, он-йигрими гүнден соң сапагыны товлап

…ярлар. Ол болса галплык билен сараляр. Бизем алда-…, оны сатын алярыс. Пикир, дуйгы кәмиллигинден дө-…медик гошгулар хем эдил шонуң ялы: дашындан гө-…мәге сап-сарыжа, оваданжа гавунжыклар. Дадып …рсеңем — эсги.

Эсги гошгулар бизде бармы? Көп. Хайсы газете, хай-… журнала серетсең, радионың, телевизорың хайсы нур-…тыны товласаң — үстүңе гошгы лавасы эңтерилйәр. …онуң үчинем окыжылар көпчүлигиниң, эдеби жемгыет-…лигиң махал-махал «Гошгулар гырың дашы ялы бол-…» дийип, ховсала дүшмегине эсас ёк дәл. Нәдип онуң …үни алмалы? Аслында өңүни алмалымы бери? Бу со-…гларың үстүнде диңе бизиң республикамызда дәл, бей-…ки ерлерде-де келле дөвүлйәр.

«Литературная газета» бу барада нәче чекишмелер …ады. Хер ким бир зат дийди. Ынха, шол пикирлерден …леклер: «Гошгы сили ховп саляр». «Уллакан бир ховпа …тып отурасы иш ёк». «Сув акар, даш галар», «Бейле …шгулар хемише-де көп болупдыр». «Бейле ховп диңе …эзия дегишлимикә? Диссертация ховпы хем шондан …балы дәл...».

Бизиң танкыдымызың шол «ховсалалы акымың» гар-…ысына аңлы-башлы гөрешмеги герек. Онда-да ёкардан …редип дәл-де, ере дүшүп гөрешмеги герек. Ерде болса …йик Пырагының:

> Сейл эделиң бу жахана,
> Жаханда нәлер гөрүнер!

…йши ялы, сейил этмәге ер, серетмәге зат кән.

Түркмен совет поэзиясының етен улы-улы мензелле-…и бар, эләп муң-муңлерче йүреклери бар. Ол гөрешип …р. Ол өзүниң етен мензиллери, эләп йүреклери, шол …р вагтда-да хениз етип билмедик мензиллери, эләп …лмедик йүреклери хакындакы аналитик гүррүңе гара-…ып йөр. Илкинжи нобатда-да, өзүниң етен мензиллери …кындакы буйсанчлы гүррүңе гарашяр. Поэзия бейле …йсанчлы гүррүңе өзүниң шөхратпаразлыгы үчин гараш-…аяр-да, «өзүне синдирилен сөйгиниң дерегине сөйги та-…п этмәге хукугының бардыгы үчин гарашяр» (С. Мар-…ак). Шол себәпли-де шахыр Б. Жүтдиев өз макаласын-… «Н. Хожагелдиевиң, эсасан, поэзияның хаталы тара-…ына йыкгын эдендиги» хакында айдан вагты, танкытдан

шейле сөйгини талап этмәге долы хукуклылыгы үчин шейдйәр.

Партиямызың XXIV гурултайының чепер эдебият барадакы материаллары-да, ССКП МК-ның «Эдеби-чепер танкыт хакындакы» карары-да шол улы принципден угур аляр. «Эгер бизиң эдеби-чепер танкыдымыз партияның линиясыны хас-да актив йөреден болса, талапкәрчилиги хер бир задың чәгини билиҗилик билен, чепер эсерлери дөредиҗилере аявлы гарамак билен бирлешдирип, хас принципиаллык билен чыкыш эдип дуран болса, онда совет эдебиятының ве сунгатының үстүнликлериниң хас хем улы болҗакдыгы, кемчиликлериң болса хас чалт ёк эдилҗекдиги гүмансыздыр» диенинде, ёлдаш Л. И. Брежнев дөредиҗи адама сарпа гоюлмалыдыгыны йөритеныгтаяр.

Танкыдың бу принциплери шу гүн я-да дүйн дөрән принциплер дәл. Олар Пушкин, Белинский, Чернышевский ялы әгиртлерден мирас гелйән мукаддес принциплер. Шонуң үчинем Александр Сергеевич Пушкиниң өзүниң улы тежрибесинден, бихата генисинден сыздырып айдан сөзлери шу ерде өрән ерликлидир:

«Танкыт диймек — сунгат ве эдебият эсерлериндәки гөзеллиги (пикир бериң: илкинҗи нобатда, гөзеллиги! К. Г.) хем-де кемчиликлери ачып гөркезйән ылымдыр.

Сунгата сөйги ёк еринде танкыт хем ёкдур. Художниги сөймәге, онуң эсерлеринден гөзеллик гөзлемәге чалшың!».

Танкыдың шу гүнки гражданлык борҗы хем шейледир. Ол өзүниң шол борҗуны кемсиз ерине етиренлигинде, поэзиямызың хем гражданлык борҗуны кемсиз ерине етирмегине ярдам эдер.

*
* *

Түркмен совет поэзиясы гиң әдимлер билен өңе баряр. Гиң әдимлер болса — ынамлылыгың аламаты. Чекишмәниң дөрт айының довамында Поэзиямызың мускуллары хасам беркишди. Муң докуз йүз етмиш бәшиң томсуның мешхур ыссысы онуң мермер беденини хасам бишишдирди, гөзеллешдирди.

Гүйз болса оны тәзе-тәзе хасыллара чагыряр.

1975

ПОЭЗИЯМЫЗЫҢ ШУ ГҮНИ ВЕ ЭРТИРИ[1]

Гечен йыл Польша Халк Республикасында боланымда түркмен совет поэзиясының антологиясыны («Высокое солнце», Москва, 1975) поляк шахырларының бирине совгат бердим. Ол шахыр эртеси ирден мыхманханамыза гелди-де, шейле дийди:

— Совгат берен китабыңызы өтен агшам үч шахыр болуп окадык. Сизиң халкыңызың ажайып поэзиясы бар экен. Пәхимли, алчак,нәзик. Шейле шахырлары болан халк, мегерем, парасатлы, овадан халкдыр.

Элбетде, бейик Адам Мицкевичиң XX асырдакы зехинли неслиниң дилинден өз поэзиямыз хакында шейле баханы эшитмек өрән якымлыды.

Өз эсасы башлангыжыны бейик Магтымгулыдан, Зелилиден, Сейдиден, Кеминеден, Молланепесден алып гайдып, бейик Пушкиниң, Лермонтовың, Некрасовың, Маяковскиниң, Есениниң, Твардовскиниң берекетли тәсирлерине югрулан поэзияның парасатлы болмага-да, алчак, йити, овадан болмага-да долы эсаслары бар. Магтымгулыдыр Пушкиниң чирксиз ахлагыны, акыл-пайхасыны, Кеминедир Некрасовың йитилигини, халкылык руxуны, Сейдидир Лермонтовың сөвешжең ватанчылыгыны, эстерлик жошгуныны, Молланепесдир Есениниң гөзеллиге сөйгүсини, жуванлык хыжувыны өзүнде жемлән поэзияның шейле ажайып сыпатлара ээ болмагы долы кануны зат.

Шол кануналайыклык болса совет хәкимиетиниң илкинжи васпчылары Молламуртуң, Көрмолланың, Байрам шахырың, Дурды Гылыжың, Ата Салыхың, Атакөпек Мергениң, Нуры Аннагылыжың... сөвешжең поэзиясының гандалы билен гиден бир шахырана әлеми эмеле гетирипдир. Г. Бурунов, Б. Кербабаев, А. Аламышов, О. Тәчназаров, Х. Чарыев, Шалы ве Аман Кекиловлар, Р. Алыев, Ч. Ашыров, К. Ишанов, Д. Халдурды, Р. Сейидов, Н. Помма, Т. Эсенова, Б. Сейтәков, Г. Сейитлиев... Түркмен совет поэзиясының сынагдан гечен халыпаларының иң говы эсерлери бизи шу гүнем толгундыряр хем-де хайыр ишиң пейдасына, шер ишиң гаршысына гөрешмәге укыплыдыгыны хәзирем субут эдип йөр.

---

[1] Макала ТССР Языжыларының VI гурултайында эдилен доклад эсасында язылды.

Хер бир тәзе неслиң дөредиҗилиги асырлар бойы довам эдип гелен дурмуш, эдеби, ахлакы дәплерден угур аляр, шол дәплериң чуңңур топрагындан иймитленйәр. Ол өзүнден өңки дәплери көре-көр гайталамак үсти билен дәл-де, олары чуңлашдырмак үсти билен кәмиллешйәр.

Ёкарда агзалан халыпа несил түркмен, рус, дүнйә классикасының өңде барыҗы дәплерини өзлешдирип сациалистик гурлушыга ыгтыбарлы хызмат этмегиң гөрелдесини гөркезен болса, соңкы дөрән яш несил классиканы-да, өз совет халыпаларының дөредиҗилигини-де өзүне мекдеп эдинди.

Шол несил болса хәзир түркмен совет поэзиясының йүзүни кесгитлейән эсасы гүйҗе өврүлди.

Б. Худайназаров, М. Сейидов, А. Атаҗанов, А. Ковусов, А. Хайыдов, Я. Пиргулыев, Н. Байрамов, Ш. Борҗаков, А. Омарова, Й. Дурдыев ве оларың деӊ-душлары.

А. Гуртгелдиев, С. Өрәев, М. Мыщыев, Ө. Бабаев, Н. Гуллаев ве оларың деӊ-душлары.

Г. Эзизов, А. Агабаев, Х. Кулыев, И. Нурыев, Б. Җутдиев, К. Ылясов, С. Өвезбердиев, Н. Аннатыева ве оларың деӊ-душлары.

Соңкы яш несилден А. Гурбаннепесов, А. Атабаев, О. Гурдов, Г. Шамыев, Г. Шагулыева, Ө. Эминов, Б. Ораздурдыева, С. Язова, Б. Хапызова ве оларың деӊ-душлары.

Бу шахырларың хер хайсысының өз ысы бар. Шол ыс болса поэзия дийилйән задың хамырмаясыны кесгитлейәр.

* *
*

Түркмен совет поэзиясы бу гүн хич хили еңиллиге мәтәч дәл. Онуң иң говы нусгалары көпмиллетли юрдумызың хемме ерлеринде өзүниң окыҗысыны тапды. Түркмен поэзиясы боюнча СССР Языҗылар союзында, эдебиятчыларың Меркези өйүнде, Ярославль, Киев ялы улы шәхерлерде йөрите агшамлар, душушыклар, гүррүңлер гечирилйәр.

Диңе соңкы бәш йылың ичинде, ягны гурултай билен гурултайың аралыгында Москва неширятлары түркмен шахырларының едисиниң өзбашдак гошгулар йыгындысыны чапдан чыкарды. Оларың элли алтысының шыгыр-

...ны өз ичине алян аграмлы хем аграс антологияны ... окыжыларына хөдүрледи. Шонча мөчбердәки гошгы ...ерлери Москва неширятларында шондан озалкы он ...ың довамында-да чыкманды. Муңа түркмен совет ...иясының кәмиллик ёлуна дүшендигине гүвә гечйән ...сиз аламатларың бири диймек болар.

...из хәзир онунжы бәшйыллыга аяк басдык я-да ...КП-ниң Меркези Комитетиниң Баш секретары ... Брежневиң айдышы боюнча, хил бәшйыллыгына ... басдык.

...ил меселеси — дүнйә дөрәли бәри тутуш адамзады ...ндырян меселе. Хемме затда хил герек. Парижиң ... минарасының, Көнеүргенчдәки Төребег ханымың ...рлигиниң, Ленинградддакы Мис атлының, Ашгабат...ы панно халының хили пес болан болса, онда биз ... нәче йыллардан, нәче асырлардан соңам гуваныл ...п билмездик. Хер бир овунжак зада-да, хатда жүбү...здәки ручкалара-да хил герек. Бизиң заводлары... хер гүнде хер мүң ручкадан бирини брак эдип чы... диңе шол хем хер йылда миллион адамларың кей... саялап билерди.

...ил меселеси диңе өнүмчилик ишгәрлериниң өңүнде ..., поэзия сенеткәрлериниң өңүнде-де бүтин белентлиги ... өр-боюна галяр.

...не хил дийилйән зат, илкинжи нобатда, авторың ...иниң хилине баглы. Зехиниң хили ёкарымы — эсе... хили хем ёкары. Диймек, ажайып эсерлер дөретмек ... ажайып зехин герек. Диңе шол етерликмикә? Ёк. ...ап гелин үчин диңе оваданлыгың етерлик болмайшы ... шахыр үчин хем диңе зехин етерлик дәл. Шахыр ...жи нобатда хакыкы гражданин болмалы, я-да са...ап айтсак, ылоглы болмалы. Өзүниң гражданлык, ...лык рухуны бүтин дөредижилик өмрүниң ичинден ...к ялы пасырдадып әкитмели.

...уң шейле болмагы үчин болса, диңе «Мен дүнйәде ...дырып гидесим гелйәр», «Бүтин ер шарыны герде... гөтересим гелйәр», «Ер шарының әхли хапасыны ...п-сүпүрип ташласым гелйәр» диен ялы декларация...ап я-да бош арзувлардан пейда ёк.

...ер бир улы арзува улы зәхмет, улы гөреш билен ...йәр. Улы зәхмет диймек — өз мүмкинчилигиңе гөрә ...мек диймек дәл. Мүмкинчилиге гөрә ишлемек — ...ы зат. Я-да өнүмчилик дили билен айтсак, ол диңе

планыңы ерине етирмек. Планың дашындан борчнама бар. Ынсап борчнамасы бар. Диңе шол борчнама — ынсап борчнамасы ерине етенлигинде дөредилйән эсерлериң идеясы-да, чеперчилик хили-де ёкары болуп билер. Балтика заводының токары Алексей Чуевиң Ленинград ишчилерине язан хатыны РСФСР языҗыларының гечен гурултайында мысал гетирдилер. Мен хәзир шоны мысал аласым гелйәр: — Мәхрибан партиямыз тәзе онунҗы бәшйыллыгы ыглан этди — дийип, ол язяр.— Баш секретарь Л. И. Брежневиң агзы билен оңа хил бәшйыллыгы дийлип ат дакылды. Хили нәдип газанмалы? Нәмәң хасабына газанмалы? Мегерем, ишчилериң ишлейән ерлерини тайын деталлар билен үпҗүн этмелидир. Белки, ишдәки баш-башдаклыгы, ховул-халатлыгы ёк этмелидир. Ёк! Бу затлар эсасы зат дәл. Эсасы зат — ынсап. Ёкары хилли зәхмет диңе ынсаба баглы. Адамыны ёкары хилли ишлемәге диңе ынсап межбур эдип билер...

Балтика заводының токарының бу сөзлери гөс-гөни бизиң поэзия цехимизе-де дегишли. Ынсап — эсасы зат. Я-да зехинли рус шахырымыз Вадим Зубаревиң сетирлери билен айтсак —

Ынсап — хусусы зат дәл,
Ынсап — эсасы зат.
Ынсабың янында хич зат
Хусусы зат.

Ынсабың сөйдүги — бермели зат,
Йигрендиги — алмалы зат,
Ол — Гүн ялы байдак ялы
Ялкым салмалы зат.

Ол хер сагат болмалы зат.
Ол хәп-хәзир болмалы зат.

Гурултай билен гурултайың аралыгындакы бәш йылда я-да гечен поэзия бәшйыллыгымызда дөрән поэтик эсерлериң иң говулары диңе зехиниң дәл, шейле арассы ынсабың хем өнүмлеридир диесим гелйәр.

* *
*

Түркмен совет поэзиясының гечен бәшйыллыгы нәхили тенденциялар эсасында өсди? Бу сорага гысгача шейлерәк җогап берсе болар: ол Ере якынлады. Лирики гахрыман ясама интеллектуаллыкдан, өзүни аша соватлы

адам, кәте болса илден сайлантгы «гең адам» эдип гөрүнҗек болмакдан гача дурды. Өңрәкки гошгуларда шахырың лирики «мени» өзүни мазамламак, келпеңлик эдип буйсанмак, элҗиремек, айнамак ялы затлара гызыкан болса, соңабака онуң «яшлык елгинлери», «бадыхова шовхуны» көшешди, хәсиети аграслашды.

Бу бир. Икинҗи тарапдан, озалкы лирики гахрыманда халкың геплейән дилинден өзүни ёкарда тутҗак болмак, халк көпчүлигиниң дилинде дүшнүкли геплемеги өзүне нәхилидир кичилик саймак ялы мейиллер барды. Р. Гамзатов айтмышлайын, онуң дилине өзүни догран эйёси-де дүшүнип билмейәрди:

Бирмахаллар җәк-җәк эдер ятарды,
Гарабагыр, дүшүнердим шобада.
Инди гошгы язды, китап чыкарды —
Эгер-эгер, дүшүнемок хич зада!..

Шейле дүшнүксиз гошгуларың яш авторларына (олар шейле бир яшам дәлди: Лермонтовың, Пушкиниң деңдушлары) «Дүшнүклирәк язмалы!» дийсең ал-петинден олардылар, сени бисоватлыкда, поэзия диен задың нәмедигине дүшүнмезликде айыплардылар. Онсоң, кәбир халыпа шахырларымыз хем олардан чекинердилер, өзлериниң бисоватлыкда, наданлыкда айыпланмагындан үйшенип, олара гаты-гайрым бир зат диймекден сакланардылар. Иң яманы хем олар шол дүшнүксизлиги үчин өзлериниң «бейик», «гениал» хасапланмагыны ислейәрдилер, я-да бейик Максим Горькиниң айдышы ялы, «...шейле бир өвгини говы гөрйәрдилер, онда-да шейле бир ынҗыклык билен говы гөрйәрдилер, хатда яш авторы сен Гоголчарак бар, Чеховча-ха асыл бар диймесең өйкеләберйәрдем»...

Гечен бәш йылың ичинде бизиң поэзиямыз шо зейилли кеселден азда-кәнде халас болды. Халыпа шахырларың, танкытчыларың ынандырыҗы маслахатлары, дегерли белликлери шейле гошгуларың авторларына белли бир дережеде тәсир этди. Эсасан-да, түркмен классыкасының, бейик рус поэзиясының, дүнйәниң өндебарыҗы поэзиясының асырлар бойы топлан бай теҗрибесини түйпли өвренмеклери оларың өз дөредиҗилик стиллериниң зыян етирмезден өзбашдак, догры, халк көпчүлигине дүшнүкли болан ёла угрукмакларына көмек этди. Зехинли шахырлар Г. Эзизовың «Мениң неслим», «250.000.000»,

И. Нурыевиң «Реквием» поэмалары бу сөзүмизе мыс[...] болуп билер.

Зехинли йигит Гурбанназар Эзизовың арамызд[...] гитмезиниң ярым йыл өң янында «дүшнүклилик» хем-[...] «дүшнүксизлик» меселеси боюнча гелен нетижеси [...] ерде мысал гетирмәге өрән ерликлидир. Ол шейле язд[...] «Гечен шу он йылың ичинде бир топар затлара акыл ет[...] рилди. Адам, көпленч, иң соны абсолют хакыката гел[...] экени. Бирвагтлар гошгы йөнекей, хемме кишә дүшнүк[...] болмалы диенлеринде, биз диш-дырнак болуп терсине ту[...] тардык. «Ики гезек икиң дөрт боляр» дийселер, «ёк, б[...] болар» дийип, эңек бермездик... Эмма гүнлер, айлар[...] йыллар гечип, сениң башда әсгермедик шол мүдими ш[...] кириңе гелинйән экени».

Бу боюн алма — өрән хәсиетли боюн алмады. Бу ер[...] Гурбанназар Эзизовың адындан тутуш несил геплейд[...]

Поэзиямызың халкың рухуна якынлашмагы, әхли б[...] генжини, дерт-аладасыны ынанян якын сөхбетдешине ө[...] рүлмеги онуң гражданлык хыжувының хасам артмагын[...] аламатландырды.

* *
*

Зәхмет адамлары инди мундан энчеме йыл озалк[...] адамлар дәл. Мундан йигрими-йигрими бәш йыл оза[...] Тежен сув хованының гурлушыгы ялы кичижик ирри[...] гацион десганы гурмак үчин азындан дөрт-бәш йыл [...] рек боларды. Шол гурлушыгың илкинжи йылларынд[...] эксковаторлар-а дәл, өз йүкүни өзи дүшүрйән машынлар[...] хем ёкды. Миллионларча кубометр топрак пил, земм[...] билен йүкленип, бортлы машынлар билен дашалыпды. Инди Гаррамәтныяздан Бәхердене чепли 850 километрлик әгирт Гарагум каналыны чекмек үчин бары-ёгы алты-е[...] йыл герек боляр.

Совет адамларының дүнйәни, тебигаты өзгердижилик укыбы барха артяр. Шол укыбың артмагы билен бир[...] ликде пикир эдижилик укыбы-да артяр. Шонуң үчин би[...] зиң поэзиямыз хем өзүниң гражданлык хыжувыны ин[...] лирики-философики чуңлук билен бир гөврә өвүрме[...] болмажакды. Бу бизиң өсен поэзиямызың өңүнде өсе[...] дөврүң гоян тәзе зерурлыгыды. Шол зерурлыга чуңнур дүшүнмеклик Б. Худайназаровың, Г. Эзизовың, Б. Жут[...] диевиң поэзиясында хасам айдың дуюлды.

Г. Эзизовың гахрыманы дөвүрдешлерине йүзленип:

«Хо-ол керпижи ёлдан айырың басым.
Бириси будурап йыкылаймасын!»

...ын болса, Б. Худайназаровың гахрыманы:

Гечмишим бир айна. Йүзүм гөрнүп дур
Өз чыршагы билен, пәклиги билен.
Шүкүр, перишде дәл —
                    гомпарып билмен,
Йүзүмде чыршагың ёклугы билен.
Жахана букдаклап гелмейшим ялы,
Букдаклап яшамок индем жаханда.
Агласам-агым чын,
Гүлсем-гүлким чын,
Гыяклап гитмедим хич бир махалда!

...ни, өз гражданлык шыгарыны жар эдйәр. Б. Жүтди... лирики гахрыманы болса хакыкы гражданлыгың ...-елпай везипе дәлдигини, онуң йүкүниң озал-ахыр ...кдигини тассыклаяр:

...Хич вагт
            инер йүки еңил болманды —
Өңде-соңда,
            озал-ахыр агырды!

...үниң арасса ынсабына ынанян, перишде дәлдиги... ил-гүнден яшырмаян, өзүниң үстүнлигини-де, кем...гини-де илден бетер дуйян, өз-өзүне газаплы дараян ...рыман, шол бир вагтың өзүнде-де ил бәхбиди үчин иң ... йүки кебзесинде гөтермәге тайын гахрыман бизиң ...ы дөвүр поэзиямызың рухуны тәзеледи.

Шонуң үчинем ол:

Ватан хакда гысга гүрләң огланлар,
Аграсрак гүрләң, гүрләң акыллы.
Динләң,
        окаң: бу топрагың үстүнде
Нәче ган дөкүлди, гөзяш дөкүлди.
Дил дәл йүрек билен сес-үйнсүз сөйүң,
Сөзлемән билдирлен сөйги гүйчлүдир.
Гара гөрмән жөв-жөвлейән гүжүгиң
Шол өе вепасы ики үчлүдыр.
Сиз ынсабы элден бермәң огланлар,
Ол шейле бир герек затдыр ынсана.
Мегер дүнйә шу махаллар
                        бир затдан
Бетеррәк мәтәчлик чекйәр ынсаба!

диенинде, сен оңа бүтин дуркуң билен ынанярсың. Бу сөзлери оканында Балтикалы токарың ынсап хакындакы ойланмалары гайтадан хакыдаңа гелйәр. Догруданам, Балтикалы токарың гүррүңини эдйән Ынсабы базардан сатын алынян зат дәл. Ол — азрак гүрләп, көпрәк иш этмекден башланяр. Ватаныңы дил билен дәл-де, йүрек билен сес-үйнсүз сөймекден башланяр. Бидерек вада бермезликден, бейхуда ант ичмезликден башланяр. Галыберсе-де, Г. Эзизовың:

Кесиң шол шаханы, дегмесин келлә!
Ине, муның болды, хай берекелла!

диййән лирики гахрыманының ёкары адамчылык хәсиетинден башланяр.

Бириниң келлесине дегәймесин дийип, агачларың гуры шахасыны кесип йөрмек, бирден өләймесин дийип, ёлдакы гарынҗаны басмаҗак болуп йөрмек ченденаша юка йүреклилик болмазмыка? Поэзиямызың лирики гахрыманына бейле хетденаша юмшак йүреклилик гелшермикә? Бу сорага бир сөз билен «Гелшер!» дийип, җогап бермек болар. Даглары, байырлары, җеңңеллери чепбе чөвүрйән топ окларының арасындан өңе гиденинде, Гитлер фашизминиң өйҗүгини чым-пытрак эденинде йүреги сарсмадык улы бир серкердәниң кичиҗик сиңеги-де өлдүрмәге дөзмейән юка йүрекли адам боландыгы хакында газетлерде яздылар. Ол юка йүрекли адамың адына Совет Союзының маршалы, Совет Союзының ики гезек Гахрыманы Александр Михайлович Василевский дийилйәр.

Диймек, юка йүреклилик, дөзүмсизлик дийилйән зат совет адамының гахрыманчылыгына пәсгел бермейәр. Гайта, белки гахрыманчылык диен зат шо зейилли аҗайып хәсиетлерден башланяр.

Совет адамларының йүрегинде шейле асыллы дуйгулары оярмагы башарян, олары гахрыманчылыга, арасса ахлаклылыга, ынсаплылыга, герек еринде йүпек ялы юмшаклыга, гөзеллиге, чирксиз кәмиллиге чагырян гошгулар М. Сейидовда-да, А. Атаҗановда-да, А. Хайыдовда-да, Я. Пиргулыевде-де, Н. Байрамовда-да, И. Нурыевде-де, Х. Кулыевде-де, А. Агабаевде-де бар.

Йүзлериңе, гөзлериңе сиңдирип
Узак мензиллериң тозанын-гердин,

Ил-гүнүң еке сөз алкышы үчин
Чекмәге тайяр бол дүнйәниң дердин.

(*М. Сейидов*)

Гамлы гүн Ватаның гуссасын чекип.
Оңа гелйән дерди өзүм алардым.
Ганатымы герип онуң үстүнде,
Диңе айдым,
Айдым билен өлердим.

(*Н. Байрамов*)

Поэзия диен зат илки дөрәнинде ики адамың арасындакы ынсанперверлик дуйгулардан дөрәпдир диййәрлер. Бир адамың гөвнүниң ынжан еринде ене бир адамың гөвнүниң ынжамагындан, бир адамың гуванан заруна ене бир адамың гуваныпбилмегинден — ине шу ики дуйгудан илкинҗи шахырана сөз эмеле гелипдир. Шейле болян болса оңа «Ынсанперверлигиң перзенди» диймек болар.

Ынсанперверлигиң совет җемгыетиндәки манысы хасам гиңеди. Ол коммунистик ахлак, тутуш адамзадың ыкбалына шәриклик, миллетине, җынсына, реңкине середметмезден әхли эзилйән адамларың азатлыгы угрунда гөрешмек, бүтин ер шарыны уруш беласындан горап сакламак ялы улы дүшүнҗелер билен байлашды. Хеммесиде биригип, социалистик гуманизм диен улы дүшүнҗәни эмеле гетирди.

Бейик Магтымгулының дөврүнде:

Аламан өңүни сердары башлар.
Гоч йигитлер найза урар, гылычлар —

диййлип, аламанчылыгы гахрыманчылык билен, аламанбашылыгы сердарлык билен бир хатарда гоюлян болса, инди гахрыманчылыгың-да, сердарлыгың-да, адамкәрчилигиң-де манысы хас чуңлашды. Инди дүнйәниң халкларыны (диңе халклары-да дәл, Ер шарының өзүни!) империализм ховпундан горап сакламак, шол гөреше диңе өз мүмкинчилигине гөрә дәл, онданам дашгынырак гошант гошмага укыплы болмак — ине шу сыпатлар бизиң дөврүмизде улы адамкәрчилиге, улы гахрыманчылыга өврүлди. Хәзир бүтин дүнйәниң прогрессив хем-де буржуаз метбугатының радио хем-де телевидениесиниң «Москва. Хельсинки. Леонид Брежнев» сөзлерини өзлериниң баш сахыпаларында, баш программаларында

дынувсыз гайталаяндыгының себәбини-де совет халкының гахрыманчылыгына, ёкары гуманистик дуйгуларына сарпа гоюлянлыгы я-да сарпа гоймага меҗбур болунянлыгы билен дүшүндирмек болар.

Адам ве адамкәрчилик совет эдебиятының озал-ахыр баш меселеси болупды. Онуң әхли гымматы-да шол меселә гарайшы боюнча өлчелипди. Совет поэзиясының мынасып шахаларының бири болан түркмен совет поэзиясы-да өзүниң соңкы йыллардакы өсүшинде шол баш меселә вепалы болуп галды: онуң гуманистик дүшүнҗеси хас чуңлашды.

Хәзирки заман ылмының хем-де техникасының үстүнликлерине гуванян, прогресиң дәредйән цивилизациясының **хем-де гаршылыкларының дүйп манысына гөз етирҗек болян** гахрыман гин окыҗы көпчүлигине өзүни сөйдүрди. Ол гахрыман ылмы-техники революцияның гүйҗи билен ериң дашына бир гүнде энчеме гезек айланып болъяндыгына, эмма шол революцияның адамзадың элиңе ер шарыны дөрт гезек ёк эдип билҗек ярагы хем берендигине дүшүнйән гахрыман.

Ол гахрыман Ер шарына йүзленйәр:

Тогалак Земин,
Тогалак Шарым.
Багтлы, Хасратлы гоҗаман Шарым,
Гоҗа Галилейиң айдышы ялы —
«Хер ничик-де болса айланып дурсуң!»

Йөне хәзир шейле тохум яшаяр.
Йөне хәзир адам хамына гирен.
Адамының иң бир ганым душманы
Сениң херекетиң дурузҗак боляр.
Сени иңңән улы,
Мукаддес багтдан —
Айланмакдан дындырмага чалышяр.

(Г. Эзизов)

Адамзада йүзленйәр:

Җахан уршы болмаса-да җаханда,
Топлар гүммүрдәп дур —
диймек, уруш бар...

Совет адамына йүзленйәр:

Айнан бир душманың айданына бак:
«Уруш нәме?» — спортуң бир гөрнүши!»

А сен болса шейле «спортчулардан»
Горамалы иң эй зады — Дурмушы.

(Б. Худайназаров)

Энә йүзленйәр:

Касам эдйәс нурлы Гүнүң астында:
Биз онуң вепалы шәгирди борус.
Аталаң галдыран бейик мирасын
Горадык, гораяс,
Ене горарыс.

(А. Омарова)

Бакы алавың башында ойланяр:

Мазарың башында яняр бакы от.
Гулагма шол отдан эшдилйәр седа:
«Уям, сениң багтың үчин җанларын
Шу герчек огланлар эдендир пида!»

(Н. Аннатыева)

Дөврдешлеримизиң шатлыгыны, зәхметсөерлигини, сөйгүсини, ховсаласыны, ынанҗыны, иң гизлин пикирлерини, инче дуйгуларыны, ёкары адамкәрчилик сыпатларыны өзүнде жемлән лирики гахрыман түркмен совет лирикасыны бир басганчак ёкары гөтерди.

* *
*

Үстүнчилик билен кемчилигиң, хайыр билен шериң хер әдимде чакнышян пурсатында, кәмил җемгыет угрундакы гөрешиң довам эдйән дөврүнде сыясы лириканың улы әхмиети бар.

Эмма, нәме үчиндир, лирикамызың бу гөрнүши йылсайын пассивлешйәр. Газет-журналларымызда сенелере багышланып берилйән байрамчылык гошгулары болаймаса, долы чеперчилик гымматлы сыясы лирикамыз кемтерлик эдйәр. Түркмен совет лирикасының сынаглардан гечен ярагының — онуң агитационлыгының вагтындан озал музее табшырылмагы билен, мегерем, разылашмак болмаз. Константин Симоновың айдышы ялы, «...хениз гөреш гутаранок, шонуң үчинем художнигиң борҗы өз эсериниң илкинҗи нобатда агитацион, соңра болса аналитик болмагыны газанмакдан ыбаратдыр».

Агитацион диен сөз, нәме үчиндир, бизиң кәбир ш
хырларымызы үйшендирйәр. Олар агитацион дийил
гыкылык-гопгунлы, бош риторикалы, шовхунлы сетирл
ри гөз өңүне гетирйәрлер. Эмма агитационлык — хөкм
«гаты сеслилик» дәл. Өз сесиңи гыкылык-шовхунсыз хе
көпмүңли аудитория етирип боляр. Р. Гамзатова, Қ. К
лыеве, М. Қарима агитатор шахыр дийип болмайшы ял
Б. Худайназарова-да, М. Сейидова-да, Б. Жүтдиеве-д
А. Агабаеве-де, И. Нурыеве-де, Х. Қулыеве-де, А. Гу
баннепесова-да, А. Атабаеве-де агитатор дийип болма
Эмма оларың кәбир сыясы, гражданлык әхеңли гошг
ларыны улы дабаралы митинглерде-де улы үстүнлик би
лен окамак болар, улы эстетики леззет билен диңлем
болар.

Себәби дөредижилик дийилйән затда (эгер ол дол
бахалы дөредижилик болса) бош агитация, яланач сы
сат болуп билмейәр: ол хемише аналитик боляр. «Поэзи
гөк отларың арасында яшаян болса» (Пастернак), «п
эзия ериң ашагында, дагларың арасында яшаян болс
(Блок), Маяковскиниң бүтин дөредижилик тежрибес
ниң субут эдиши боюнча, поэзия трибунада-да яшап би
лер. Поэзия поэзия боланлыгында онуң хемме ерд
яшайжылык укыбы бар.

Кичи максатлардан бейгирәк болуң!
Нәхак гыбатлардан бейгирәк болуң!
Гагарин дек учмак мүмкин дәл хеммә,
Херхал, ерлей учмаң,
бейгирәк галың!

Парла ал байдагым, барха реңк ал,
Өвшүн ат асманың яңагы ялы.
Гүндиз гүләлек бол, гижелер көз бол,
Әхли түмлүклериң янары ялы.

(А. Гурбаннепесов, «Байдак»)

Шу сетирлери чай башында ичинден хем окап болар
трибунада гаты сес билен хем окап болар.

Сыясы лирикада док маңызлы шовхунлы меңзетм
лериң, овадан деңешдирмелериң, батыргай метафорал
рың, ширели риториканың айратын әхмиети бар. Йө
йүрегиң әхмиети хемише биринжи орундадыр. Бир
мыхманчылыга барыланында столуң үсти алтын рюмк
лардан, күмүш чаршаклардан, хрусталлардан, зер чай
лан тарелкалардан долы болса, эмма өй эесиниң йүрег

...к болса, шол алтын, хрусталлардан сениң калбыңа ...ы дүшмез. Эдил шонуң ялы, бизиң лирикамызда-да, ...атынам сыясы лирикада җуда гызгын йүрек болмаса, ...дан меңзетмелерден пейда болуп билмез. Себәби, ол ...ндырмаз. Ынандырмаян задың болса овал-ахыр че...рчилиге дахылы ёкдур.

Поэзиямызың диапазоны барха гиңейәр. Дашары ...т, җаханкешделик темасындан язылан гошгулар түрк... совет лирикасында гөрнүкли орунларың бирини эе...и.

Соңкы йылларда бу угурдан зехини ачылан шахыр...рың бири-де Аннаберди Агабаев болды. Онуң Польша, ...үсүр, Ливан депдерлери окыҗы көпчүлигиниң хем-де ...би җемгыетчилигиң гөвнүнден турды. Себәби ол кә...ир шахырларың эдиши ялы дурмуш дерегине этногра...я, сюжет дерегине маршрут хөдүрлемеди. Онуң хер ...р дел зады өзүче гөрши, өзүче дуюшы, шонуң билен ...икде болса, онуң лирики гахрыманының дашары ...т топрагында совет гражданының мертебесини белент ...лайщы, өз ватаныңа болан хыҗувлы гуванҗы шахы...ң бу депдерлерини җаханкешделик поэзиямызың го... нусгаларының хатарында гоймага эсас дөредйәр. (...ан Халылың базары», «Сары мандарин», «Акҗа көй...гим», «Бейрут балаклары» ве башгалар).

Җаханкешделик поэзиясыны язмага хер шахырың ...үче гарайшы бар. Юрдумызың улы шахыры А. Твар...овский бүтин Европаны айланып чыкан-да болса, ол ...да гошгы топарларыны дөретмәге гызыкмады. Бейле... бир улы шахыр Н. Тихонов дашары юрт циклериниң ...рҗенлерини дөретди. Кәбир мешхур шахырлар болса ...гы топарларыны-да язмады, дүйбүнден сесленмән ...рып-да билмеди: олар хер сыяхатдан бир я ики долы ...алы гошгы дөретдилер. Буларың хайсы бирине гол ...алыдыгы хакында белли бир зат айтмак нәдогры бо...р. Йөне бир зат вели белли: дашары юрда сыяхатмы, ... юрдумыза сыяхатмы — тапавуды ёк, хеммеси долы ...алы поэзия болмалы. Сыяхат темасы агзаланда М. Сейидовың бир махалкы гошгусы ядыма дүшйәр. Ол ...ны түркмен эдебиятының Дагыстандакы гүнлери дөв...үнде языпды. Шахыр Арагва дерясына йүзленип, шейле ...йәр:

Хуснуңдан доймадым бакып шунча мен,
Өз оглуңа хөдүрледиң мүң чемен.

Икимизем шахыр — бирдир кәримиз:
Мейдана гүл экйәс көпден бәри биз.

Йөне ики шыгыр — ики лирада
Тапавут бар. Билйәрмиң шол барада?

Сениң баран ериң ләлезар боляр.
Сувы көп болдукча — шыгрың зор боляр.

Терсинедир, достум, мениң ыкбалым:
Сув нәче көп болса, агырдыр халым.

Бу сыяхат гошгусы хем дәл, Дагыстан гошгусы х
дәл. Түркменистан гошгусы, совет гошгусы.

Я-да А. Агабаевиң Ортаер деңзиниң портунда я
«Сары мандарин» гошгусы:

...Ортаер портуны тутупдыр түссе.
Гәмилер гыгыряр: «Йүкчүлер гыссан!»

...Чекип болуп ящиклериң хеммесин,
Йүкчи баккаллара элтйәр теңңесин.

Баккалың йүзүнден ягяр бораган:
— Бу теңңәң аз боляр битин чөреге!

Мандарин, мандарин...
Көпүрәк даша!
— Ярты чөрек берәй, гардаш, бәш баша!..
...Йүкчи өе алып гелйәр наныны.
— Зады ёкмы, кака, мунуң янының?
Мунда бири, онда бири аглаяр:
«Ажыгян. Ажыгян».
Ере дамяр мандарин дек ажы яш...

Диймек, эдебият дийилйән затда сыяхат гошгусы
Ол диңе шертлейин ат, шертлейин жанр. Диңе бир з
бар: Поэзия.

«Поэзия — хер бир эдебиятың иң говы безегидир, п
эзия — адам үчин мүмкин болан дөредижилигиң тәж
дир, поэзия — иң ёкары гөзел, пәкизе леззетлериң че
месидир... Биз хемише өз журналымызда оңа бирин
орны берип гелдик, гелҗекде-де шейтмәге тайын...» ди
йип, бейик Н. Некрасов он докузынжы асырда айдан бо
са, бизиң йигриминжи асырдакы газет-журналларым
зың редакторлары-да шол сөзлери гуванч билен гайт
лаярлар: поэзия үчин сахыпаларымыз хемише ачык!

Эмма ол сахыпалар озал-ахыр диңе хакыкы поэз
үчин ачык болмалыдыр. Бизиң газет-журналларым
чын поэзияның пропагандисти болмак билен бирлик

ко халатларда говшак поэзияның өңүнде-де гөк ёл ачяр-
ляр. Шонуң үчинем чала башы чатылан, шахыраналык
учгунындан махрум, не бейнине, не йүрегиңе, не гулагы-
ңа тәсир эдйән сетирлер метбугат сахыпаларында пейда
болýар.

Поэзия бәшйыллыгымыз өзүниң сетир саны боюнча
хич бир бәшйыллыкдакыдан пес дәл. Йөне пикир болчу-
лыгы дәл-де, сетир болчулыгы азда-кәнде ховсала дө-
редйәр. «Овнук темачыллыкдан», йүзлей пелсепечилик-
ден, кә халатларда болса хәзирки заман темасының, гүн-
делик сыясатың, актуаллыгың аркасына букулып, дур-
мушың пульсуны элләп билмезликден дөрейән «ярым
фабрикатлар» метбугат сахыпаларының шахыраналык
төркүни гачыряр.

Шахыр — кичигөвүнлилиги, эне кимин мәхирлилиги,
ата кимин газаплылыгы, талап эдиҗилиги, мертлиги, ыг-
рарлылыгы, вепалылыгы, ынсаплылыгы — бир җүмле
билен айтсаң, ынсанъетиң иң говы сыпатларыны өзүн-
де җемлейән адам болмалы болса, бейле адамың бош
сетирлер дөретмәге, ынсабының өңүнде икилик этмәге
хакы ёкдур.

* *
*

Мен өз сөзүми хил бәшйыллыгы хакындакы гүррүңден
башлапдым. Шол гүррүң билен хем тамамласым гелйәр.

Хил дийилйән зат өз-өзүнден дөрейән зат дәл. Хили
хемише уссатлар дөредипдир. Хилиң ёк еринде уссадың
болмайшы ялы, уссадың ёк еринде хилем ёк.

Бизиң дөредйән эсерлеримиз бир йылың я-да он йы-
лың эсерлери дәл-де, узак йылларың довамында яшама-
га, гөрешмәге, леззет бермәге укыплы узак өмүрли эсер-
лер болмагы герек. Шонуң үчинем биз ёкары идеялы-
лыгың гапдалы билен эсерлеримизиң ёкары уссатлыгы-
ны газанмак үчин гүйҗүмизи-де, зехинимизи-де, герек
болса саглыгымызы-да гайгырмалы дәлдирис.

Дийимек, хакыкы поэзия эсерлерине ве олары дөред-
йән уссатлара ӑйратын парх гоюлмалыдыгы хакында ай-
дышымда, мен хич хили тәзелик ачамок. Өңден гелйән
мүлими хакыкаты ятладян. Уссадың сарпасы бизиң дөв-
рүмизде хасам улы. Партиямыз хем-де хөкуметимиз бу
барада хемише ятладып гелйәр. Уссатлык меселеси

хакында Коммунистик партиямыз өзүниң Баш секретарының агзы билен шейле диййәр: «Уссаның, уссадың ады бизиң юрдумызда гадым эйямдан бәри иң хорматлы ат болуп гелди. Бизиң шу ада хормат гоюлмагыны хас-да ёкары гөтермегимиз герек, ишде ёкары хил газанянлары әхли чәрелер аркалы хөвеслендирмегимиз герек» (Л. И. Брежнев).

Коммунистик партиямыз уссатлык меселесине шейле дүшүнйәр. Себәби уссат диңе өзи үчин- уссат дәл: хер бир уссадың төверегинде онларча шәгиртлер — гелҗекки уссатлар олардан уссатлык сапагыны аляр.

Түркмен совет поэзиясында онунҗы бәшйыллыгың бейик планларының артыгы билен битмегине ярдам этмәге, зәхмет адамларының йүрегинде асыллы хем-де гөзел дуйгулары, белент хем-де мукаддес пикирлери оятмага мынасып чуңңур идеялы, ёкары уссатчылыклы эсерлер бар. Ол эсерлер поэзиямызың эртирки гүнүниң хасам рөвшен болҗакдыгына гүвә гечйәр.

1976

ЯЗЫҖЫ, ЗЕХИН, АХЛАК

Гурултайдан соңкы ойланмалар

Языҗыларың гурултайлары тамам болды. Гурултайдан соңкы гүнлер асуда боляр. Йүреклер дүшүшйәр, шовхунлар ятышяр. Өз дөредиҗилик ишине чуңңур йүрекден берлен хер бир языҗы гурултайларда өңе сүрлен меселелер хакында чуңңур пикире чүмйәр.

Эмма хер бир языҗыны айры-айрылыкда хайсы меселе гызыкландырса-да, оларың хеммесини бир чукура түйкүрдйән эсасы бир зат бар. Оңа болса адам диййилйәр. Языҗының эсеринде адам ыкбалы билен гызыкланылмаян болса, шол эсере чепер эсер диймек болмаз. Диймек, чепер эдебиятда нәче дүрли тема, нәче дүрли меселе бар болса-да, оларың хеммеси биригип, ялңыз бир меселә — **адам ыкбалы** меселесине сырыгяр.

Языҗының зәхметиниң хорматлыдыгының, шол бир вагтың өзүнде-де өрән агырдыгының сыры-да шунда болса герек. Өнде бир философ уллакан гонамчылыгың

гандалындан гечип барярка шейле дийипдир: «Мен бу түммеклериң ашагында кимиң-кимиң ятандыгыны билемок. Йөне оларың хер хайсының ашагында гиден бир дүнйәниң ятандыгыны вели билйәрин».

Догрудан-да, хер бир адам, өзүниң хайсы кәрдәки, нәхили ынамдакы адамдыгына гарамаздан — гиден бир дүнйә. Шонуң үчинем ол дүнйәни әхли жикме- жиклиги, бүтин чылшырымлылыгы билен ачып гөркезмегиң еңил дәлдиги өз-өзүнден дүшнүкли зат.

Языжының эсасы объектиниң адам ыкбалы болмалыдыгы хакында, шол ыкбал хакында язян автор үчин дөредижилик дийилйән задың хем **ыкбал ялы бир затдыгы** хакында гурултайлардан соңкы дөвүрде мен хас-да көп ойландым.

Хакыкы шахыр үчин поэзия дийилйән зат — кәр дәл. Ол — ыкбал. Ол — везипе дәл. Борч. Ол, мегер, борҗам дәл. Борчдан белендирәк зат.

Бир махал хас иркирәк дөвүрде шахыр диен дүшүнҗә болан гатнашыгымыз хас башгачады: оңа хер бир гөрен задың хакында язып йөрмели, хезил, шадыян, еңил кәр хөкмүнде гарардык. Гынансак-да, кәбир башлангыч шахырлар поэзия дийилйән зада хенизем шо зейиллирәк дүшүнйәрлер. Шейле дүшүнҗе айры-айры окыҗыларың арасында-да габат гелйәр. Бейле дүшүнҗәниң дөремегине болса, өзүмиз гүнәкәр: газет-журналларың сахыпаларында совуклач, бипервай, бигам сетирлер нәче дийсең габат гелйәр. Шонуң үчинем окыҗыларың шахырлара йүзленип, шейле диймәге долы хукуклары бар:

Маңа өвретҗек болсаң —
Илки өзүң өврен.
Маңа йигрендирҗек болсаң —
Илки өзүң йигрен.
Мени гувандырҗак болсаң —
Илки өзүң гуван.
Мени яндырҗак болсаң —
Илки өзүң ян!

«Дурмушы өвренмек», «дурмуша ичгинлик» диен ялы сөзлериң эдебият әлеминде йыгы-йыгы гайталанмагының уллакан себәплери бар. Языҗы дурмушың җүммүшинде гайнамалы, дөвүр билен аякдаш әдимлемели.

Эмма биз «дурмушың җүммүши», «дөвүр билен аякдаш» диен сөзлере бирнәче халатларда өрән йүзлей дүшүнйәрис. Гахрыманларымызың арасында йигрими-отуз

гүнлүк командировкада болмагың я-да оларың арасында бир йыл-ики йыл яшамагың өрән говы затдыгыны бизиң хеммәмиз хем билйәрис. Йөне меселәниң бейлеки тарапы бар: сен өз гахрыманларың арасында диңе ики йыл дәл, он йыл-йигрими йыл хем яшап билерсиң, шол бир вагтың өзүнде дерекли бир зат дөретмән хем билерсиң.

Диймек, чепер эсер хакында гүррүң эденимизде, хемише шол гүррүңиң гапдалы билен **зехин хакында-да гүррүң этмели.** Себәби дөредиҗилик терезисиниң бир тарапы дурмушы өвренмекден гелип чыкян болса, бейлеки хас салдамлы тарапы зехинден гелип чыкяр.

«Хакыкы зехин сейрек душ гелйәр» (Л. И. Брежнев). Зехинли автор дурмушың иң актуал меселелерини сечип алмагы башармакдан башга-да, шол меселелер хакында **батыргай сесленмеги** башаряр.

Ери геленде айтсак, батыргайлык, гайдувсызлык, сөвешҗеңлик диен дүшүнҗелер бизиң соңкы дөвүр макалаларымызда йыгы-йыгы гайталаняр. Шонуң үчинем оларың нәмедигини азда-кәнде аныкламагымыз герек.

Нәхили батыргайлык? Нәхили сөвешҗеңлик? Элбетде, бизиң положитель гахрыманымызың (я-да поэзиямызын лирики гахрыманының) элине гылыч алып, гаршыдашының үстүне топулмалы дәлдиги белли зат. Я-да XIX асырың ягдайларында бейик Сейдиниң язышы ялы:

Герек болса Хатыҗаның үстүнде
Бежит билиң, ләш үстүне ләш гидер!

дийип, сөйгүлисине етмек үчин атыны гамчылап, сөвешe гирмели дәлдиги-де белли зат. Хер дөврүң, хер социал гурлушың өз манысындан гелип чыкян батыргайлыгы бар. Шейле болян болса, языҗының бизиң дөврүмиздәки батыргайлыгы, сөвешҗеңлиги нәмеден ыбарат болмалы?

Ол батыргайлык языҗының Хайра болан гуванҗындан, Шере болан йигренҗинден, шол бир вагтың өзүнде-де Хайрың Шери еңҗекдигине болан миземез ынанҗындан гелип чыкяр дийсе болар.

Диймек, языҗы өзүниң зехинлилигинден, интеллектуал кәмиллигинден дашгары-да, хайыр ишден хыҗувланян, шер ишден газапланян шахс болмалы. Шейле боланлыгында онуң сөйгүси, йигренҗи гахрыманларының-да этине-ганына орнаяр.

Мен гурултайың залында ораторлары диңләп отырын. Шол бир вагтың өзүнде-де соңкы дөвүр прозамызда шей-

ле гахрыманларың бардыгы-ёкдугы, көпдүги-аздыгы хакында пикир эдйәрин. Шонда илки билен Б. Кербабаевиң Новиченкосы, Б. Худайназаровың Ялканы, Т. Жумагелдиевиң Гурды гөз өңүме гелйәр.

Поэзиямыз ядыма дүшйәр. Г. Сейитлиев билен Г. Эзизовың, Р. Сейидов билен А. Агабаевиң, Д. Халдурды билен Х. Кулыевиң, Б. Худайназаров билен Б. Жүтдиевиң, М. Сейидов билен И. Нурыевиң, Н. Байрамов билен А. Гурбаннепесовың бири-бирине меңземейән, сөвешжең, мердемси лирики гахрыманлары гөз өңүмде жанланяр.

«Мен дурмушда-да, өз китапларымда-да адалатсызлыгы, галплыгы, первайсызлыгы, дөңүклиги, везипепаразлыгы йигренйәрин хем-де алтын хакыкатың гуршун инстинктлери еңип билжекдигине ве еңйәндигине ынанярын» диенинде, Ю. Бондарев совет эдебиятының шол сарсмаз хакыкатыны тассыклаяр.

Адалатсызлыгы, галплыгы, дөнүклиги гөренинде онки сүңңи сандырамаян, везипепаразлыгы, первайсызлыгы гөренинде выжданы эзъет чекмейән «дөредижи» эдебият дүнйәсине хич зат гошуп билмез. Ол диңе эдебият кагызларының кило саныны артдырып билер.

Ёкарда саналан адам шикеслери бизиң гызыл кетенилы ловурдаян совет жемгыетимизиң эршине-аргажына дахыллы зат дәл-де, онуң йүзүне сычраян гаража тегмиллер. Шол тегмиллере гаршы хер гүн, хер сагат гөрешилмесе, олар гызыл кетениниң гөркүне зепер етирип билер. Ол шикеслер бизиң жемгыетимиз үчин бири-биринден бетер зыянлыдыр. Мен ол шикеслериң арасындан **первайсызлык** хакында пикире чүмйәрин. Себәби ол жемгыетимизиң гайры кәрлердәки кәбир адамларына дәл-де, эдебият цехимизиң ишгәрлерине-де гөс-гөни дегишли.

Бир гезек гижара бирнәче шахыр болуп, кинотеатрдан гайдып гелйәрдик. Гаршымыздан ювашжа ыргылдап гелйән гожа киши ачык дуран люгың ичине йыкылып, элини-аягыны дөвдүрди. Биз оны элтмели ерине элтдик, берилмели көмеклериң-де хеммесини бердик. Йөне мен хәзир ол барада айтжак боламок. Биз ёлбойы, тә бири-биримизден айрылышянчак, первайсызлык хакында гүррүң эдип гайтдык, көчелерде ачык дуран люкларың, оларың угруна серетмейән первайсыз адамларың гүррүңини этдик.

Эртеси мен шол элхенч ваканың хайсы шахыра нә дережеде тәсир эденлигиниң шаяды болдум. Шахырларың

бири даң билен шәхер Советиниң ёлбашчыларының яныңа барып, люклы меселе боюнча ымыклы гүррүң эдипдир. Ене бириси шол хакда йити бир гошгы язып, «Яртыгулага» табшырыпдыр. Үчүнжи бири шол гүн агшам билбил хакында шадыяна гошгы языпдыр... Элбетде, билбил хакында-да гошгы язмак болар, йөне майып болан гожаның ыкбалыны унудып, шол гүн агшам билбил хакында, серче хакында пикир этмек **эдеби ахлаксызлык** болса герек.

Гөрнүши ялы, бу ерде ики хили первайсызлык сахна чыкяр. Биринжи первайсызлык гожа ветераны бир аягындан, ики элинден махрум эдйәр. Икинжи первайсызлык шол майып гожаның ве эртирки майып болжаклары ң ыкбалы хакында унудып, гушларың васпы билен мешгул боляр.

Бу ерден болса гражданчылык ахлагы барадакы гүррүңе ёл ачыляр. Языжының боржы — адамларда белент адамкәрчилиги, ёкары ахлаклылыгы тербиелемек. Окыжыларда шейле сыпаты тербиелемели адамың өзүниң нәхили белент сыпатларының болмалыдыгы хакында гурултайда гүррүң гидип дур.

Башда адыны агзап гечен языжымыз, соңкы дөврүң «Гар», «Кенар» ялы мешхур китапларының авторы Юрий Бондарев трибуна чыкяр. Мен онуң «Ахлаклылык — языжының социал выжданы» диен макаласыны ятлаярын. Языжы өзүниң шол макаласында ахлак меселесини **«сыясы категория»** дийип атландырыпды.

Сыясы категория. Бу дөврүмизиң мешхур языжысының йөне геп угруна айдан зады дәл. Бу онуң энчеме йыллык азаплы зәхметинден, гражданлык, дөредижилик тежрибесинден соң гелен нетижеси. Ол макаланың өзүме өрән үйтгешик тәсир эдендиги, оны әхли таныш-нәтанышларымың шол минутың өзүнде окамакларыны исләндигим ядыма дүшйәр. Ери геленде айтсам, макала хакында ялңышман эконим. «Литературная Россияның» гечен санларының бириндe шол макаланың... «эдебият элеминде айратын бир үйтгешиклик дөредендиги, соңкы бәш-еди йылың ичинде шунуң ялы үстүнлиге ээ болан макаланың болмандыгы» хакында яздылар. Улы баха.

Мен хәзир шол ажайып макаланың авторыны диңләп отырын. Оратор сөзүни тамамлап баряр. Ол инди макаласындакы пикирини хасам өсдүрип, «Ахлаклылык — хер бир адамың социал выжданы» дийип, жар эдйәр. Адамларда шол выжданы тербиелемегиң, илкинжи нобатда

языжының пайына дүшйәндиги барада гүррүң эдилйәр. Себәби языжының элинде адам йүрегине, адам бейнисине хас үйтгешик тәсир эдип билйән чепер яраг бар. Хемме сөзлер, хемме реңклер, хемме ыслар совет языжысының эркинде. Йөне шол сөзлери, реңклери, ыслары ербеер гоймагы башармак герек. Шейтмек үчин болса зехин герек, онуң гапдалы билен хем ядавсыз зәхмет герек.

Ене-де нәме герекка?

Гурултайың трибунасы бу сорагы хем жогапсыз гоянок. Языжының зехинли, зәхметсөер болмагындан башгада, **эдепли, кичи-гөвүнли** адам болмалыдыгы хакында гүррүң гидйәр.

Кичи гөвүнлилик. Бу хәсиет адамзат дөрәли бәри хер бир ынсаның илкинжи безеги болупдыр. Адама баха берлен вагтында илки билен онуң шол сыпаты, шондан соң башга сыпатлары барада гүррүң этмек эндиге гирипдир. Бу хәсиет Магтымгулы, Пушкин ялы генилерден башлап, та өз дөврүмизиң зехинли адамларына ченли махсус болмагыны довам этдирйәр. Кичигөвүнлилик шөхратпаразлыкдан гораяр. Яңралыкдан, келпеңликден гораяр. «Өзүни билен — вели» диен сөз бар. Кичигөвүнлилик өз-өзүңи танамагыңа көмек эдйәр. Өз хызматыңдан артыкмач сылаг, серпай, хормат тамакин болмазлыгыңа көмек эдйәр. Ол сени дурмушда-да, өз эсерлеринде-де текепбирликден, бадыховалыкдан халас эдйәр.

Магтымгулыны ятлалың:

Билмеен соранлара айдың бу гарып адымыз,
Аслы-геркез, или — Этрек, ады — Магтымгулыдыр.

Магтымгулының дерегине башга бир бадыхова шахыры гөз өңүне гетирип гөрелиң. Ол, мегерем, ёкаркы сетирлери шу зейиллирәк язарды:

Билмеен соранлара айдың мениң адымы,
Аслым — пылан, илим — пылан, адым хем —
пыланыдыр.

Бай-баёв! Манысы меңзеш. Эмма айдылыш эхеңине серет: бири өзүни песелдйәнлиги үчин бейик болуп гөрүнйәр, бейлеки өзүни бейгелдйәнлиги үчин пес болуп гөрүнйәр.

Кичигөвүнлилик...

Пикирлерим йүврүп, Горькиниң, Чеховың яшан дөврүне ат саляр. Горький академияның академиклигине

сайланяр. Николай II онуң сайланмагына гаршы чыкяр, Горькини академикликден ковдуряр. Чехов Горькиниң хатырасына өз шахсы бәхбитлерини, шөхратыны, мертебесини гурбан эдйәр. Академиклик документини ызына табшыряр: «Горький ялы адамың мынасып гөрүлмейән еринде мениң хем ишим ёк».

...1904-нжи йыл. Чеховың доглан гүни. Юбиляра дүрли-дүрли совгатлар гетирилйәр: йүпек парчалар, күмүш перолар, алтын чайылан сыяданлар...

Чехов:

— Бу затлар мениң нәмәме герек? Әкидиң!

Ёлдашлары:

— Антон Павлович, ери, биз онда нәме гетирмели!?

Чехов:

— Нәме гетирсеңиз, шоны гетириң. Меселем, сычан тутулян гапан гетирип бериң. Өйүмизде сычан кән... Я-да жорап гетирип бериң. Аялым актриса. Маңа серетмәге эли дегенок. Йыртык жораплы гезип йөрүн. Аялыма: «Саг аягымың башам бармагы жорабымдан чыкып дур» дийсем, «Чалшырда, чеп аягыңа гейәй» дийййәр... Я-да балык тутар ялы чеңңек гетирип берсеңизем бор...

Пикирлерим шу ере етенде трибунада тәзе оратор пейда боляр. Трибунаның аңырсында В. И. Лениниң мешхур хейкелиниң бәри йүзүнде ССКП МК-ның Сыясы Бюросының членлери отыр. Партиямызың XXV гурултайында Л. И. Брежневиң айдан сөзлери хакыдама гелйәр: «Эдебиятың я-да сунгатың талантлы эсериниң өзи милли байлыкдыр».

Милли байлык! Дөредйән эсерлериң милли байлык дережесине етмеги үчин элиңден геленини гайгырмалы дәл. Йөне онуң жуда кынлыгы белли зат. Кын хем болса зәхмет чекмели. Диңе мүмкинчилигиңе гөрә дәл-де, мүмкин дәле гөрә зәхмет чекмели. Сениң кәриңде алдамак гадаган. Галплык гадаган.

Магтымгулы ядыма дүшйәр:

Галп адамың басым билинер миси.

Чехов ядыма дүшйәр:

«Ылымда алдап болар, медицинада алдап болар, сөйгүде алдап болар, хатда худайың өзүни-де алдап болар (шейдєнлерем болупдыр), эмма сунгатда вели, алдап билмерсиң...»

Түрк шахыры Фахри Эрдинч ядыма дүшйәр:

Шахырам худай дәл.
　　Шахырам өлйәр,
Шахырдан бирнәче сетирҗик
　　галяр.

Гой, бир сетир галсын. Эмма алдавчы сетир болмасын!

1976

АЙДЫМ ХАКЫНДА БЕЛЛИКЛЕР

Айдымың сазы билен сөзи габат гелсе, **ягны саз билен сөзүң багры бадашса** — онуң гудратына хич хили гудрат тай гелмейәр. Ол сениң ядавлыгыңы ём-ёк эдйәр, бедениңе ганат беклейәр. Ватаның башына иш дүшенде, алдым-бердимли агыр сөвешлерде айдымың нәхили кувват берйәндигини, алыс ёллары гысгалдяндыгыны сөвеше гатнашан адамлар билйәндирлер.

Йөне вели айдым хакыкы айдым боланлыгында — диңе шонда ол шонуң ялы тәсир эдйәр. «Айдымдан бир сөзи хем айрып болмаз» («С песни слова не выкинешь») диен бир сөз бар. Бу сөзлер — халкың акылындан сүзүлип чыкан дана сөзлер. Догруданам, айдым хакыкы айдым боланлыгында, ондан бир сөзи хем айрып болмаяр.

Широка страна моя родная,
Много в ней лесов, полей и рек.
Я другой такой страны не знаю,
Где так вольно дышит человек.

Ине шу сетирлерден екеҗе сөзүни айрып гөрҗек болуң. Айдым даргап гидер.

Бизиң түркмен совет сунгатымызда-да шейле ажайып айдымлар ёк дәл. Вели Мухадовың, Даңатар Өвезовың, Ашыр Кулыевиң, Сахы Җепбаровың, Вели Ахмедовың, Нуры Халмәммедовың, Аман Агаҗыковың бирнәче айдымлары хем-де оларың текстлери бизи гувандыряр. Шонуң үчинем олар бизиң ядымызда галяр. Биз олары махал-махал хиңлененимизи өзүмизем дуйман галярыс. Себәби ол айдымларың сөзи сазына, сазы сөзүне медет берйәр. Сөзлеринден бир сөзи хем айырмак мүмкин дәл. Айырдыңмы — айдым бозуляр.

Шу зейилли айдымлар бизде кәнми? Нәче гынансагам, кән дийип айдып билмерис. Эдил шол композиторларың, ягны мешхур композиторларың айдымларында-да сөзлериң жуда тагашыксыз уланылян ерлерине халышинди габат гелинйәр.

Бизде Ватан, Ленин, Коммунистик партия хакында көп айдымлар бар. Шоларың бирнәчеси халкың аңына нәмүчин сиңип гидибермейәр? Шонуң биринжи себәби мениң пикиримче, ол айдымларың сөзлериниң чеперчилик дережесиниң говшаклыгыдыр. «Шөхрат, азат, абат» ялы илкинжи яда дүшйән сөзлер билен долдурылып, текстиң чеперчилик тарапы ятдан чыкарыляр. Шонуң үчинем ол текстлер бири-биринден аз тапавутланяр, кәбири болса экиз тайы ялы меңзеш. Бу кемчилик бирбада гөрәймәге уллакан кемчилик дәл ялы. Эмма шейле кемчилик бизиң ватанчылык темасындан язылян айдымларымызың халк арасында абрайыны гачыряр. Шейле айдымларың саны нәче говы боланлыгында-да, олары нәче уссат адамлар ерине етирселер-де — барыбир, оларың етирйән тәсири биртараплайын.

...Сөйги дийилйән зат — дүнйәде иң мукаддес зат. Дүнйәде сөймедик я-да сөймейән адам ёк. Шонуң үчинем сөйги хакында язылян айдымлар деррев диле дүшйәр, олары гаррыларам, орта яшлыларам, яш йигитлерем гызларам деррев гарбап алярлар.

Сөйги хакындакы айдымларың деррев гарбалып алынмагы бир тарапдан өрән говы зат. Ене бир тарапданам бейле ягдай бизиң жуда әгә болмалыдыгымызы дуйдуряр. Себәби улының, кичиниң дилине дүшйән, хер бир байрамда, мейлисде, тойда гайталанян сетирлер өрән пәкизе болмалы, яшларың йүреклеринде арасса, мукаддес дуйгулары тербиелемели.

Эмма бизиң сөйги хакындакы айдымларымызың бирнәчесинде бу пәклик сакланмаяр, ыгтыяр берилйән серхетден аңрык гечилйәр.

Мен бир махал Сахы Җепбаров билен «Алтың бири» диен айдым языпдым. Шонда шейле сетирлер барды:

Сув диледим агзым гурап,
«Ичиң!» дийди йыгрылҗырап.
Ичдим гыза огрын гарап,
Сув якамдан акып гитди.

...нда мени «Сув якамдан акып гитди» диен сетир ха-
...лыгы гөркезйәр, шо сетири башга сөзлер билен чал-
...рмак герек» дийип, танкыт эдипдилер. Бу танкыт нә-
...гры болса-да, гараз, шо дөврүлерде танкыдың барды-
... гөркезйәрди. Айдымларың сөзлерине — догрумы-
...огры — баха берилйәрди. Эмма соңкы дөврүрде сөй-
... акындакы айдымлар барада хич зат айдылмаяр дий-
...м болҗак. Шол себәплем соңкы йылларда сөйги ха-
...дакы айдымларың ичинде хер хили сөзлер габат ге-
... башлады. Гелин-гызлар хакында шейле бир затлар
...яр, хатда олары яшларың арасында дәл, хут өзүң
... тәк отыркаң диңлесеңем йүзүң гызаряр. Бир гезек
... шейле айдым айдылып дурка, бир колхозчының
...үнде мыхманчылыкдадым. Онуң үч-дөрт саны гөзе гөр-
..., етишен гызы хем бир дулда отырды. Шол айдым ай-
...ында өй эеси нәтҗегини билмән, бир эйләк серетди,
...р бейләк. Гызлар какасындан утанды, какасы гызла-
...дан утанды, мыхман оларың хеммесинден утанды...

ТССР Композиторлар Союзының правлениеси ТССР
...җылар Союзының правлениеси билен бирликде бу
...иң чынлакай угруна галып, айдым сунгатындакы кем-
...иклери дүзетмегиң ёлларыны билеликде агтарарлар
...ин, ынам билдиресин гелйәр.

1972

АЙДЫМА ӨВРҮЛЕН ӨМҮР

Йитгешик мәхирли адамлар боляр. Олар багтлы адам-
... олар билен отурдыгыңча отурасың, гүрлешдигиңче
...рлешесиң гелйәр. Сен кәте гамланып отыркаң я-да нә-
...лук аралашанда, нәме үчиндир, бирден шол адамы
...сенәрсиң, гапыдан дуйдансыз гирмегини ислейәрсиң.
... адамлар көп болмаяр, сейрек боляр.

Даңатар ага-да шейле адамларың хилинденди.

Кеселиң оңады ёк. Эмма Даңатар Өвезов кеселлериң
... нәгеханына учрады. Онуң шейле кеселе учранына
...насымыз геленокды. Йүрегимизиң бир еринде кичи-
... бир умыт саклардык, мегерем, бейле кесел дәлдир,
...гадыр.

Бизиң шейле пикир этмегимизе-де, илки билен, онуң өзи себәпкәрди. Япыңа барып, хениз халыны сорамага етишмәнкәң, онуң өзи сениң халыңы сорап башларды.

Сен онуң халыны соражак болуп дуркаң, ол ене-де башга бир сорага гечерди: «Шу гүнлер, ынха, сыркав баханасы билен элимем бош, белки, яныңда айдым үчин текстҗигиң бардыр?» Ол бу сөзлери бәлчирәп айдян ялы болса-да, онуң чыныды.

Ол җуда медениетли адамды. Диңе бир саз дәл-де, сунгатың бейлеки гөрнүшлери билен-де ичгин гызыкланарды. Бир гүн оларың гапысында отырдык. Саз сунгаты хакындакы гүррүңиң ызы яш түркмен поэзиясына сырыкды.

— Догрудыр, догрудыр, яшларың зехини асыл чениң дәл. Йөне сең яңкы диййән огланларыңы хениз танамок. Сен мени шолар билен хөкман таныщдыр.

Шондан соң бәш-он гүн гечип-гечмәнкә, мен оны Композиторлар союзында гөрдүм.

— Керимушка (ол өзүнден кичиниң адының ызына шейле гошулманы гошуп гепләрди), тәзе шахырлар билен таныщдырҗак дийип айдайыпдың, өйдйән.

Онуң чыныдыгыны мен шонда билип галдым. Соң бир гүн мен оны яш шахырлар билен душущдырдым. Гурбанназар Эзизов, Аннаберди Агабаев ве бейлекилер оңа бир агшамлап гошгы окап бердилер.

— Саг бол, иним, саг бол, иним! — дийип, ол яшларың элини гайта-гайта гысярды.— Сизи мең янымда өвдүлер. Өвүлерче-де бар экениңиз. Хенизем бәрден гайдыпдырлар. Йөне вели... мен сизе бир зат айдайын, йөне гаты гөрмесиздир: гошгуларыңызың дили хас акымлырак болса, кем болмаҗак ялы. Өзүңиз нәхили гөрйәңиз? Мен-ә шейлерәк пикир этдим.

Биз хайран галдык: ол эййәм гошгуларың эсасы етмезини аңыпды.

Даңатар Өвезовың өз дөредиҗилиги-де поэзиядан эдйән талабы ялыды: бахар бәгүли ялы ыслыды, даг чешмеси ялы совукды, яз ховасы ялы мылайымды, тенекарды.

Гаррыгалада-да, Чәрҗевде-де, Москвада-да, бирнәче гезек онуң билен биле болмак мениң багтыма дүшди. Ол дийсең кичиговүнли, пайхаслы, мылайым ёлдашды. Онуң билен отурышаңда-да, гүрлешеңде-де өз яшкичилигиң ядыңа дүшмезди.

Өзүниң оңат ёлдашлыгы ялы, өзи хем оңат ёлдашың
[illegible]дырыны оңат билерди. Одесса, академик Филатовың
[illegible]ститутына яны билен ёлдаш болуп гиден досты Алла-
[illegible]азар Режебов хакында гайта-гайта гүррүң бермеги го-
[illegible] гөрерди: «Мен шонуң ялы ёлдаш билен Одесса дәл-
[illegible]е, Узак Гүндогара-да бир йыллык командировка гит-
[illegible]әге тайын. Мең гөзүми Одесса врачлары хем бежерсе
[illegible]ежерди вели, эсасан, шол ёлдашым бежерди, Ашгабат-
[illegible] ураап енe-де Ашгабада гелйәнчәм, өз өйүмде дәлди-
[illegible]ими-де дуймадым. Догруданам, ёлдаш ёлда танадар
[illegible]кен».

Ёлдашың ёлда танадышы ялы, ажайып достумызың
[illegible]жайып айдымлары хем бейик гелжегимизе тарап барян
[illegible]лда өзүни танатды. Түркмен халкы шол ажайып ёлдаш-
[illegible]ары — айдымлары узак-узак махал хемра эдинер хем-де
[illegible]лары дөредени сөйгы билен ятлар.

Ол шейле сөйгә мынасып адамды.

ПАРОДИЯ ХАКЫНДА

Бизиң түркмен поэзиямызда пародия жанры ёк дийсе-
[illegible]м болжак. Гыш гүнүниң асманында булутларың аң-
[illegible]ысындан ышыраян гүн ялы, ол айда-йылда бир гезек
[illegible]ала гөзе каклышяр-да, ене-де йитип гидйәр.

Я-да бизиң шахырларымызда пародия язмага укып
[illegible]кмука? Бейле дәл болса герек. Бизиң бирнәче шахырла-
рымыз (Дурды Халдурды, Бердиназар Худайназаров,
[illegible]алыл Кулыев, Гурбанназар Эзизов...) өзлериниң йити
пародиялар язып билйәндиклерини бирсййәм субут
[illegible]дипдилер. Бейлеки кәбир шахырларымызда-да (Чары
[illegible]шыров, Ата Атажанов, Мәммет Сейидов...) шол укып
[illegible]терлик.

Эмма нәме үчиндир бу жанр өсүп гидиберенок. Меге-
[illegible]ем, онуң белли-белли себәплери бардыр. Язмасы кын-
[illegible]ыр. Язанындан соң чап этдирмеси хыллалладыр. Чап
[illegible]тдиренинден соңам... гүррүңи-гыбаты аз болян дәлдир:
[illegible]үз совушык, өйке-кине ве башгалар...

Пародия жанрының түркмен эдебиятымызда жуда
[illegible]овшакдыгыны боюн алдык. Эйсем, бу жанрың сынаглар-
дан гечен бейик рус эдебиятындакы ягдайы нәхиликә?

«Вопросы литературы» журналы гечен йылың аягында шу барада гүррүң гозгап, бирнәче гөрнүкли шахырлара (пародирленен авторлара) сораглар билен йүз тутды, «Си илкинҗи гезек хачан пародиячы шахырың «пидасы» болдуңыз? Пародия Сизиң эдебиятда эелейән орнуңыза зыян етирйәрми? Белки, ол Сизиң мешхурлыгыңыза енеде мешхурлык гошяндыр?»...

Шу ве шулар ялы сораглара белли рус шахырларының берен җогапларындан бөлеклер диңләлиң.

Александр БЕЗЫМЕНСКИЙ: Сергей Васильевиң маңа язан бир махалкы пародиясы (шоны ятламда йылгыранымы дуйман галян) чаларак ядыма дүшйәр... Эпиграмма, пародия, дегишме, карикатура диен ялы затлардан «дашарда» галян языҗылара чын йүрегимден гынанян. Бу жанрлар, мениң пикиримче языҗының зәхметине берилйән үнсүң гүвәсидир...

Константин ВАНШЕНКИН: Илкинҗи гезек «мениң үстүмден» хачан пародия язылды, онуң авторы ким — дүйбүнден ядыма дүшенок. А. Раскиниң пародиясы чала ядыма дүшйәр, олам диңе факт хөкмүнде. Мазмуны ядымдан чыкыпдыр.

Пародия дийилйән зат шахырың мешхурлыгыны автоматик суратда артдыряр диййәрлер. Пародия сунгатының бир хадысасы болан вагтында — диңе шонда ол шейле болуп билйәр. Шол дөврүде кәбир шахырлар келлесини яссыга гоярдылар хем-де дүйшлеринде-де пародия гөрмеги арзув эдердилер. Шо йылларда А. Архангельскиниң язан пародияларыны оканымда бир бада оларың на медигине-де дүшүнип билмәндим: пародиямы я-да цитатамы — аңшырмак кын болупды. Шейлекин ынандырыҗыды...

Леонид МАРТЫНОВ: Мен илкинҗи гезек 1927-нҗи йылда пародиячының «гурбаны» болдум... Шол илкинҗи пародия мениң эдебиятдакы орнума зыян этдими я-да мешхурлык гошдумы — оны өзүңиз билиң. Йөне бейле бир гахарымың гелмәндигини-хә билйән...

Сергей ОСТРОВОЙ: Мениң гошгуларыма-ха пародия язып-язып, кейпден чыкыпдылар. Өвүнйәндир өйдйәңизми?! Дагы нәме! Мен шол өзүме язылан пародиялардан орта семизликдәки бир китабы дүзүп билҗек ахыры. Бейле дөвлет хер кесе етдирип дуранок. Диймек, гызыклы тарапларым бардыр-да. Онсоңам онуң ене-де бир себә

…бар: мен хич хачан ёкары ресми везипелерде ишлемедим. Шонуң үчинем горкман-чекинмән яздылар...

Маңа илкинҗи пародияны А. Раскин билен М. Слабодской языпды. Пародия хасабымы шолардан башлап йөредйән. О затлар гечди гитди, узакда галды. Эмма шол пародиялар хенизем ядымдан чыканок. Соңкы дөврүлерде язылан пародияларың көпүси болса эййәм ядымдан чыкыпдыр...

Мениң өзүмиң пародия язмагы ислейәндигими я-да ислемейәндигими сораярсыңыз. Бар, айдалы, ислейәрмишимем-дә, оңармасаң ислэнинден не пейда. Шол угурдан зехиним ёк... Йөне эпиграмма билен гызыкланян. Мен олары якын вагтың ичинде чапа хөдүрләп башлаҗак... Муны мен гелҗекки пародиячыларым үчин маглумат хөкмүнде айдян. Гөз өңүне гетирип гөрүң! Онсоң эпиграммаларыма пародия язарлар! Гызыксыз-а болмаса герек, хә?

Павел АНТОКОЛЬСКИЙ: Маңа илкинҗи пародияны 1920-нҗи йылларда Александр Архангельский язан болса герек...

Өзүм хакында айтсам, менде хич хачан пародия язмак хөвеси дөреманди. Дөрәенде-де хич зат чыкмаҗакдыгына акылым етикди. Догры, менде юморам, гахар-газабам ёк дәл, йөне мен олары танкыдың хем-де чекишмәниң башга гөрнүшлеринде уланян... Пародия «агызлы» болмалы. Онуң «диши» нәче өтгүр болдугыча, шонча-да ол эдебият процесиндәки везипесини догры ерине етирйәр. Пародиячы пародирлейән адамсының урмалы хәсиетлерини билмели. Онуң везипеси авторы дәл-де, шол хәсиетлери өлдүрмек.

Владимир ЛИФШИЦ: Мундан көп йыл өң, урушдан озал, илкинҗи сапар мениң «ишими гөрен» ленинградлы пародиячы Александр Флит болды. Шоңа ченли мен онуң пародияларыны өрән говы гөрйәрдим. Яңкы пародия мениң достларыма ярады. Мениң өзүме болса ерликсиз гөдек болуп гөрүнди. Гөвнүме дегилйән ялы, үстүмден гүлүнйән ялы, нәхак ере душманчылык эдилйән ялы болуп гөрүнди. Соң гөрүп отурсам пародияның өңки «гурбанларының» оңа болан гарайшы шо зейиллирәк экен. Йөне вели, бәлчиремән айтсам, говы пародия говы шахырың абрайыны кемелдйәндир өйдемок...

Махал-махал мениң хич пародия язасым гелмейәр. Себәби кәбир шахырларың гошгуларының өзлери өзле-

рине пародия. Сен хер зат эдәй, шондан говы пародия ясап билҗек милтиң ёк.

...Биз бир гезек «Совет эдебияты» журналының бир номеринде түркмен эдебиятчыларындан «элимизе дүшен» кәбир пародиялары ерлешдирмеги макул гөрдүк. Мен «элимизе дүшен» диен сөзлери йөне ерден гоша дырнага алмадым: ол пародиялар бизиң элимизе кынчылык билен дүшди. Оларың кәбирини ялбарып-якарып хайыш эдип, кәбирини болса «өзүң ягшы, гошгың ягшы» дийип, гөвүнлерини гөтерип, инче дуйгуларына тәсир эдип, зордан яздырдык. Кә халатларда болса «Пародия язып бермесең — өз гошгуларыңа пародия заказ эдерис» дийип, аз-овлак абай-сыясатам уландык... Шейдип хорланып йөркәк бирден телефон җыңңырдады: «Байрамалыдан геплейән. Мениң адыма Дөвлетмырат диййәрлер. Җумабердиев. Мениң адымы кән бир эшидйәнем дәлсиңиз. Ашгабатда яшап, хәли-шинди бизар-петең эдип дурмасаң, «провинцияда» яшаянларың атларыны сизиң билҗек гүманыңызам ёк. Мен үч-дөрт саны пародия яздым. Герек болса башга-да кән. Шолары «Совет эдебияты» журналында чыкарып болмазмыка?»

Йүрегимиз ерине гелен ялы болды. Хезил этдик. Йигидиң геп урушы өрән догумлы. Ашгабатлы шахырлара ялбарып-якарып яздырып билмән йөрен задымызы Байрамалыдан нәче дийсең иберҗеклер.

— Бу-я оңат болайды. Хер ерде-хер ерде зор йигитлер бар-ов. Горкманы-үркмәнем биленок. «Герегиңиз пародия болсун!» дийип дур — дийип, Мәммет Сейидовың йүзүне серетдим.

«Хич кимиң пародия язасы геленок. Язмасалар нирeден тапайын?» дийип, дуран Мәммет хем-ә хезил эдип гүлди, хемем өзүни аклаҗак болды: «Байрамалыда яшаян болсам, менем язардым. Ашгабатда яшасаң — пародирлән шахырларың билен хер гүн душушып дурмалы. Бири саламыңы алҗак дәл, Бейлекиси йүзүни торсартҗак. Байрамалыда хезил. Ким хакында нәме язсаң яз-да, санаториң багларында дөшүни гайшарт-да йөр. Товугына ток дийҗек ёк...»

Догруданам, пародия диен зат шейле ховплы затмыка? Бейле дәл болса герек. Бейле дәлдигини белли рус шахырларының ёкардакы сөзлери-де субут этмейәрми нәме?

Пародия хакында ене-де бир гөрнүкли рус шахырының айдан сөзлерини диңләлиң. Мен оны билгешлин сөхбетиң соңуна гойдум. Шонуң биленем пародия хакындакы бу кичижик гүррүңими тамамласам диййән.

Константин СИМОНОВ: Мен хениз Эдебият институтының студенти вагтымда пародиячының «пидасы» болупдым. Онда-да бир бада ики пародиячының...

Мениң достларым Александр Раскин билен Морис Слабоцкой (өзлерем өрән яшдылар, йөне вели жуда зехинлидилер) мениң «Буздакы сөвеш» диен поэмама... өрән гүлшүкли пародия яздылар... Ондан бәри отуз йыл гечипдир, шонда-да авторлара болан миннетдарлык дуйгусы билен шол пародияны цитирләсим гелип дур...

Өз эсерлерине язылан гүлкүли пародиялара чын йүреги билен гүлүп билмейән адамлара, догруданам, долы бахалылык комплекси махсус дәлдир. Шейле ягдайларда гахарланян адам, пародиячыларың аягындан дүрли инстанциялара арз-шикаят язян адам өзүне пародия язылып йөрүлмегине-де мынасып дәлдир...»

Гелжекде бизиң газет-журналларымызың хем шейтмеги герек. Кимде ким нәразычылык билдирсе, шол хакда пародия язмак хөкман дәл. Оны диңе мынасып адамлар хакында язмалы.

1975

ЭДЕБИЯТЧЫЛАРЫҢ СОВАЛЛАРЫНА ЖОГАПЛАРДАН

СОВАЛ:— **Сизиң дөредижилигиңизиң гөзбашы? (белки энеңиздир, атаңыздыр, бабаңыздыр, обадашларыңыздыр, багшылардыр, мекдепдир, мугаллымдыр ве башгалар).**

ЖОГАП:— Совал ерликсиз дәл. Хөвес билен жогап берйәрин. Йөне өңүрти бир зат айтмалы. Маңа догры дүшүниң, кичигөвүнлисирәп өвүнжек болянДЫР өйтмәң. «Мениң дөредижилигим» диен жүмледен бүтин өмрүмде гача дурупдым. Шоны көп агзаяны хем халап дурамок. Гепиң гердишине бир заДЫ хем белләп гечесим гелйәр.

Сораглар эдебиятчылар О. Д. Кузьмин ве Э. Скляр тарапындан берилди.

Эдебията яңы гадам басан яш эдебиятчыларымызың бирнәчеси шу җүмләни уланмагы бичак говы гөрйәрлер. Бу мени хатда бир гошгы язмага хем мейбур эдипди. («Эдеплилик хакында»).

Эйсем, менде поэзия хөвес дөреден зат нәмеди?! Сизиң чакыңыз хем бир янындан баряр. Элбетде, яңкы сананларыңызың тәсири болупды. Поэзияны сөймегим, онуң йөнекей эсгериниң бири болмагым үчин мен оларың хеммесине миннетдар. Энем мениң үчин догручыллыгың (ол обадакы иң догручыл, иң пәхимли аялларың бириди), садалыгың (обада оңа чага ялы сап гөвүнли диердилер) нусгасы болупды. Какам болса адатдан дашары догручыллык, ачык гөвүнлилик, йөнекейлик ялы хәсиетлерден дашгары-да гошгы язмагы хем халаярды. Онуң гошгуларының кәбир ерлерини обадашлары шу вагтлар хем ятдан чыкараноклар. Ол сопулар, байлар, арчын, колхоз башлыгы, мирап, бригадир ве башгалар хакында-ды. Какам гошгыны йүзүниң угруна (экспромт) язарды. Колхоз гурлушыгына пәсгел берйәнлериң хич хайсындан йүз гөрмезди. Ол өзүниң чаксыз йөнекейлигине, полады юмшаклыгына гарамаздан өрән йүрекли адамды. Онуң ики ящиги долдурып дуран көне китаплары барды. Окамагы өрән говы гөрерди. Магтымгулының, Кеминәниң, Зелилиниң әхли гошгуларыны диен ялы ятдан билерди. Онуң ящиклеринде яңкы ады белли шахырларыңкыдан дашары маңа нәбелли башга-да көп китаплар барды. Олардан мениң ядымда галанлары: Сопы Аллаяр, Баба Рөвшен, Алы Шахымердан, Бахаветдин-дивана, «Юсуп ве Зулейха»... көпүси ядымдан чыкыпдыр. Онуң өз китапларындан хайсыдыр бир зады окап бермедик агшамсы ядыма дүшенок. Биз ятанымыздан соң, ол өз китаплары билен ики-чәк галарды, кәте эртире ченли отурарды. Онуң дүйпли совады ёкды. Бары-ёгы обадакы революциядан өңки башлангыч мекдеби гутарыпдыр. Йөне хемише окап йөренлиги үчин медресәни гутаран кәбир адамлардан хем көп билйәр дийййәрдилер. Шейледигини мен онуң янына хорматланян адамларың өрән көп гелйәнлигинден билйәрдим. Какам олар билен ылмың ве дурмушың дүрли мовзукларындан лайыкатлылык билен гүррүң эдйәрди. Гарыпды. Эгни көнеҗе чәкменлидир вели, барлы адамлар билен песелмән-йыгрылман гүррүң эдишип отурандыр.

Бир кичижик вака бүтин өмрүмде ядымдан чыкмаса герек. Ол вака соңра мениң «Гарып шахыр» диен гошгымы язмагыма хем себәп болупды.

Гүнлериң биринде агшамара бир гейнүвли, пешенели адам какамың янына гелди. (Соң гөрүп отурсам, ол ахун экен). Ол босагадан әтләп первайсыз саламлашансоң бизиң пукаража күлбәмизе гөзүни айлады-да, көвшүни чыкарман дүшеге гечди. Какамың гахары гелени йүз-гөзүнден месе-мәлим гөрнүп дурды. Эмма ол үнс бермедиксирән болуп яңкы адам билен гүррүң эдип отырды. Гүррүң дүнйә, яшайыш, ылым хакындады. Эсли вагтдан соң яңкы сылаглы яшулы хаялжакдан турды. Гапының ич агзына барды. Сессиз-үйнсүз көвшүни чыкарды-да ерине гечди... «Хай пеләкет, нирә геленини хер ненеңси болса-да билди өйдйән!» дийип, соң-соңларам какам ятлар йөрерди. Мен бужагаз ваканы ве бейлекилери соңкы ыкбалыма гүйчли тәсир эденлиги үчин ятлаярын. Арасында өнүп-өсдүгим бу адамлар менде эдебе хормат, биедеплиге йигренч дуйгуларыны оярыпды.

Какамың китаба болан сөйгүси кем-кемден, дуйдансызлык билен мени хем эеледи. Энтек 3-нжи класда окаркам мекдебимизиң гарыпжа китапханасындакы китапларың әхлисини окап чыкдым. Түркмен авторларыныңкыдан дашгары терҗиме эдиленлерден «Том Сойериң сыяхаты», «Гекльберри Финниң башдан гечиренлери», «Барон Мюнхаузениң сыяхаты», «Домби ве онуң оглы», «93-нжи йыл», «Горкулы Тәхран», «Ишчиниң гара гүни», «Өли жанлар» китапларыны, Некрасовың, Пушкиниң, Маршагың, С. Стальскиниң ве башгаларың гошгуларыны окадым. Шол вагтлар түркмен классыкларының эсерлери тәзе арап элипбийсиндеди. Мен Магтымгулының китабыны, «Зөхре-Тахыр», «Шасенем-Гарып» дессанларыны, Мыралы ве Солтансөйүн хакындакы хекаятлары, Молла Насреддиниң сыяхатлары хакындакы китапчаны какамың сесли окап бермеги боюнча элим билен гөчүрипдим.

Томус гүнлериниң биринде (ялңышмаян болсам, 1939-нжы йылды) болан вака өмүрлик ядымда галыпдыр. Шол гүн бизиң оба магазинимизе Магтымгулының тәзе (латын элипбийинде чыкарылан) китабы гелипди. Магтымгулының гошгулары тәзе совет элипбийинде әхли адамлар үчин чап эдилер дийип хич кимиң келлесине-де геленокды. Себәби халкың арасында (иң

болманда бизиң обамызда) Магтымгулының гошгу-лары дини хәсиетли, шонуң үчинем ол совет дөв-лети тарапындан гадаган эдилипдир диен «мыш-мыш» барды. Магтымгулының китабының чыкмагы какамы хас-сам бегендирди. Қакамың шонда диен сөзлерини сөзме-сөзем айдыбилжек: «Ёкарда пайхаслы адамлар отуран-дыр» диймәнмидим. Ана, шолар хакыката гөз етирипдир-лер. Магтымгулы күлли түркмениң акыл хазынасы ве-бетин. Хей, халкың акылынам гадаган эдип болармы!»

Буларың хеммеси мени поэзия гызыкдырыпды. Мен шол гөренлеримиң, эшиденлеримиң, оканларымың тәсири билен өзүм «гошгужыклар» дүзмәге сынанышдым.

СОВАЛ:— **Сизиң чагалык, яшлык дөвүрлеринде язан эсериңиз? Илкинжи өвренже гошгуларыңыз хакында хем айдайсаңыз!**

ЖОГАП:— Мениң илкинжи сынанышыгым 1938-нжи йылларың башларыды. Ол бир ялта окувчы хакындаки гошгужыкды-да, дивар газетимизде чыкарылыпды. Онуң бир күплети хенизем ядымда:

Атажык, эй Атажык,
Барып ятан ялтажык,
Бир элиңде оражык,
Бир элиңде халтажык,
Нирә баряң, ялтажык?

СОВАЛ: — **Илкинжи гошгыңыз ниреде, хачан чап бо-лупды?**

ЖОГАП: — Илки 1939-нжы йылда Гөкдепәниң «Кол-хозчы сеси» газетинде чап эдилипди. Гошгының ады «Гы-зыл Гошунды». Онуң ашагында мениңки билен бирликде ене бириниң голы барды. Онуң тарыхы шейле: Бир дос-тум барды. Ол менден 3—4 яш улуды. Онуң хабарлары район газетинде йыгы-йыгыдан чап эдилерди. Редакция-ның ишгәрлери билен говы гатнашыкдады. Бир гезек мен редакцияның ишгәрлериниң «гошгуларымы чыкармага гөвнүме дегйәндиклери» барада зейрендим хем-де бу ба-батда көмек бермегини сорадым. Ол мениң гошгулары-мы окап гөрди-де, оларың бирини, эгер онуң ашагына онуң хем адыны яздырсам, газетде чыкартмага көмек этжекдигини айтды. Мен хөвес билен ылалашдым. Бир хепдеден соң газетде яңкы секиз бентден ыбарат «Гызыл Гошун» гошгым пейда болды. Онуң ашагында болса:

Атадурды Мамаев
Керим Гурбаннепесов

диен ики саны ат барды. Мениң бегенҗимиң чәги ёкды. Йөне йүрегимде бир нәгилелик барды: «кәшгә мениң адымы ёкардан бир язан болсадылар». Хер ничигем болса, мен ол адама өмүрлик миннетдар. Ол мениң үчин метбугата илкинҗи ёл ачан адамды. Шундан соң гошгуларым бу газетде йыгы-йыгыдан чыкып уграды. Өзем шәриксизликде.

СОВАЛ: — **Окувчылык дурмушыңызда соңкы ыкбалыңыза тәсир эден гызыклы эпизодлар болупмыды?**

ҖОГАП: — Шонуң ялы затлар ёк дәлди. Бири хакында гүррүң берейин. Газетде чыкан икинҗи гошгым (онуң ады «Яшасынды») мекдебимизиң директорына яран борлы. Мен шол вагт 4-нҗи класда окаярдым өйдйән. Директор шол гүнүң өзүнде гошгыны хор болуп айтмак үчин 7-нҗи класың окувчыларына табшырыпдыр. Ол хор колхозың клубунда, өңүнден мениң адымы ыглан эдип, ягны, сөзлери пыланыныңкы дийип, айдымы ерине етиренде нә дережеде бегенениими өзүмем билемок. Клубда шол айдымы диңлән какам, шейле ягдайларда өзүниң өрән аграслыгына гарамаздан, өс гелемсоң ики гезек аркама какды: «Берекелла, оглум!». Бу мениң үчин ак пата болупды. Шол гүнден башлап кәбир обадашларым мени «Керим шахыр!» диен болуп атландырып уградылар.

СОВАЛ: — **Харбы гуллукдакы дөврүңиз? Ол дөвүр Сизиң дөредиҗилигиңизе нәхили тәсир этди?**

ҖОГАП: — Яңкы айдан вакаларымдан гошун гуллугына чагырыляичам тутуш он йыл гечди (1939—1949-нҗы йыллар). Шол аралык, догрусы, мениң эдебиятда аздакәнде кәмиллешмегимде аз әхмиетли болмады. Гысгача гүррүң берейин: 1940-нҗы йылда мениң гошгуларым «Мыдам тайяр», «Яш коммунист» ялы яшлар газетлеринде, «Токмак» журналында пейда болуп уградды. Обадашларым, мугаллымларым шондан соң маңа хас башгача середип уградылар: «Гөрйәрмиң, яп-яңыжа-да район газетинде чап этдирҗек болуп хөвес эдер йөрерди. Инди гөр, нирә гидипдир?!» Кәте мугаллымлар, ылайта-да математика мугаллымы говы билсем-билмесем ёкары баха гоюп башлады. Ол хатда яшыр-юшурсыз: «Барыбир сенден математик чыкмаз. Сен говусы өз эдебиятың билен болубер!» диййәрди. Дура-бара мен математика билен мешгулланмагымы бес этдим. Мунуң мениң рухы өсүшиме нәхили тәсир эдендигини билемок. Йөне «тәзе кәриме» айратын үнс берилмеги маңа гүйчли тәсир этди. Мениң

ишим-пишәм чепер эсерлери окамак болды. Едийыллы... мекдеби гутаранымдан соң, шол мугаллым маңа район меркези китапханасында ише ерлешмәге көмек этди. Ол ерде мениң хениз адыны эшитмедик китапларым көпди. Эмма оларың көпүси рус дилиндеди. Инди мениң өңүмде башга бир вѐзипе — рус дилини өвренмек везипеси дурярды. Ярым йылың ичинле «Русча-түркменче жүби сөзлүгини» ят бекледим. Рус дилинде илкинҗи окан китабым А. М. Горькиниң «Йл ичинде» повести болды.

Ине, бирден бар зат өзгерди. Какам арадан чыкды. Бу бизиң үчин гаты улы ургы болупды. Бейик Ватанчылык уршы мөвч алярды. Ачлык. Мәтәчлик. Бәш чага эҗемиң экленҗине галыпды. Чагаларың иң улусы мен ол дөрт яшымдадым. Эҗем доган-гарындашларымызың яныңа, чөрекли ер болан Теҗене гөчмеги карар этди.

Мен рус дилинде илкинҗи окан бүтеви китабымы А. М. Горькиниң «Ил ичиндесидигини» яңы хем ятлапдым. Хәзирки дүшүнҗәме гөрә бу өрән символики болупды. Өзүм хем «ил ичине» чыкдым: бизиң сергезданлыгымыз башланыпды. Биз эҗем билен колхозда потратчы болуп ишлейәрдик: ер сүрйәрдик, от ятырярдык, орак орярдык, дөвек дөвйәрдик...

Йөне ынсан 14—15 яшларында дүнйә билен шейле гызыкланяр экен: Мен ачлык-хорлугы пиңиме алмаздан капыялашдырылан сетирлерими язмагымы бес этмәндим. Гарагумың этегиндәки такырдан текиз гырманча бөлеклерини гетирйәрдим-де, шоларың йүзүне чүй билен язышдырып, гошгы дүзйәрдим. Уруш гидйәрди. Хат язарялы кагыз болса, мениң чет-гырадакы күлбеҗигим-э бейледе дурсун, оба Советиниң эдарасында хем тапдырманокды.

Йөне мен ялңыз дәлдим. Хөврүм — гошгуларымды. Онсоңам ики йүз метр гапдалымдакы кепбеде дүнйәде иң овадан гыз яшаярды. Бу кепбе мениң үчин Көпетдагың иң белент гершинден хем бейик гөрүнйәрди. Мениң әхли гошгуларым шол кепбе хем-де шол гышык кепбеден чыкып, гуя тарап сува гайдян алты гызың бири хакында дады.

Тизден мениң күмәмиң гапдалында гырманча бөлеклериниң тутуш бир түммеги — яшлык эсерлеримиң долы йыгындысы эмеле гелди. Эшекли я-да арабалы гечен таныш я чала таныш адамлар, эсасанам чопанлар илки ак гөвүнли йылгырардылар, соңра нәхилидир бир геңир-

гөрмек ве хормат билен яңкы тоюн китаплары «ёл китапханасындан» янлары билен алып гидердилер...

Ики йылың довамында (1943—1944-нҗи йыллар) биз Теҗен районының бирнәче колхозларында («Билим», «1-нҗи Май», «Тәзе дурмуш», «3-нҗи бәшйыллык») болдук.

Ылайта-да «Билим» колхозы говы ядымда галыпдыр. Онуң өрән бай китапханасы барды. Китапхана ир эрдирден гич агшама ченли ачыкды. Ол ерде аҗайып бир аял ишлейәрди. Мени герекли китаплар билен үпҗүн эдерди. Эмма мен бир гезек онуң өзүме болан ынамына кэст этдим. Китапханада Ш. Батыровың редакциясындакы сейрек тапылян «Русча-түркменче сөзлүги» барды-да, өрән говы гөренлигим үчин, оны огурладым.

Эгер бу башга бир китап болан болсады, онда оны окап болуп, деррев ызына гайтарардым. Эмма бу — сөзлүкди ахыры. Ол мыдама элъетеримде болмалыды. Шонуң үчинем китабы ызына гайтарасым гелмеди. Бир гезек бу хакда ашакдакы сетирлер билен башланян гошгуҗык хем языпдым:

Өмрүмде бир гезек огурлык этдим,
Багышла, эй гелин, багышла мени...

Узак ойдан соң мен бу гошгымы чап этмеклигиң герөги ёк дийип хасап этдим. Эмма бирнәче йылдан соң мен оны чап этмеги догры дийип тапдым. Эмма эййәм башга бир планда. («Өмрүмде бир гезек ялан сөзледим».)

...Уруш довам эдйәрди. Фашизм ыза чекилйәрди. «Берлиниң депесинде байдак дикмели!» диен буйрук болупды. Мен бу хакда гошгы язып Теҗен районының «Зарпчы» газетине ибердим. Ики хепдеден редакциядан гокҗе букҗа гелди. Мен редакциядан хемишеки ялы, «гошгымың чеперчилигиниң говшакдыгы» хакында жогап гелендир өйтдүм. Эмма букҗаның өңки гелйән хатлара гөрә галыңракдыгы мени геңиргендирди: «Букҗаның ичинде жогапдан башга нәме барка?»

Букҗаны ачдым вели, онуң ичинден гошгым ерлешдирилен газетиң тәзеҗе номери билен кичиҗик бир хатҗагаз чыкды: «Гадырлы Керим! Сизиң гошгыңыз бизе өрән ярады. Биз оны улы хөвес билен чап этдик... Ене-де язың. Эгер ислегиңиз бар болса, редакциямыза ише гелиң. Биз Сизи эдеби ишгәрлиге кабул эдерис...» Шундан хем башланды гидиберди өйдйән. Эдеби ишгәр болдум. 1944-нҗи

йылдан уруш гутарянча Теженин район газетинде ишледим. Соңра болса Тежен сув ховданының гурлушыгы яңадан башланды. Мени «Тежен гурлушыгы» газетиниң редакциясына ише чагырдылар.

1949-нҗы йылың октябрыды. Мени харбы гуллугына чагырдылар. Гуллугымың илкинҗи йылларында мен Одесса шәхеринде гуллук этмели болдум. Гуллук дөврүнде маңа чуңңур тәсир эден затлар өрән кәнди. Йөне шоларың ичинден иң айылганҗы немец фашистлериниң Одесса шәхериниң башына салан йыкгынчылыгыды: шәхериң дең ярпысы тутушлыгына харабалыга өврүлип ятырды. Мен гуллукдан бош вагтларымда шол харабаларың ичине айланардым. Харабаның ортарасында эпет дашың үстүне чыкып: «Фашизме нәлет!» дийип, гошгы язып отураным эдил дүйн ялыды. Инди хасаплап отурсам, ондан бәри йигрими бәш йылданам говрак вагт гечипдир. Шол чәръек асырың ичинде уруш диен нәгеханың гаршысына нәче-нәче сетирлер яздымкам? Олар мүңлерчедир.

СОВАЛ: — **Илкинҗи китабыңыз? Сиз оңа шу гүнүң назарындан нәхили баха берйәрсиңиз? Ондан соңкы китапларыңыза гарайшыңыз нәхили? Ирки гошгуларыңыздан хайсыларыны сайланан эсерлериңизиң томлугына гиризип билерсиңиз?**

ҖОГАП: — Бизиң обамызда аҗайып бир гелин барды. Бәш-алты йыллап өнелгесиз гезипди. Бир гүн онуң оглы болды. Әр-аял оңа шейле бир шатланды. «Ерде гойсам ыс болар, гөкде гойсам пос болар» дийип хиңленип, чагаҗыгы гезекли-гезегне гөтерип йөренлери хенизем гөз өңүмден гиденок. Эмма дурмушың өз йөрелгеси бар: ол хемише сениң ислегли ёдаңдан йөрәнок. Оларың илкинҗи перзендини гызамык алып гитди... Хәзир шол энәниң бәш оглы, үч гызы бар. Хер хайсы хем — мыңасының кәриң ееси. Эмма шол эне өзүниң илкинҗи зүрядыны хениз-хенизем ятлап йөр.

Мениң илкинҗи китапчамың хем («Гүйҗүмиң гөзбашы», 1951) ягдайы шейле. Ол, мениң пикиримче, олди, Гарасай, онуң ичиндәки гошгуларың хеммесини диен ялы шу гүн эдеби эсер хөкмүнде кабул эдип билҗек дәл. Йөне ол китапчам өлен-де болса, мениң үчин җуда эзиз: онуң ичинде чагалыгымың, етгинҗеклигимиң бигүнә дуйгулары, яшлыгымың, илкинҗи сөйгимиң эмелсизҗе беян эдилен хакыкы хасратлары бар.

Икинҗи йыгындыма («Солдат йүреги», 1953) болан гарайшым хем шоңа голайрак. Йөне хер ничигем болса онуң ичинде «Коммунизм гелйәр», «Уолл-стритли банкире», «Казармада бир гиҗе», «Гара деңзиң якасында», «Чага» ялы шу гүн хем белли бир дереҗеде эзиз гөрйән гошгуларым бар. Мен оларың кәбирини шу гүн хем «Сайланан эсерлер» томлугыма (бейле багт етдирсе!) хөвес билен гиризип билердим. Олары долы бахалы эсер хасапламасам-да, шул гүнки дөредиҗилик гөзлеглеримиң угруны бирмахал шолар салгы берипди.

СОВАЛ: — **«Таймаз баба» поэмаңыза гарайшыңыз нәхили?**

ҖОГАП: — Эрбет дийип айдып билмен. Йөне өз эсериме, онда-да онуң ялы улы планлы эсере өзүм баха берсем нәхили боларка? Ол хакда кән затлар язылды. Йөне ничигөвүнсизликде айыпламасаңыз, москвалы терҗимечи А. Кронгаузың ол поэма хакында язан хатыны Сизе гөркезейин. Ол өзүниң биринҗи хатында шейле язды: «Сизи хем-де өзүми «Таймаз баба» поэмасының терҗимесиниң тамамланмагы билен гутлаярын... Бу поэма мени өрән хайран галдырды. Сиз, мениң пикиримче, өрән ири дөредиҗилик үстүнлигини газанып билипсиңиз. Терҗимеси хакында айданымда болса, мен өмрүмде 20-э якын поэзия китапларыны терҗиме этдим, «Таймаз бабаның» терҗимесини болса өзүмиң иң улы дөредиҗилик үстүнлигим хасап эдйәрин. Сиз шоңа разымы, дәлми — ончасыны билемок. Умуман айданымда, шу иши, гутаранымдан соң, мени уллакан шатлык хем-де канагатланма дуйгусы гуршап алды».

Поэманың икинҗи китабыны-да русча гечиренинден соң терҗимечи шейле языпды: ...«Сиз «Таймаз бабаны» язмак билен дөврүмизиң аҗайып ядыгәрлигини дөретдиңиз: авторың халкылыгы ве айратын эпики зехини боюнча бу поэма билен сонкы чәръек асырың ичинде диңе «Василий Тёркин» деңешип билер. Шу ики поэма ялы үчүнҗи поэманы мен совет поэзиясында билемок».

Терҗимечи, догрусыны айтсак, хас ашарак гечйәр. Йөне терҗимечиниң пикирине азда-кәнде сарпа гоймак хукугындан пейдаланасым гелйәр. Эмма онуң поэма хакындакы бу пикири мени аркайынлашдырманды: «Таймаз бабаның» ыз янындан «Ата ве огул» поэмасыны язанымда горкымдан яңа титрәп отураным ядыма дүшйәр: «Бу нәхили боларка?».

СОВАЛ: — **«Ата ве огул» поэмаңыз хакында нәмелер айдып билерсиңиз?**

ЖОГАП: — Ол поэма маңа өрән кын дүшди дийип айдып билерин. Себәби хәзирки заман темасындан көре язмагың гечмиш темасына гөрә хас кын экендигини мен шонда билип галдым. Москва нериятына онуң сөзме-сөз терҗимесини (подстрочник) иберенимизде «Муны нәме диеркәлер?» дийип, ховсала батанымы гизлежек дәл. Себәби өз халкыңа ярады дийилйән задың бүтинсоюз окыҗысы үчин бәрден гайдян пурсатлары көп болар. Неширятың рецензиясыны аланымдан соң йүрегим ярыма гелди: «...Хәзирки заманың иң мөхүм темасында язылан бу эсер өзүниң шахыраналыгы билен, хәсиетлериниң ынандырыҗылыгы билен йүзүниң угруна өзүне чекйәр... Голязма улы хөвес билен окаляр. Поэма ёкарда беллейшимиз ялы, өрән шахырана. Эмелсиз эдилен сөзме-сөз терҗиманиң аралыгындан хем оригиналың ёкары чеперчилиги гөрнүп дур... Бу поэма диңе түркмен эдебиятының дурмушында дәл-де, тутуш совет эдебиятында-да гөрнүкли хадыса болуп билер. Йөне бу гызыклы, ванды бериҗи материалың говы терҗимечиниң элине дүшмеги герек...»

Говы терҗимечиниң элине дүшүпми я-да дүшмәнми — о тарапыны өзүңиз билиң.

СОВАЛ: — **Рус ве бейлеки халкларың шахырларындан хайсыларына сарпа гойярсыңыз?**

ЖОГАП: — Иркирәк дөвүрде С. Щипачевиң гошгуларына айратын сарпа гоярдым. Онуң гошгуларыны ятдан бекләрдим. Мегерем, йылларың гечмеги билен эдеби якынлык хем үйтгейән бора чемели. Отуз-отуз бәш яшларымдан бәри А. Твардовскиниң поэзиясына айратын сарпа гойярын. Шол яшларда адамың эдеби сөйгүси эсасан формирленйән болара чемели: онуң поэзиясына болан бейик сөйгим хенизем кемеленок. Кемелерем öйдемок. Ол — өрән улы шахыр. Хич киме меңземейәр. Онуң поэзиясының көклери еди гат ериң ашагына чүмүп гидйәрмикән öйдйән: ол поэзия — халк билен, топрак билен бадашан поэзия.

Р. Гамзатовың, К. Кулыевиң, Л. Мартыновың, Я. Смеляковың, Э. Межелайтисиң гошгуларыны хем өрән говы гөрйәрин. Олар бизиң шу гүнки поэзиямызың диңе бир гуванҗы дәл-де, онуң өңде барыҗы пикирини өзүнде жемлейән адамлар. Оларың дөредиҗилигине хер ким

бирхили гарап билер. Йөне хер хайсы өз еринде — иң улы шахырлар. А. Вознесенскиниң, В. Соколовың, Е. Исаевиң, Е. Евтушенконың, О. Сулейменовың атларыны хем оларың гапдалына гошмак болар. Бу шахырларың дөредижилигини нәче говы гөрйән-де болсам, оларың кәбири (меселем, Вознесенский, Сулейменов) бөврүме диң салдыряр, гулагымы үшертдирйәр: «Поэзияда шейле ребуслар хөкманмы?» Мегерем, бу ягдай мениң рус дилиниң эхли чуңлукларына гөз етирип билмейәнлигимден болмагы-да мүмкин. Йөне хер ничигем болса — поэзия гиң халк көпчүлигине дүшнүкли болмалы. Бу — миземез када.

СОВАЛ: — **Сизе пәкизе, адамчылык совалыны beresimiz гелйәр: Сиз нәхили хәсиетли адамлара айратын сарпа гойярсыңыз?**

ЖОГАП: — Хер вагт — бир вагт боляр. Дүрли вагтларда дүрли адамлар гөзүңе айратын ыссы гөрүнйәр. Чагалык дөврүмде бир токга гант берен я-да бир стакан лимонад ичирен адамлар хенизем ядымда. Йигитлик йылларымың башлангыжында — оңат, гызыклы гүррүң берип билйән яшулылары айратын говы гөрердим. Бизиң обамызда шейле алчак, вәши, парасатлы адамлар өрән көпди. Яшлык йылларымда болса, элбетде, хеммелерден бетер гызлар гөзүме ыссы гөрүнерди.

СОВАЛ: — **Сиз нәхили адамларың гаршысына гөрешмеги өз адамчылык хем-де дөредижилик боржуңыз хасаплаярсыңыз?**

ЖОГАП: — Мен бу совала гысгажык жогап бересим гелйәр: Илден көпрәк алып, азрак гайтарып бермеги нийет эдинен адамларың гаршысына гөрешмеги өзүмиң ынсанчылык хем-де дөредижилик боржум дийип хасаплаярын. Элбетде мен бу совала «Галплыгың гаршысына» дийип, ики сөз билен хем жогап берип билердим. Эмма айтманым билен хем онуң манысы үйтгәп дуранок: өз миллетинден, халкындан көпрәк ёнуп, азрак гайтарып бермеги халаян адамлар — хемише галп адамлардыр.

СОВАЛ: — **Шахыр өз дөредижилиги үчин иң ёкары казы дийип айдярлар. Өз эсерлериниң нәхилидигини хемме кишиден бетер онуң өзи оңат билйәр дийййәрлер. Эгер шейле болян болса, ол өз эсерлери хакында башга адамларың айдян отрицатель пикирине гулак асман билерми?**

ИКИ ХЕПДЕЛӘП ПОЛЬШАДА

1. ЗЕЛЕНА ГУРА

…елена Гура (Яшыл Даг) бизи өзүниң яшыл гуҗагыны … гаршылады. Мениң биз диййәним Польша Языҗы… союзы тарапындан чагырылан совет языҗыларынын …адамдан ыбарат делегациясыды: танкытчылар Юрий …нский, Юрий Идашкин, Бейик Ватанчылык уршы …рында Варшаваны азат эдиҗилериң бири, отстав…кы майор языҗы Иван Қолос, эсерлери поляк дили…черилип, Польшада гиңден таналян прозачы аял …а Гуро, шахырлар Людмила Щипахина, Владимир …еев…

…шыл байырларың үстүнде ерлешен бу шәхер дийсең …ди. Польша Халк Республикасының гүнбатар четин…уран бу шәхер Зелена Гура воеводствосының ады…административ меркезиди. Ери геленде айтсак, …на он еди саны воеводстводан (областдан) ыбарат: …сток, Быдгощ, Варшава, Врацлав, Гданьск, Же… Кельце, Қошалин, Краков, Лодзь, Люблин, Ольш… Ополс, Познань, Сталиногруд, Щецин.

…лена Гура хем шоларың бириди. Ол Бейик Ватан… уршы еңишли тамамланандан соң, бәш йыл гечип…әнкә дөредилен тәзе воеводстводы. Урушдан озал ол …немецлер яшаян экен. Гитлер Германиясы күл-пее…дилленден соң, полякларың көне ери ене-де өзлерине …рылып берилипди. Инди ол ерде тәзе, социалистик …ын мөвч уряр. Өзлериниң кануны ерлерини гайта…лан поляклар ол топрагы дүйпгөтер үйтгедипдир… Июның ортасында 15—20 градус майыллыгы инине

сиңрип отуран салкын шәхере серетмәге гөз герекди
Ашгабат ыссысының җокрама гуҗагындан акҗа, еңси
көйнекли баран мыхман үчин-ә хасам леззетлиди: мы
манхананың ишигинде хениз машындан дүшүп-дүшмә
кәк пенҗегимдир шляпама япышдым.

— Нәхили? Бизиң ховамыз яраярмы? — дийип, би
демир ёл вокзалында гаршылан поляк шахырларының
бири деррев дегишмәге башлады.

— 44 градуслык җокрамадан соң, элбетде, ярама
дуранок. Бизде мунуң ялы майыллыга гыш дийилйәр.

Биз совет айдымының Зелена Гурада гечирилйән XI
фестивалына чагырылыпдык. Эмма бизи фестивалы
ачылян ерине дәл-де, башга бир тарапа алып уградылар

Мыхманханадан үч-дөрт йүз метр узаклыкда тә
ачылан шәхер китапханасы. Оны Медениет Көшги дий
бем атландырярлар. Ол бизиң Ленин скверининң гарш
сында гурулан тәзе Сыясы Магарыф өйүмизе чалым э
йәр. Көшгүң өңүнде аяк басара ер ёк. Зелена Гура
ёкары окув җайларының студентлери көшгүң өңүнде х
берйәр. Оларың хеммеси сададан гелшикли гейнен я
лар. Йигитлериң хем, гызларың хем көпүсининң сачлары
ның даралшы бирмеңзеш: сарымтыл, агымтыл сачла
эгинлерининң ёкары эрңегинде толкун атып дур. Ол са
лара середениңде бейик астроном Николай Коперник б
ыгтыяр ядыңа дүшйәр.

Шәхериң бир четиндәки эгирт амфитеатрда фестива
тайярлык ишлери гидип дур: совет айдымларының м
рибан овазы эшидилйәр. Бу ерде — Медениет көшгүн
болса, шол фестивалың эдеби бөлүми ачылып дур...

Польша Языҗылар союзының Зелена Гурадакы б
лүмининң правлениесининң башлыгы шахыр Болеслав С
линский трибуна чыкяр:

— Айдым диймек поэзия диймек. Поэзия диймек х
айдым. Шонуң үчинем фестивалың программасына «С
вет эдебиятының гүнлери» диен бөлүми гиризип баш
дык. Озал бизде бейле бөлүм ёкды. Биз муны өтен йылы
Х фестивалында гириздик. «Совет эдебияты гүнлери
ниң» биллирки симпозиумында биз онуң җуда зерур
дыгына гөз етирдик. Биз өтен йыл совет языҗыларының
дөрт адамдан ыбарат делегациясыны кабул эдипдик
Польша языҗыларының, терҗимечилеринң болса йи
римә голайы гатнашыпды. Инди бу йыл нәхили! Сов
языҗыларының едиси, Польша языҗыларының бол

…дан говрагы бизиң залымызда отыр. Бу йыл «Совет …биятының гүнлерини» тайярламага озалкы ялы диңе …җылар, медениет, магарыф ишгәрлери дәл-де, ылмы …әрлер, ёкары окув җайларының филология бөлүми… студентлери хем гатнашдылар. Языҗыларың, тер…чилериң, филологларың, эдебияты өвренижилериң, …бияты сөйүҗилериң бейле хызматдашлыгы бизиң до…ык эдебиятларымызың хасам якынлашмагына ярдам …

Шахыр Болеслав Солинскиниң бу пикириниң адалат…лыгына докладлары диңләнимизден соң хасам бетер …тирдик. Биз совет эдебияты хакында алты саны до… диңледик. Ол докладларың дүзүлишине хем-де ока…ына бизиң гөзүмиз гитди. Докладларың алтысыны … залда отуранлар эдил гошгы диңлән ялы диңледилер. …ун ялы ягдайларда «сиңек учса эшидилҗекди» ди… бир сөз бар. Эмма бүтин шәхериң ичинде бир си… хем ёклугы үчин мен бейле меңзетмәни уланмак… сакланып, башга меңзетме агтарасым гелйәр: дашар… кичижик бир гушҗагаз җүркүлдесе-де залда эшидил…ди. Эшидилйәрди хем! Дашардакы ясы япрак сосна… үстүндәки эшрепи гушҗагазлар шейле бир сай…рды велин, гөйә олар Зелена Гура пединститутының …нти Елизавета Есеяның шахырана докладыны акком…рлейән ялыды. «Михаил Шолоховың уруш хакында… прозасында сөйги ве йигренч проблемасы» боюнча … эдип дуран бу яш гелин махал-махал сөзүне дын…рйәрди-де, ачык әпишгелериң аңырсындакы айдым…шҗагазлара середйәрди. Шонда залда отуранлар … хемише сөйги болсун, айдым болсун, залым уруш …ланмасын!» диййән ялы улудан дем алярдылар.

Докладларың хем-де чыкып геплемелериң өрүси гиң… Оны гөз өңүне гетирмек үчин шу ашакдакылары ятла… хем етерлик:

«Улы яшлы совет языҗыларының проза эсерлеринде …мың ыкбалы».

«Яш совет языҗыларының дөредижилигинде фашиз… гөреш картиналары».

«Василий Быковың дөредижилигинде гуманизм проб…масы».

«Юрий Бондаревиң прозасында гүнделик хакыкат».

«Константин Симоновың харбы корреспонденциясын… совет солдаты».

Симпозиумың икинжи гүни хасам дабаралы бол Польшаның бирлешен ишчилер партиясының Мерк Комитетиниң секретары В. Красько совет языжылары би лен душушды, пикир алышды. Симпозиумың залынд отурып, совет эдебияты хакындакы докладлары диңледи.

Симпозиумда совет языжыларының делегациясының ёлбашчысы Юрий Оклянский хем чыкып гепледи. Онуң совет эдебияты ве онуң хэзирки ягдайы барадакы докл ды отуранларда улы гызыкланма дөретди.

Эртеси гүн болса китапханаларың окыжылары, окув жайларының студентлери, завод-фабриклериң, гурлушык объектлериниң зэхметкешлери билен душушыклар баш ланды. Биз бирнэче топарлара бөлүнип, ерлере уградык. Совет языжыларындан хер топара бир адам дүшди. Ма ңа болса Зелена Гурадан 50—60 километрликде ерлешен Жаган шэхериндэки жемгыетчилик китапханасының иш гэрлери хем-де окыжылары билен душушмак миессер болды. Ол мениң авторлык душушыгымды. Шонуң үчи нем ол гезекки жогапкэрчилик көпчүликлейин душушык лардакы ялы дэлди: бүтин душушыгың кешги эсасы бир адамың үстүне дүшйэрди.

Мен Түркменистан Совет Социалистик республика хакында, онуң ыкдысадыети, медениети хакында гүррүң бердим. Гүррүңиң соңуның болса түркмен совет эдеби тының шу гүнки ягдайы, онуң өңүнде дуран проблемалар хакындакы меселэ сырыгандыгы дүшнүкли зат. Догр мы айтсам, СССР-иң иң гүнорта четиндэки совет респуб ликасының я-да оларың өзи айтмышлайын, «узак Түр менистаның» эдебияты оларда улы толгунма дөрет Сораг ызына сораг ягды. Элбетде, бизиң гүррүңимиз тер жиме үсти билен довам эдйэрди. Шол махал өң хатарда отуран бир яш йигит еринден галды-да, арасса рус ди линде геплэп башлады:

— Совет Түркменистаның окыжыларының поляк эдебияты билен танышлыгы нэхили дережеде? Сизиң окув ңиз бизиң хайсы шахырымыза айратын сарпа гойярсы ңыз?

Мен яш поляк йигидиниң рус дилинде шейле арасса геплейшине хайран галып, бегенип отырдым. Отуранлар болса мениң бегенйэниме бегенйэрдилер (Сөз арасында айтсам, Польшада рус дилини үрч эдип өвренйэрлер. Ки тапханада отуранларың хем бирнэчеси рус дилинде геп лэп билйэн экен). Мен поляк эдебиятының Түркмени

станда сөйүлип окаляндыгыны. Ю. Тувим, Я. Ивашкевич, Я. Бжехава ялы поляк языжыларының эсерлериниң он мүңлерче тираж билен түркмен дилинде чап болуп чыкандыгыны айтдым. Соңра болса поляк классыкларындан Адам Мицкевиче айратын сарпа гойянлыгымы айдып, бейик шахыр билен багланышыклы бир ваканы гүррүң бердим.

— Мен ол махал 19—20 яшлы йигитдим. Совет Гошунының хатарларында гуллук эдйәрдим. Полкуң китапханасында мениң элиме А. Мицкевичиң «Пан Тадеуш» атлы уллакан эсери дүшди. Мен ол поэмадан айрылып билмедим. Мен оны окамак үчин он-он бәш гүнлүк алҗак болдум. Эмма еке экземпляр боланы үчин оны маңа бермедилер. Соңра мен китапханачы солдат йигит билен арамы сазламага башладым. Ол мениң билен кем-кем достлашып гитди. Соңра «Пан Тадеуш» китабы бир айлап мениң солдат халтаҗыгымда болды. Оны казармада бош вагтларым, мейдан окувларында аракесме минутларында үрч эдип окадым. Ахыры болса мен оны терҗиме этмәге башладым. Ики йүз сетир чемеси терҗиме-де этдим. Эмма ол окамак үчин аңсат болса-да, терҗиме этмек үчин өрән кын экен. Гахрыманларың атлары, хасам бетер географик атлар гошгы сетирине өрән кынлык билен сыгярды. Шонуң үчинем мен онуң терҗимесини вагтлайынча гойболсун эдипдим. Эмма вагт гелер, мен оны, жаным саг болса, ахырына ченли терҗиме эдерин...

Йигит овадан гөзлерини гүлдүрип, хошрой йылгырды. Отуранлар хем бири-бирлерине середишип, бир затбир зат пышырдашдылар. Эмма йигит мени сыпдырмады:

— Индики гезек Польша геленинизде «Пан Тадеушың» түркменче китабы элиңизде болар дийип умыт эдйәрин.

— Умыт говы зат... Белки!

Гүррүңиң соңы поэзия сапды. Гошгы окалды. Китапларымың бирини китапханада шейле язгы билен гоюп гайтдым: Жаганың җемгыетчилик китапханасына өзүмден хем-де түркмен шахырларының адындан...

Түркмен классык шахырлары Магтымгулының, Кеминәниң, Сейдиниң, Молланепесиң китапларыны Ашгабада баран бадыма Жаган китапханасына ибермәге сөз бердим. Китапхананың директоры узын бойлы, бугдай

ренкли, сыпайы поляк гелнинин менин бу вадама чын билен бегенендиги йүз-гөзүнден гөрнүп дурды:

— Хайыш эдйәс. Иберин. Гарашярыс. Йөне хөкман гарашарыс.

...Магтымгулы, Кемине, Сейди, Молланепес хәзир Жаган китапханасында.

* *
*

Гитлерчи басыбалыжыларын гаршысына довам эден алты йыллык газаплы сөвешде Польша гражданларынын 6 миллионы вепат болды. 6 миллион! Бу йөне-мөне сан дәл. Бейле диймек — Польша гражданларынын хер 1000-исинден 222 адам пида болды дийилдиги... Совет огулларынын хем йүз мүнлерчесинин шол топракда вепат боландыгыны онуң үстүне гошсак, бу сан хасам айылганч болуп гөрүнйәр.

...Биз Жаганын гүнбатар-демиргазыгында ерлешен улы мазарыстанлыга тарап барярыс. Совет хем-де поляк огулларынын ганына югрулан ол топрагы машынлы басгыламазлык үчин, мукаддес топрага сересаплы басып, пыядалап барярыс. Янымыз билен барян Жаган повятынын (районынын) партия комитетинин секретары бизе гүррүң берип баряр.

— Бизин шу йөрәп барян еримизде пида болан адамларын хетди-хасабы ёк. Оларын көпүси, элбетде, Польша гражданлары. Йөне совет солдатларынын хем он мүнлерчеси шу топрага гарылып ятыр. Мен кәте-кәте ери гатырак басмага-да чекинйән. Себәби хер басан еримде онларча гөз, онларча йүрек ятыр.

Секретарь шей диенде бейик Омар Хайямын рубагы сетирлери ядыма дүшйәр:

Хер бир әдиминден этгин ховатыр
Хер басан еринде мүнләп гөз ятыр.

Онянча-да биз мазарыстанлыгын дервезесине голайлашярыс. Дервезәнин агзындакы мермер секинин үстүнде концлагерде агыр сүтеме сезевар эдилен эсгерин дашдан доңдурылан әпет яланач гөвреси ятыр. Ол нервлери жуда ербе-ер адамларын хем инини тикенеклейдйәр. Биз онуң гашында демсалым аяк чекйәрис-де, дервезеден гирйәрис.

Энчеме гектарлык гиден мейдан. Ол онлап-онлап золаклара бөлүнипдир. Хер золагында онларча ялпажык җоялар йүзлерче метрлере узалып ятыр. Җояларың гырасы дуршуна гүл. Хер җояның ортасында, меневше гүллериң аралыгында бизиң шу гүнки дурмушымыз үчин җаныны гурбан эден мүңлерче белли, нәбелли эсгерлер ятыр.— Буларың арасында Совет Союзының энчеме миллетлериниң векиллери бар. Орта Азияның огуллары хем көп болмалы. Йөне оларың көпүсиниң кимлердиги белли дәл: документация сакланмандыр.— диййәр-де мениң голумдан тутуп баршына Секретарь дем салым дымяр.— Бу гонамчылыгың еринде озал концлагерь ерлешипдир. Фашистлер йүз мүңлерче адамлары гынапдырлар, атыпдырлар, якыпдырлар. Соңра болса өзлериниң ягшылыгыны басырмак үчин оларың хеммесини траншеяларың ичине сүйрәп, үстлерине гум сүрүпдирлер...

Мазарыстанлыгың территориясында ерлешен музее гирйәрис. Үмсүмлик. Адамлар дараклыгына басып, хаял әдимләп, витриналардакы көне язгылары, документлери, саралып гиден газет бөлеклерини, диварлардакы фотосуратлары сынлашып йөрлер.

Мен эгни гимнастёркалы, башы пилоткалы солдатың уллакан фотосуратының өңүнде аяк чекйәрин: ол Орта Азиялы болмалы. Өзем түркмене чалым эдйәр. Янымдакы ёлдашларым хем:

— Түйс түркмен... түркмен, түркмен! — диййишйәрлер. Онуң эллерини аркасына даңып, өзүни хем ики еринден зынҗыр билен тикенли сүтүне сарап гоюпдырлар. Онуң бейлерәк гапдалында ене-де бири бар. Олам Азия йигидине меңзеш. Икисиниң гөзлеринде-де душмана табын болмаклыгың чигит ялы аламаты ёк.

Рус ёлдашларымың бири ене-де яныма гелйәр:

— Бу-да түркмен. Мен түркменлериң кешбине белет ахыры. Түркменистаның көп ерлерини гөрдүм. Эдил шуның кешбиндәки түркменлере кән габат гелдим. Келлесини хем түйс чагалыгындан тахя геен келлә меңзейәр.

Эли фотоаппаратлы поляк шахырыны яныма чагырян. Шол суратларың икисиниң-де нусгасыны гөчүрип бермегини хайыш эдйән... Өзүм болса ики герчегиң йүзүне тайы гезек середип, оларың алнында доңуп дурун.

* *
*

Совет айдымының фестивалының Зелена Гура воеводствосында гечирилмеги йөне ере дәл экен. Бу воеводствоның территориясында, Жагандакыдан бейлеки гонамчылыкларда-да йүз мүңлерче совет эсгерлериниң мазары ятыр. Шол эсгерлер бу топрагы немец фашистлериниң элинден гаңрып алып, ене-де хак эесине говшуран адамлар. Шол эсгерлериң мертлиги, гайдувсызлыгы, олары догран халкың бейик азат эдижилик миссиясы, тарыхы гөрк берен гахрыманчылыгы хакындакы айдымлар бу топрагың үстүнде айратын белент яңланяр.

Зелена Гура шәхери тутуш хепдәниң довамында совет айдымының пайтагты болды. Бу сөзлери мен дәл-де, шо шәхериң адамлары айтдылар. Айтмазча-да дәлди. Польша-совет достлугы Жемгыетиниң инициативасы боюнча дөрән бу фестивалың масштабы чакындан улуды.

— Фестивала жеми нәче адам гатнашяр?

Мен шейле сораг билен Фестиваль комитетиниң программа комиссиясының башлыгы Юзеф Пруса йүз тутдум.

— 100 мүң. Йөне фестивала тайярлык гөрүлйән дөвүрде оңа гатнашянларың саныны кагыз-галам билен дәл, диңе кибернетик машының көмеги билен хасапламак мүмкин. Мениң гулагыма дегши боюнча — миллион ярым... Ёкары окув жайларында, эдараларда, завод-фабриклерде, мекдеплерде фестивалың илкинжи турлары гечйәр. Шонда еңижи болуп чыканларың хеммеси Иноврацлав шәхерине гелйәр. Шол ерде ахыркы айгылайжы тур гечйәр. Шол турдан гечмеги башаранлар болса финала гойберилйәр: Зелена Гура гелйәрлер. Мен Польша яшларының совет айдымына болан бейле эгирт сөйгүсиниң себәбини эсасан бир зат билен — поляк топрагыны немец фашистлеринден азат этмекде иң айгытлы роль ойнан совет халкына чуннур миннетдарлыгы билен дүшүндирип билерин...

Фестивалың жемлейжи гүни. Оны өз гөзүң билен гөрмесең, ынанар ялы дәл. Гөзел Пясто байрының ягырнысында ыкжам ерлешен 5 мүң адамлык амфитеатр йөнгүвләп дур. Залың гыраларында, хатар араларында аяк басара ер ёк. «7 мүңден көп болмаса, аз дәлдир!» дийи

мениң янымда отуран поляк йигиди еринден туряр-да, залда йыгнананлара гөз гездирйәр.

Польша Радиосының хем-де телевидениесиниң мешхур Стефан Рахон тарапындан ёлбашчылык эдилйән оркестри сахнада отыр. «Стефан Рахон орта чыкяр... Номердан номер. «Гой, хемише гүнеш болсун!» диен рус сөзлери тутуш Зелена Гураның үстүнде ганат яйяр.

«Гой, хемише гүнеш болсун!» Бу сөзлери бүтин зал болуп гөтерйәр. Бизиң өң янымызда отуран поляк яшларының он бәш-йигримиси бири-бириниң голундан тутушып, шол айдымың ритминде бирден отурып, бирден турярлар:

— Браво! Браво! Браво!

Фестивалың финалы дийсең толгундырыҗы гечди. Концерте Польшаның бирлешен ишчилер партиясының Меркези Комитетиниң секретары, Сыясы бюросының агзасы Ян Шидляк, Польшаның бирлешен ишчилер партиясының Меркези Комитетиниң секретары Винценту Красько, партияның Зелена Гура комитетиниң бириҗи секретары Мячеслав Гемза ве бейлеки партия, хөкүмет ёлбашчылары гатнашдылар.

Заводларда, фабриклерде, ёкары хем-де орта окув жайларында, Польша-совет достлугы Җемгыетиниң Зелена Гура бөлүминиң өйүнде ве бейлеки ерлерде гечен онларча толгундырыҗы душушыклардан соң Варшава уградык.

2. ВАРШАВА

Биз озал Варшаваны «Москва — Берлин» отлусы билен Зелена Гура гечип баряркак ёл угруна гөрүпдик. Инди болса тутуш бәш гүнләп Варшавада болмалы. Бу бизи аз гетендиренокды. Себәби Зелена Гураның докуз гүнлүк дартгынлы программасындан соң азда-кәнде ядалыпды. Варшавада болса уллакан бир хасап-хесипли программаның ёкдугы хакында бизе озалындан дуйдурыпдылар.

Варшавада отлудан дүшен бадымыза бизиң гөзүмизе илки каклышан хем-де ыссы гөрнен зат «Правда» билен «Известия» газетлери болды. Адам башына деррев бир нусгадан алдык.

— Түркменистанда 40—44 градус ыссы дийлип язлыпдыр... Сен говусы бирки айлык Варшавада галай! — дийип, рус ёлдашым Юрий Оклянский газети окап дуран еринден мениң эгниме какяр.

Болгария — ягшы юрт,
Руссия хасам ягшы!

диен мешхур рус айдымы мениң ядыма дүшди-де:

Варшава — ягшы шәхер,
Ашгабат хасам ягшы!

дийип, хиңлененими өзүмем дуйман галдым. Хиңленсе
мем хиңлендим вели, Ашгабат томусы гутарянча шей
салкын шәхерде дынч алынайса яман болмажагы хакы
да-да ойландым.

Гөзел Висла дерясы Варшаваны икә бөлүп, өз угру
парахат акып ятыр. Онуң чеп кенарына Варшава, саг ке
нарына-да Прага дийилйәр. Шәхериң Варшава тарап
Гитлер фашизминиң эден-этдилиги дөврүнде хараба ө
рүлипдир. Шәхерде абат җайларың екеҗеси хем галма
дыр. Польша пайтагтыны ене-де өңки еринде дикелтм
лими я-да башга ерде гурмалымы диен меселе орта ат
лыпдыр. Өңки еринде дикелтмели! Шу пикир еңипди
хем-де Варшава тәзеден дикелдилипдир.

Шейле аҗайып әгирт шәхериң **ёк ерден бар эдилен
дигини** (мен бу сөзлериң ашагыны йөне ерден чызамок)
гөзүң билен гөрмесең ынанар ялы дәл. Ол, догруданам, б
ерден бар эдилен шәхер. Варшаваның шо дөвүрдәки я
дайы хакында Совет Союзының Маршалы Г. Жуковы
язаныны ятлалың:

«Фашистик вагшылар Польшаның пайтагтыны — Вар
шаваны ёк эдипдирлер. Өз кәрине сув ялы өкделән гит
лерчилер квартал ызына квартал юмрупдырлар. Улы у
сенагат кәрханалары ериң йүзүнден сүпүрилип ташла
ныпдыр. Яшайыш җайлары партладылыпдыр я-да яка
лыпдыр. Шәхер хоҗалыгы юмрулыпдыр. Он мүңлерч
адамлар гырылып ёк эдилипдир, галанлары ковлу
юртдан чыкарылыпдыр. Шәхер җансыз, өли».

Шейле ягдайдан соң Варшаваның хәзирки гөрнүш
гирмегине диңе гудрат дийәймек галяр. Зәхметиң, дос
лугың гудраты, фашистик вагшылара гаршы йигренҗи
гудраты — диңе шейле гудрат билен бу зейилли улы гу
раты яратмак болар.

Шонуң үчинем, мыхманханада ерлешдим-де, бир к
кофе ичериме мәхетдел, тәзе шәхере гезеленҗе чыкды
Мен илкинҗи нобатда, Совет Союзының поляк халкы
пешгеш гуруп берен Медениет ве ылым Көшгүни гөрм
гиң арзувындадым. Мен бу тәсин Көшк хакында озал ки

эшидипдим. Хәзир болса шол эшиден хем-де окан затларымы хакыдама гетирип, XX асырың архитектурасының мержени Меденист ве ылым Көшгүниң алнында башымы яйкап дурун: «Пешгеш! Пешгеш дийибем шуңа ойлайсаң!».

Бу ажайып көшк 36 гектарлык ери эелэп отыр. Гурлушыга башланмаздан озал диңе ерини арассаламак ишлери долы бир йыла чекипдир. 1952-нжи йылың 22-нжи июлында (Польшаның милли байрамчылыгы гүнүнде) Көшгүң илкинжи керпижи гойлупдыр. Жайың диңе полат каркасының аграмы 25.000 тонна. Көшгүң ичинде 3288 саны жай бар. Шол жайларың умумы мейданы 32 гектара барабар. Москваның «Москва» мыхманханасы ялы эгирт жайда диңе 5—10 лифт ишлейэн болса, ол көшкде 33 саны лифт ишлейәр.

Көшгүң умумы гөврүмини анык гөз өңүне гетирмек үчин онуң ичинде ишлейэн медени, ылмы эдараларың бирнәчесиниң атларыны агзамак хем стерлик: Польшаның Ылымлар Академиясы, онуң 200.000 томлы китапханасы, Варшава университетиниң үч факультети, Ылымлары яйратмак боюнча жемгыет, 13 редакция, 3 театр, 4 кинотеатр, көшгүң бәшден бир бөлегини эелэп отуран эгирт Яшлар Көшги, 3500 адамлык конгресслер Залы, секция заллары, телевизион студияның жайлары... Булардан башга-да йүзүлйэн бассейнлериң, спорт залларының онларчасы бар.

Көшгүң гурлушыгы дөрт йылда, ягны 1955-нжи йылда тамамланыпдыр. Шол йылың 21-нжи июлында, Польшаның милли байрамчылыгының өң янындакы гүнде ол Көшк поляк халкына дабаралы ягдайда совгат берлипдир. Онуң ачылыш тоюны гечирмек үчин Совет Союзының коммунистик партиясының МК-ның Сыясы бюросының члени М. А. Суслов Варшава гелипдир.

Варшаваның меденист ве ылым Көшги совет ве поляк халкларының арасындакы бозулмаз доганлыгың өчмез символына өврүлипдир.

* *
*

ПОЛЬША ХАҚЫНДА
ГҮРЛЕМЕК АҢСАТ.
ПОЛЬША ҮЧИН

ЗӘХМЕТ ЧЕКМЕК КЫН,
ӨЛМЕК ХАСАМ БЕТЕР КЫН,
ҖЕБИР-СҮТЕМЕ ЧЫДАМАК
ХЕММЕСИНДЕНЕМ БЕТЕР КЫН.

Бу сөзлер Варшаваның 30—40 километр демиргазы... гындакы «Польмиры» мазарыстанлыгының дервезесиниң йүзүндәки язгы... Бу язгыны фашистлер тарапындан би... рехим гыналып өлдүрилен поляк ватанчысы бир бөлек кагызың йүзүнде галдырып гидипдир.

Газаплы гошга меңзейән бу сөзлери бүтин Польша я... дан билйәр. Мегерем, шонуң үчиндир, поляклар өз юрды... хакында аз геплейәрлер, йөне вели көп зәхмет чекйәрлер. Онуң шейледигине Варшаваны айланып чыканыңдан соң хасам бетер гөз етирйәрсиң.

Урушдан озалкы Варшаваны гөрен адамлар: «Вар... шава озалкысындан он эссе гөзел!» дийип тассыклаярлар. Уруш дөврүниң Варшавасыны гөрен ёлдашымыз, отста... кадакы майор Иван Андреевич Колос болса шейле дий... йәр: «Мен хәзир гөзлериме ынанамок. Фашистлериң ха... раба дөндүрен шәхерини шейле дережеде дикелдип болар дийип келләме-де гелмейәрди. Эртеки! Эртеки!..»

Тәзе ядыгәрликлер, тәзе кварталлар, тәзе районлар. Хеммеси-де сунгатың хем-де архитектураның өсүп етен соңкы дережесиниң өнүми... Биз Варшаваның Грохо... Беляны районларының гапдалы билен машынлы гечип барярыс. Өзем екшенбе гүни боланы үчин такси билен баряс. Төверегимизи ине-гана сынламагымыз үчин шо... фёр хаял сүрйәр. Шейле-де болса машындан дүшүп, ов... овадан, кашаң районлары аркайынлыкда сынласың гел... йәр.

— Варшавада хәзир метрополитен ёк. Оны гуру... башламак якын йылларың планына гиризилди. Шонда... сон ене-де бир улы проблеманың чөзүлдиги болар! — дийип, шофёр йигит метрополитени өрән говы гөрйәндиги... Москвада болан бәш гүнүнде диңе метрополитенде гезен... диги барада алчаклык билен гүррүң берйәр.

Биз гидип барярыс. Кәбир ёлагчылар көче дүзгүни... бозуп, гечмесиз ерден көчәни кесип гечйәр. Шофёр йиг... машыныны деррев ювашадяр я-да саклаяр. «Элбетде, көче дүзгүнини бозмак говы дәл — дийип, шофёр ене д...

машыныны ювашадяр — йөне кәбир нәбелет адамлар я-да ишине гыссанып барян адамлар дүзгүни бозаянда-да, биз олары ховлукдырмаярыс я-да үстүне гыгырмаярыс. Себәби — адамы биринҗи орунда, машыны болса икинҗи орунда хасаплаярыс. Машын — демир. Олар болса — адам. Шонуң үчинем илки билен пыяданың аладасыны эдйәс...» Шофёр йигит шей диенде Ашгабат көчелеринде үстүңе сүрнүп гелйән кәбир такси шофёрлары мениң ядыма дүшйәр.

Майыллык 20 градусдан ёкары болмаса-да, хова дымыграк. Сувсаярыс. Бир чүйше минерал сувуны алмак үчин азык магазинине совулярыс. Витринаның йүзүнде ялакан гызыл харплар билен язылан язга гөзүмиз дүшйәр: «Пан — всегда прав!» Бу нәме дийилдиги? Янымыздакы поляк языҗысы оны шейле дүшүндирйәр: «Алыҗыңкы — хемише догры!» Сатыҗы хич хачан алыҗы билен җенҗел этмели дәл: онуңкы хемише хак... Шонуң үчинем Варшавада сөвда ишгәрлерини сайлап-сечип алярлар, оларың хәсиет-гылыгыны, темпераментини сынагдан гечирйәрлер: гөдек гылыклы адамлар прилавканың аңрысына гойберилмейәр...»

* *
*

Варшаваның сыпайы, эдепли, мылакатлы, овадан гелин-гызлары бар. Йөне мен бу барада өз адымдан гүррүң берип отурмайын. Бу хакда башга бириниң, онда-да аял машгаланың айданларыны гайталасам хас ерликли болар: «Мен Варшавада бирнәче йыллап яшадым — дийип, совет журналисткасы Анна Орлова язяр. — Шонуң үчинем Польша зенанларыны хер хили ягдайларда, гарашылмадык хадысаларда сынламага мүмкинчилигим болды. Польша зенанлары классык эдебиятда йөне ерден гирмейдирлер... Олар хакыкатданам тебигатың берен әхли гөзеллигини өзүнде җемләпдирлер. Олар непис, гөрмегей, дүрли ягдайларда өзлерине эрк эдип билйән зенанлар. Шонуң билен бирликде болса, дуршы билен нәз-керешме...».

Бу сөзлери ики элләп голдасың гелйәр: тебигат Польшаның зенанларыны бой-сырат бабатында-да, акыл-пайхас бабатында-да өйкелетмәндир. Мен бу хакда варша-

валы журналистка пани Милоша айданымда, ол буйсанчлы хем-де сырлы йылгырды:

— Өрән догры. Бизиң зенанларымызың гөзеллиги, акыллылыгы хакында көп шахырлар языпдыр. Бу хакда бейик Адам Мицкевичиң «Будрыс ве онуң огуллары» диен гошгусы хем бар: литвалы гоҗа Будрыс өзүниң үч оглуны хем олҗа гетирмек үчин йөрите йөрише ёллаяр. Олар юрт барыны сөкүп, улы байлыкларың, алтын-күмүшиң үстүнден басгылап гечип, ахырсоңы олҗа дерегине хер хайсы бир поляк гызыны алып гелипдир... Йөне шол йигитлериң бири өзүм болан болсам — дийип, пани Милош йылгыряр,— онда атымы гөс-гөни Ашгабада тарап депип, түркмен гөзелини алып гелердим. Мен үч-дөрт йыллыкда сизиң Ашгабадыңызда болуп гөрдүм. Сизиң аҗайып гелин-гызларыңыз бар...»

Элбетде, паниниң бу сөзлерине мениң гаршы чыкмандыгымы аңлаянсыңыз. Мен гөзел Ашгабадың көчелеринден уз басып барян гелин-гызларымызы ятлап, буйсанчлы йылгырдым.

* *
*

Варшавалыларың зәхметсөерлиги хакында озалам көп эшидипдик. Йөне олар зәхмети сөйүшлери ялы, дынч алмагы-да, вагтларыны пейдалы гечирмеги-де башарян адамлар.

Олар Москва тәзеликлерини билмек үчин даң билен киоска барып, «Правда» ве «Известия» газетлерини үрч эдип окамагы-да башарярлар.

Ише баряркалар, ишден гелйәркәлер ёл угрунда тәмиз кафелере совлуп, бир кәсе кофэни, эдил көвсер сувуны ичен ялы оваданлык билен ичмеги-де оңарярлар.

Хер дынч алыш гүнлеринде Фридерик Шопениң ядыгәрлигиниң өңүнде ай берип отурып, бейик композиторың эсерлерини эртирден агшама ченли улы леззет билен диңлемеги-де башарярлар.

Шатланмагы-да, душушмагы-да, дегишмеги-де, сөйүшмеги-де башарярлар.

Шатлык, сөйги бар еринде хемише азда-кәнде гам-гусса-да тапыляр. Олар шейле ягдайларда овадан гамланмагы-да башарярлар...

Висланың чеп кенарында Варшаваның символы овадан гелин — Сирена дур. Немец фашистлериниң Варша

…ны йыкып-юмуран алты йылының довамында онуң те-
…ниe диңе үч-дөрт саны ок дегипдир. Ол деген оклар хем
…уң беденине чүмүп билмән, полада деген даш бөлеги
…ы тырпып гидипдир.

Гөзеллиге ок кәр этмейәр: Варшава ишлейәр, яшаяр,
…әр.

* *
*

Варшавадан Москва угражак гүнүмиз әхли газетлер-
… СКП МК-ның Баш секретары Л. И. Брежневиң хем-
… Польшаның бирлешен ишчилер партиясының МК-сы-
…ның биринжи секретары Э. Герегиң уллакан суратлары
…рды.

Доганлык партияларың ики ёлбашчысы Москвада ду-
…шыпдылар. Олар социалистик, коммунистик гурлушы-
… везипелерини амала ашырмакда Совет Союзының
…-де Польша Халк Республикасының хызматдашлыгы-
… ролуның жуда улудыгы хакында гүррүң эдипдилер.

Гөзел Сиренаның гапдалында эли газетли отуран
…йып гожа шол душушык хакындакы хабарың ахыркы
…млесини окап отыр:

«Л. И. Брежнев ве Э. Герек ёлдашлар ики юрдуң
…кларының фашизме гаршы сөвешлерде ган билен бер-
…илен доганлык-достлугының өсмеги ве ровачланмагы
… әхли иши этмәге өз партияларының хыжувыны бе-
… этдилер».

Поляк ветераны хаяллык билен еринден туряр. Висла
…, онуң аңрысында думанлап отуран Прага тарап,
…ның үстүнде чал бүргүде меңзәп отуран көпрә тарап
… айлаяр. Онсоң ызына өврүлйәр-де деряның чеп та-
…ындакы ак ганатлы Варшава середйәр. Соңра хаял-
… билен еринде отуряр-да, гөзлериниң әхли мәхрини
…ндәки газете гөнүкдирйәр: «Правда».

«Правданың» идеялары дүнйәни нурландыряр.

Хакыкат дабараланяр.

1975

БЕЙИК АДАЛАТА ЧАКЫЛЫКЧЫ БОЛ

Азия хем-де Африка юртларының языжыларының V конференциясындан

Сентябрь — хасыл айы. Алтын гүйзүң шейле берекетли айының илкинжи гүнлеринде алмалар ватаны Алма-атада Азия хем-де Африка юртларының языжыларының V конференциясы ачылды.

Адамзат цивилизациясының гадымы ожакларындан бу ере 50-денем көп юрдуң векили йыгнанды. Мундан 18 йыл озалкы Дашкент конференциясына 30 юрдуң векилиниң гелендигини айтсак, конференцияның тутумының бу гезек хас геримлидигине гөз етирсе болар.

Ики континентиң языжыларының Алмаата форумы бизиң планетамызда улы бир өврүлишигиң геңйән дөврүне габат гелди: Европада «совук уршуң» дартгынлылыгыны говшатмага мөхүм әдимлер әдилди. Говулык угруна болан әдимлер Азияда-да бар. Бу ягдайлар конференцияның ишиниң үстүнликли гечмегине улы эсас тайярлады.

Конференция гатнашыжылар хәзирки заманың иң вижып меселелерини ара алып маслахатлашдылар. Шол меселелериң иң эсасысы Азия хем-де Африка юртларының языжыларының империализме гаршы, колониализме ве жынспаразлыга гаршы гөрешде тутмалы орны хакындакы меселе болды. Ики улы контитентиң юртларының медени гатнашыклары, оларың эдебиятларының бири-бирине эдйән тәсири хакындакы меселә-де конференцияда улы үнс берилди. Бу меселелериң жуда мөхүмлиги, онда-да адамзат өсүшиниң хәзирки заман этапында хас улы әхмиете эедиги өз-өзүнден дүшнүклиди.

Дүнйәниң хич бир эдебияты бир-бириниден үзңелик[illegible] яшап билмез. Языжы хайсы дилде язса язсын — рус дилиндеми, түркмен, украин, өзбек, урду дилиндеми — [illegible]павуды ёк, ол өз дөврүниң сеси, гулагы, гөзи болмалы. Эдебият диңе шейле боланлыгында хакыкы эдебият болуп билйәр. Адамларың реңки, дили бири-биринe меңзеш болмаса-да, оларың максадында, арзув-ниетлеринде көп меңзешликлер бар.

Бу барада конференция гелен дашары юртлы мыхманларымызың өзлерини диңлесек, хасам ынандырыҗы болар.

Вьетнам Языҗылар союзының правлениесиниң секретары Те Лан Виен: «Бизиң дагларымыз Африканың дагларына меңзеш дәл, Азияның бейлеки юртларындакы дерялар хем бизиң Гызыл дерямыза меңзеш дәл. Эмма бизде умумы затлар көп. Империализм билен, неоколониализм билен гөреш, өзбашдаклыга, парахатчылыга болан ислег — буларың хеммеси ики континентиң халкларының көпүсиниң умумы тарыхы өсүш ёлудыр».

Парахатчылыгың Бүтиндүнйә Советиниң члени, Монголия Халк Республикасының Дөвлет байрагының лауреаты ёлдаш Чимид: «Азия ве Африка юртларының языҗыларының конференциясы җуда уллакан зат. Конференция шол юртларың языҗыларының парахатчылык хем-де социал прогрес угрундакы гөрешине уллакан гошант гошар».

Азия ве Африка юртларының языҗылары билен арагатнашыгың Хиндистан комитетиниң башлыгы Субхас Мукерҗи болса шейле дийййәр: «Мен өзүмиң соңкы китабымы Демиргазык Вьетнамың дурмушына багышлап яздым. Ол эййәм кән диллере терҗиме эдилди. Мениң дурмушымда җемгыетчилик иши уллакан орун тутяр. Мен 1969-нҗы йылдан бәри шол комитетиң башлыгы. Өз хатарымыза хас көп адам чекмек үчин көп-көп тагаллалар эдйәс».

Конференция гелен языҗыларың хеммеси диен ялы шейле пикирде. Бирек-биреги танамак, бирек-биреге дүшүнмек — эдебиятчыларың әхлисиниң аладасы шу максада сырыгяр.

Конференция илкинҗи гүнден башлап, өзүниң әхли үнсүни эдебиятың җемгыетчилик әхмиетине, дүнйә азат эдиш херекетиниң сыясы максатларына гөнүкдирди. Эдебиятың ве сунгатың өсүш принциплери, Гүндогар халкларының, шол санда СССР-иң Гүндогар халкларының медениетиниң өсүш ёллары хакында ымыклы гүррүңлер гозгалды.

Сөз диен задың нәхили гудратының бардыгы барада Гүндогар шахырларының айдан аҗайып сөзлери бар. Рудаки өзүне шейле дийййәр: «Мен бу дүнйә вели ялы болуп гелен адам, диңе хакыкаты яйратмалы адам». Җамы шейле дийййәр: «Эгер сениң сөзлериң хакыкат билен

багры бадашан болса, олар хемише гөзелдир, хемише диридир». Магтымгулы шейле диййәр:

Тарашлап шаглатгыл гөвне геленин,
Сенден соңкулара ядыгәр болар.

Ынсан дурмушында поэзияның әхмиети хакында Фердөвсем, Новаям дүрдәне сөзлер галдырыпдырлар. Ажайып газак алымы хем-де магарыфчысы Чокан Велиханов поэзияның өңүнде тагзым эдилиши хакындакы роваяты гөчүрип гоюп гидипдир. Ол роваятда поэзияның адамлара Гүнден бөлүнип гачандыгы хакында айдылып, шейле дийилйәр: «Адамың калбы хемме затдан доюп билер, эмма ажайып поэзиядан хич хачан доюп билмез».

Бейик газак философы Абай Кунанбаевиң «Поэзия мениң гүйменҗәм дәл, ол мениң дилимиң хөкүмдары!» диенини хем буларың үстүне гошсаң, поэзияның нәхили гудратдыгы хасам айдың болар...

Сөзүң гудраты хакындакы гүррүң ораторларың чыкышында кән гезек гайталанды...

Азия, Африка юртларының языҗылары билен болан душушыклардан бири (я-да хас анығыны айтсам — ол түркмен делегациямыз билен багланышыклы гечен душушык) мениң ядымда айратын галыпдыр. Ол душушык Алмаатаның авторемонт бирлешмесиниң клубунда гечди. Митинг Чили халкының гөреши билен прогрессив адамзадың райдашлыгына багышланыпды. Клубуң агзында эллери тер чеменли гызлар гарашып дурды. Олар чили языҗысы хем-де җемгыетчилик ишгәри Гильермо Атиасы, кубалы языҗылар Хесус Кос-Каусени, Эфраин Надереоны, Перу Языҗылар союзының баш секретары Росо Эриандоны, шол юрдуң языҗылар союзының медениет боюнча секретары Исабель Бустаментени, мешхур чехословак языҗысы, Чехословакия Коммунистик партиясының МК-ның члени Ян Козагы, мешхур совет языҗысы Сергей Смирновы, Түркменистан Языҗылар союзының правлениесиниң башлыгы Рахым Эсеновы гүл десселери билен гаршыладылар. Трибунада пейда болан чили языҗысы Гильермо Атиасың өңүнде болса гүл десселеринден харман дөреди.

— Сизиң шейле мәхирли гаршыламагыңыз, догрусыны айтсам, мени өрән толгундыряр. Умуман айданда, мен Сизиң ажайып юрдуңыза гуванян, шол санда-да Газагыстана гуванян. Шейле тәсин юрды өз гөзлериң билен

гөрениңден соң, диңе шондан соң социализмиң нәмелер берип билҗекдигине долы акылың етйәр — дийип, ол толгуняр.

Совет языҗысы Сергей Смирнов Чилиде эсли махал болуп гелен языҗы. Ол Чилиниң мерт, сөвешҗең халкы хакында хыжувлы гүррүң берди.

Онсоң Рахым Эсенова сөз берилйәр. Ол өсүниң гызгын гаршыланан сөзүни «Но пасаран! Но пасаран!» дийип тамамлаяр. Түркмен языҗысының бу сөзүни бүтин зал алып гөтерйәр. Митинг гутарып, резолюция окаланнан соңам, залда ене-де шол сөзлер гайталаныв дурды. Бүтин зал эл чарпярды: «Но пасаран! Но пасаран!».

Халкларың өзбашдаклыгы хакындакы, империализм зулмундан азат болмагы хакындакы бу гүррүңи Либерияның векили Уистон Юанкабуло конференцияда шейле довам этдирди:

«Языҗының өңүндәки эсасы проблема — ол Африка языҗысымы, Азия я-да Европа языҗысымы, пархы ёк — адамы халас этмекден ыбаратдыр. Адам дийилйән заты зулумың хемме зынҗырларындан ҳалас этмели, өзүниң адамдыгыны субут эдер ялы шертлери дөретмегиң тагалласында болмалы. Адам дийилйән зат диңе шонда адам болуп билер». Соңра ол өз сөзүни эдебият меселелерине гөнүкдирди: «Биз илкинҗи нобатда халкларың прогреси хакында алада этмелидирис. Бу везипәни ерине етирмек үчин Азия ве Африка юртларының языҗылары көп ишлери битирип билерлер».

Онуң пикирини довам эдип, Ёкаркы Вольтаның векили Җал Гегане шейле дийди: «Биз — Африка ве Азия юртларының языҗылары, сөз уссатлары өз халкларымызың хакыкы медени мирасларыны горап сакламалыдырыс. Халкларың бирлешмегине көмек этмелидирис, оларың харланан ватанчылыгының яңадан дикелдилмегине, беркишмегине көмек этмелидирис. Бу илкинҗи зерурыетдир. Азияның ве Африканың халкларының гелҗеги эдебият ве сунгат ишгәрлериниң тагалласына көп дереҗеде баглыдыр. Биз бир адам ялы агзымызы бирикдирмели, шер ишлериң гаршысына гөрешмели, хайыр иши голдамалы, өз халкларымызың зулумдан халас болмагына өз галамымыз билен гошант гошмалы».

Болгарияның векили Димитрий Гулен өзүниң чыкышында ССКП МК-ның Баш секретары Леонид Ильич Брежневиң Алмаатада сөзлән сөзүне улы әхмиет берди.

Азияда коллектив ховпсузлыгы дөретмегиң системасы хакындакы актуал меселелериң орта атылмагыны гутламак билен, ол ер шарының шу бөлегинде оңат гоңшучылык арагатнашыкларының ровачланмагы үчин реал шертлериң дөредилйәндигини гутлады. Шол шертлериң дөретмеги Азия ве Африка юртларының языжыларының өңүнде-де уллакан меселелер гойяр. Дүнйәде илкинжи социализм юрдуның бейик идеялары олары-да толгундыряр. Лениниң юрдуна, онуң бейик, сада халкына болан чуңңур сөйги, оларың дөредижилигиниң диңе бир эршиние дәл-де, тутуш аргажына өврүлип баряр. Шу ажайып пикири Судан шахыры Мухаммет Аль-Фейтуры гошгы билен беян этди:

Лениниң Ватаны, иң мәхрибан юрт —
Сен Ериң йүзүнде иң эзиз эне.
Алыс бир үлкеден, гызгын топракдан
Саңа салам алып гелдим мен ене.

Эй, рус Волгасы —
Рус дерясы,
Сен дүнйәң йүзүнде иң гөзел деря.
Бүтин дүнйәң халкы сең кенарыңа —
Азат кенарыңа ышк билен гаря.
Гызыл гүллең, гызыл гүләлеклериң
Гызарып, ловурдап чыкышы ялы.
Оны гөрүп, әхли чагажыкларың
Ал-чечек мейдана чапышы ялы,
Менем гөренимде
Ажап Волганы,
Шоңа тарап чапып гидйәр назарым
Гелжегим багт билен, сең билен баглы.
Мең сениң шейле бир
Васпың язарын.
Мениң ол васпымда Ленин жанланар.
Ловурдар Волганың гоша кенары.
Себәп дийсең, шол Волганың боюнда
Бейик халк бар — әхли халклаң хоссары.

Дүнйәниң йүзүнде азатлык болар,
Гайгы, хасрат, жепа —
Боларлар тамам.
Хыжувлы ватанчы йүрегим билен
Ленин үлкесине
Гетирдим салам!

Шейле гызгын саламлары Европаның, Азияның, Африканың әхли векиллери Алмаата конференциясына, тутуш совет халкына улы мәхир билен говшурдылар...

Мали республикасының Язьжылар союзының башлыгы Гауссу Диавара билен мен озал Дашкент симпозиумында душушыпдым. Бу гезек хем онуң билен душушмагы жуда арзув эдипдим. Шол арзувым хасыл болды. Мен онуң билен кән сапар душушдым, гүррүңлешдим. «Ленин» диен гошгусыны түркмен дилине терҗиме эдендигими айданымда, ол мениң йүзүме айратын бир назар билен гарады.

— Ленин хакындакы бу гошгы мениң өзүмиң хем иң говы гөрйән гошгуларымың бири. Мен ол гошгының рус дилинде нәхили яңланяндыгыны кән гезек эшитдим. Онуң сизиң дилиңизде, түркмен дилинде нәхили яңланяндыгыны эшитмек маңа өрән гызыклы боларды.

Шол махал конференцияның аракесме вагтыды. Залда, кулуарларда совет шахырлары дашары юртларың гөрнүкли векиллери билен сөхбет эдишйәрлер, пикир алышярдылар. Мен оны бир четрәге чекдим. Онуң Ленин хакындакы гошгусысыны өз дилимде окап бердим.

Гараңкы асмана узадып элин,
Гам-хасратдан яңа гөзлерин яшлап.
Гара ер йүзленди гара асмана:
Эй, ажайып йылдыз дүшсене ашак!

Ачлык хорлук, зулум, жепа диен зат
Эдил сениң дүшен гүнүңден башлап,
Дүнйәниң йүзүнден ёк болуп гитсин:
Эй, алмаздан йылдыз дүшсене ашак!

Адамлар узакдан-узак яшасын,
Ажал гачсын әхли умыдын ташлап,
Хак иш ровач алсын шер иш ёк болсун:
Эй, ажайып йылдыз, дүшсене ашак!

Мәтәчлик, мекирлик, масгарачылык,
Еди гат Земине чүмсүн башашак.
Адам адам үчин мөжек болмасын:
Эй мерженден йылдыз, дүшсене ашак!

Ашыклар, магшуклар мырада етсин,
Сөйгә палтасыны урмасын пещап.
Сөйги халас болсун, хасрат биалач.
Эй, алмаздан йылдыз, дүшсене ашак!

Бу ерде азатлык дийилйән зады
Базарда сатярлар, аягын душап,
Шол зынжыр душагы пайратмак үчин,
Эй, гудратлы йылдыз, дүшсене ашак!

Бу ерде мүңлерче эҗиз дүшенлер,
Хор дүшенлер сениң көмегңе мушдак.
Шол эҗиз дүшенлең хатырасына,
Эй, гудратлы йылдыз, дүшсене ашак!

Көйүп гидип барян умыт-арзувлаң
Көйүп гитмеҗегин белентден бушлап,
Кепбе тамлы доганларың янына,
Эй, халасгәр йылдыз, дүшсене ашак!

Бирденкә вулканлар гүммүрдәп гитди.
Гүммүрдеди асман, гүммүрдеди Ер.
Асман билен Ериң сесине гошуп.
Әхли океанлар гүммүрдедилер.

Бирденем асманда йылдырым чакды.
Булут параланды, эленди Земин.
Шол махалам Ере шол йылдыз ийнди —
Догулды Ленин!

Гауссу Диазара өз гошгусының түркмен вариантыны үнс билен диңледи-де, шейле дийди: «Саг болуң! Бу гошгы мениң өз дилимде-де шоңуң ялырак яңланяр. Онуң рухуны, интонациясыны эрбет сакламансыңыз. Мазмунының нәхили сакланандыгыны билмек, элбетде, мениң үчин кын. Йөне шол интонацияда мазмуның йүзе чыкышы хем ерине дүшен ялы. Ене-де бир гезек саг болуң!»

Ол шу аракесмеден соң чыкып геплемели экен. Диавара зала гирип гитди. Бир ораторың сөзүнден соң, оңа сөз берилди. Шонда онуң шахырдыгыны, терҗимечилигини, драматургдыгыны, режиссёрдыгыны айтдылар. Диавара 1939-нҗы йылда доглан. Ол җуда яш хем болса, дөреден эсерлери эп-эсли бар, диңе СССР-де онуң «Малиниң догулмагы», «Гара йылдызлар» диен китаплары чап эдилипдир. Диавара трибуна догум билен чыкышы ялы хем догумлы сөз сөзледи. «Империализм уруш одуны туташдырҗак боляр, онуң якын Гүндогарда, Гүнорта-Гүндогар Азияда, Мозамбикде, Гүнорта Африканың бейлеки юртларында дөретҗек болян питнелери ка[illegible] Азия ве Африка юртларының языҗылары империализмиң шол ховплы гүйчлерини паш этмелидирлер. Ёгса ол гара гүйчлер дүнйәни гыргынчылыга гетирип билер. Биз шол гүйчлериң гаршысына әхли тагаллаларымызы җемлемелидирис».

Бүтин зал Диавараның сөзлерини шовхунлы эл чарпышмалар билен гаршылады. Ене-де аракесме ыглан эдилди. Ол коридорда мени гөрди-де, йылҗыраклап

…ныма гелди: «Сиз яңы маңа өз гошгымың түркменче терҗимесини окап бердиңиз. Менем Газагыстана гелениммден соң, бирнәче сагат гечип-гечмәнкә «Газагыстан» диен бир гошгы яздым. Шоны өз дилимде сизе окап берейсем нәхили болар?».

— Өрән ажап болар!..

Окап берди. Онуң дили өрән овазлы дил экен. Ол гошгы шол гүнүң эртеси «Агшамкы Алмаата» газетинде чап эдилди. Ол гошгуда шейле сетирлер барды:

Дагларың ак гарлы ак геришлери
Килиманжораның келлеси ялы.
Йүрегимде болса
Шейле гызгынлык —
Ыссы африканың
Дүнъеси ялы.
Йүрегимде өз Африкам гайнап дур.
Эмма хәзир вели газак шәхринде
Яш йүрегим, яш җигерим долуп дур
Совет топрагының ыссы мәхринден.

Шатлыкмы, гүлкүми,
Тоймы байраммы —
Хеммеси бар бу ажайып топракда.
Назар салып бу ажайып топрага,
Ойланярын гарып Африкам хакда.

Мениң Африкам хем юваш-ювашдан
Өзүне гүйч алып Ленин нурундан,
Кувват, шатлык, эшрет, берекет тапып.
Өзүне пай алып ериң шарындан,
Өсер,
Кувватланар,
Эркине говшар!
Шейле болҗагына бар менде ынанч...
Совет топрагында болан махалым,
Гаплап аляр мени бейик бир буйсанч.
Бу гүн мыхман гелдим газак илине
Сунгатың ажайып ёллары билен.
Ол ажайып сунгат — ол әпет көпри.
Бирлешдирйәр Совет иллери билен.

Азия-Африка юрдуның халкы
Эзилен гарып халк, шол санда менем
Лениниң нурундан биле дем алян
Бейним, калбым, багрым, өйкеним билен...

Бу форума газак халкының җуда оңат, гурамачылыклы тайярлык гөрендигини-де беллемек герек. Газагыстаның «Җазушы» неширяты-да бу угурда көп иш-эдипдир.

Ол неширят дүнйәниң 44 юрдундан 260 язьщының эсе-рини чап эдипдир.

Олар 55 китапдан ыбарат болуп, мөчбери боюнча 450 чап листинден-де гечйәр. Шол китапларың ичинде хинди шахыры, ялкымлы трибун, җемгыетчилик ишгәри, коммунист Махтум Махутдининиң «Умыт шемалы» диен китабы хем бар. Ол китап өзүниң илкинҗи сетирлеринден башлап, багт үчин гөреш, империализме газап, адалатың еңҗекдигине болан ынам рухы билен дем аляр. Мен өз язгыларымы шол гошгының сетирлери билен җемлесем диййән:

Ажайып гелҗегиң җарчысы болгун,
Азатлык әлемниң көчеси болгун!

Бейик адалата чакылыкчы бол,
Онсоң шоң янында бейик сакчы бол!

Илки адалаты ярадыҗы бол,
Онсоң оны дүнйә яйрадыҗы бол!

1974

ЛЕНИН ГУДРАТЫ

— Ленин Ай билен йылдыздан дөрәпдир дийййәрлер велин, шол догрумыка, кака?

— Догрудыр, оглум.

— Онда ол Ай билен йылдызың үстүнден нәдип ере дүшдүкә?

— Йылдырыма мүнүп дүшүпдир, оглум.

— Лениниң илки өвренен сөзлери «чөрек» ве «азатлык» болупдыр дийййәрлер. Шолам догрумыка, кака?

— Догрудыр, оглум, догрудыр.

— Чага илки билен «эҗе, кака» диен сөзлери өвренмели дәлми нәме?

— Ленин диңе өз өйлериниң дәл-де, хемме халкың аладасыны эдипдир, оглум.

— Каплан диен бир аял Ленини атыпдыр дийййәрлер. Ол аялың атан окы зәхерли окмушын. Шонда-да Ленин өлмәндир. Шо-да догрумыка, кака?

— Догрудыр, оглум, догрудыр.

— Онда шо махал Ленин нәхилилик билен өлмән галдыка?

— Ол асырларбойы басгыланып гелен хакыкаты, халкың ислег-арзувларыны, максадыны өзүнде җемлән бейик ынсан. Онсоң ол ненең өлсүн?

Халк ким-де болса бирини җуда эзиз гөренде, ол хакда хер дүрли роваятлар дөредйәр. Шу гүндогар роваяты ялы роваятлар дүнйәниң йүзүнде мүңлерче, миллионларча бар.

Ленинин ганы Багт, Чөрек, Азатлык угрундакы революцион гөрешиң одуна югрулан ганды. Ол ганы хич хили шер, хич хили каст зәхерләп билмежекди. Себәби бүтин дүнйәниң азатлык сөйүҗи сада ынсанларының ганы Ленинин дамарларында айланярды. Ленин шол адамларың арзувы, умыды, шатлыгы, хасраты билен биле яшаярды. Ленин үчин башга хили яшайыш мүмкинем дәлди.

...Биз энтек чагадык. Инди хасаплап отурсам, Ленинин ёгаланына шол махал 10—12 йыл гечен экен. Бу аз мөхлет дәл. Эмма шонда-да ол эзиз адамың өлүминиң хасраты ата-энелеримизиң йүрегинде хенизем көшешмәнди.

Бир гүн демир печимизиң дашында дөвре гурап отырдык. Хер ким өз иши биленди. Какам арап харпы билен бир затлар язып отырды. Инди гөрүп отурсам, ол шонда Магтымгулының шыгырларыны гөчүрйән экен. Менем онуң бейле гапдалында биринҗи класа гатнап башлан доганымың окув китабының суратларыны гөрүп отырдым. Бир суратың үстүнден барамда (ол гөзүниң гытагы билен мениң китабыма середип отуран экен.) ол галамыны, кагызыны бейләк сүйшүрди-де, мениң эгниме какып гойберди:

— Шо суратың кимиң суратыдыгыны билйәрмиң?

— Хава билйән. Нәме билмән. Лелин.

— Берекелла! — дийип, какам аркама какды.— Йөне азаҗык нәдогрурак айтдың: Лелин дәл, Ленин.

— Ленин! Ленин! — дийип, мен дүзедип гайталадым.

— Ленин ким болупдыр?

— Уллакан адам болупдыр, говы адам болупдыр.

— Догры айдяң, оглум. Өрән догры. Ленин өрән уллакан адамды, өрән говы адамды. Йөне...— дийип, ол дымды.— Ол өрән бивагт ёгалды. О махал сен ёкдуң. Әхли отлулар шонда гыгырып гечипди. Бизем шонда, эшекли эшегини, ябылы ябысыны мүнүп, обадан вокзала тарап ат гоюпдык. Барсак, бүтин мәреке гечйән отлулара середип,

ай берип дур. Адамлар өрән хасратлыды. Гөзлерине яш айлап дуранларам көпди. Биз шонда, догрусы, шол өңки гара гүнлер енe-де гайдып геләйҗек ялы ховсала-да батыпдык. Хемме затлар ене-де гүлала-гүллүк болды өтәгитди...

Инди энче йыллардан бәри бейик адамларың ёгалан гүнүни дәл-де, доглан гүнүни беллемек бизде дәбе өврүлди. Себәби халкың багты үчин гөрешен, бүтин өмрүни ил-гүнүң эшрети угрундакы бейик гөреше багышлан адамлар үчин хич-хачан өлүм ёк. Олар догулярлар, кәмиллешйәрлер, ишлейәрлер, гөрешйәрлер, эмма хич махал өлмейәрлер.

Марксың, Энгельсиң, Ленинин өмри, иши бүтин адамзадың дурмушына улы сапак болды. Шолар ялы яшамак, шолар ялы гөрешмек, халкың ишине шолар ялы вепалы болмак, бирек-бирегиң ишини шолар ялы вепадар довам этдирмек — бу хер бир сап йүрекли адамың иң мукаддес арзувына өврүлди. Маркс билен Энгельсиң достлугы хакында мүңлерче сахыпалар язылды, оларын дашындан-да халкың арасында мүңлерче хекаятлар, роваятлар яшап йөр. Бейик, мукаддес достлук хакында гүррүң гиденде хемише «Маркс билен Энгельсиң достлугы ялы» диймәге эндик эдипдирис.

Дүнйә дийсең,
  илки ядыңа дүшйән —
Асмандыр Земин.
Икиси болмаса,
  Дүнйә дийлени
Нәдип гөз өңүне
  гетирмек мүмкин?

Адам дийсең,
  Илки ядыңа дүшйән —
  Марксдыр Ленин.
Икиси болмаса,
  Адам дийлени
Нәдип гөз өңүне
  гетирмек мүмкин.

Адам дийленде илки билен Марксдыр Ленин гөз өңүне гелйәр. Себәби дүнйә тарыхында илкинҗи болуп, Адам диен сөзе бейик маны берен шоларың дөреден таглыматы. 1917-нҗи йылың октябрында шол таглымат енди. Адам диен сөз шондан соң белент яңланып башлады. Шол белент яңланян сөз — Совет Адамсы дүнйәде илкинҗи болуп социалистик дөвлети беркарар этди. Хәки-

миетем, хөкүметем, адалатам, хакыкатам шол адамларың эллерине гечди. Миллионларча эзилен адамлар билен бир хатарда түркмен топрагының адамлары хем өзлерини эзип гелен сүйтхорлардан дынды...

Бу гүн түркмен топрагына серетмәге гөз герек. Инди бу гүн ылымларың нурбаты түркменлериң эллеринде.

«Чөлден чөле, гуюдан гуя гөчүп, билини орак ялы бүкүп гезен бабаларымыз шу гүн гафлат укусындан оянып, түркмен үлкесине бирдем назар айласа, гөзлери ненеңничик ягдая дүшердикә?» диен пикир кәте-кәтелер бияг-тыяр келләңе гелйәр. Шонда шейле бир зады гөз өңүне гетирйәрсиң: бабалар хайран галып төверегине середйәрлер: «Догруданам, илеримиздәки даг озалкы дагымыз. Йөне бу бәрдәки мейданлар, бу үйтгешик шәхерлер обалар нireден дөредикә? Бу көчелерден ловурдашып, йүлмүрлип барян затлар нәмекә? Ёкардан учуп барян гушларам-а, бизиң гушларымыздан хас токаррак.

Бабаларымызың бу овазыны эшидип, шейле дийип гыгырасың гелйәр: «Эй, бабаларымыз! Сиз ялңышмадыңыз. Догруданам, биз сизиң несиллериңиз. Сизиң етип билмедик максадыңыза биз етдик. Сизиң эден арзувларыңыз хасыл болды. Бейик рус халкы, шол халкың иң бейик, дана оглы Ленин бизиң азатлык, багт угрундакы гөрешимизе баш болды. Сизи йүзлерче йыллап эзип гелениериң хеммесини ер билен егсан этдик. Инди хәкимиетем, хөкүметем өзүмиз. Аркайын ятың, эзиз бабалар!»

Шонда бабаларымыз өз несиллериниң бу сөзлерини эшидип, хайран галып, келлелерини яйкаярлар хем-де шейле диййәрлер:

— Эй, агтык, човлукларымыз! Етен багтыңыз мүбәрек болсун! Сизиң максада етдигиңиз—бизиң хем етдигимиз. Йөне биз бир зада хайран. Сиз шоңа җогап берип билмезмисиңиз: ол Ленин диен адам нәхили адам? Бизи эзен, зулмата салан, хеләклән мүңлерче душманлар Ленини хем хеләк этҗек болмадылармыка?

Шонда биз бабаларымыза сөзүмизиң башында айдан хекаятымыз билен җогап берйәрис:

— Хеләк этҗек болдулар! Эмма Лениниң дамарларында адалата болан хөвес, адамзада болан сөйги, Марксың, Энгельсиң таглыматына болан вепадарлык акярды. Ленин — хакыкатды. А хакыкат хич хачан өлмез!

1970

ТАРЫХЫ ВЕ МЕДЕНИ ЯДЫГӘРЛИКЛЕР — ХАЛКЫҢ БАЙЛЫГЫ

Бейик Ленинин шейле мешхур сөзлери бар: «Диңе адамзадың бүтин өсүши билен дөредилен медениети анык билмек, диңе оны гайтадан ишлемек билен пролетариат медениетини гурамак болар». Шу гүнки ве эртирки неслимизиң шол билим билен ярагланмагы хем-де оны тәзе, коммунистик җемгыети гурмакда ишеңңир пейдаланмагы үчин тарых ве медениет ядыгәрликлерини горап сакламагың ымгыр әхмиети бар.

Меселем, архитектура ядыгәрликлери. Бир махаллар архитектура дийилйән зат хәзирки улы манысындан жуда дашда болупдыр. Адамлар о махаллар гөзеллик үчин дәл-де, диңе гүн-гүзеранларыны гөрмек үчин, диңе өзлерине сүмелге эдинмек үчин җай гурупдырлар. Йыллар гечипди, асырлар гечигдир. Архитектура кем-кемден сунгата өврүлипдир.

Сунгата өврүлмек диймек болса, гөзеллиге өврүлмек диймек. Йөнтемликден, гөдекликден сайланып, гөзеллиге өврүлен хер биз зат (исле, ол гошгы сетирлери болсун, исле художнигиң кистиниң өңүми болсун, исле, саз эсери, исле ымарат болсун) гөзеллиге өврүленинден соң чепер байлыга өврүлйәр. Онсоң олара адамзат несли арка-арка гуванып гезйәр. Халкың хазынасыны горамак болса бизиң борҗумыз.

Умуман, совет адамлары диңе бир медени гымматлыклары дәл-де, тутуш тебигаты, онуң әхли гөзеллигини горап сакламагың гөрелдесини гөркезйәрлер. Биз чөллери-де гораярыс, дерялары, деңизлери, океанлары-да гораярыс, хайванлары, гушлары, хованы, агачлары-да гораярыс. Биз Ериң өзүни-де гораярыс. Мен хәзир оларың согуш йылларында яраг гүйҗи билен гораланлыгы хакында дәл-де, парахатчылыклы йылларда парахатчылык гураллары аркалы гораляныгы хакында гүррүң эдйәрин. Деңизлери, дерялары, океанлары хапачылыкдан, хайванлары каст эдиҗилерден, хованы, Ери заяланмакдан гораярыс. Чүнки биз диңе шу гүнүң аладасы билен дәл-де, гелҗекки хас аҗап гүнлеримизиң-де аладасы билен яшаярыс. Биз бу барада первайсызлык этсек, эртирки

Макала ТССР Ёкары Советиниң докузынҗы чагырылыш V сессиясында сөзленен сөзүң эсасында язылды.

несиллеримизиң бизиң гүнәмизи багышламаҗакдыгы дүшнүклидир. Себәби биз, улы бир шахырың айдышы ялы, первайсызлык дийилйән задьг «уллакан ховп» дийип хасаплаярыс.

Гечмишиң гөзеллигине гуваныл билмейән адам шу гүнки гүнлериң төзеллигине-де гуваныл билмез. «Дүнйәниң еди гудраты» дийилйән гудратларың я-да Хиндистандакы Тәчмахалың, Көнеүргенчдәки Төребег ханымың мавзолейиниң я-да Ашгабатдакы панно-халының, хатда Пөвризедәки гөзел чынарларың өңүнде дурка ини дыгламаян, олара чуңңур йүрекден гуваныл билмейән, шейле гөзеллиге диңе утилитар — мадды бәхбитлерден середйән адам хер бир гөзеллиге-де, хатда овадан аяла-да диңе шахсы бәхбитлери эсасында середип билер.

Элбетде, хакыкы гөзеллиге дүшүнибермек аңсат дәл. Шонуң үчинем ол өзүниң мазалы өвренилмегини талап эдйәр, өзи хакда чуңңур ойланылмагыны, өзи билен рухы тайдан бирлешмегини талап эдйәр. Ол өмүр диен задың диңе сүйҗи нахардан я-да овадан эшикден ыбарат дәлдигине, оңа гөрә хас улурак, мөхүмрәк затдыгына дүшүнмегини талап эдйәр.

Өмрүмизе өмүр гошуп йөрен, бизи яшадып йөрен гудратлары тебигатың тебигы совгатлары хөкмүнде, хөкман болаймалы зат хөкмүнде кабул этмек, кәхалатларда бизе эндик болуп гирипдир.

Мыселем, Гүн билен Ай... Олар депәмизде хемише ловурдап дур. Шонуң үчинем хемише, хемме халатда оларың гадырыны уллакан бир билип барамзок: болан, болса хем-де болмалы зат хөкмүнде середйәрис. Эгер асманың Гүнүни бир минутлык сөндүрәйсең, шол секунтда бүтин Ериң, тутуш Адамзадың доңуп галҗакдыгы хакында хемише ойланып хем дурамзок.

Эдебият, сунгат, архитектура эсерлери хакында-да шоны айтмак болар. Эгер биз бир минутлык гошгусыз, романсыз, ылмы китапсыз галсак, Москвадакы Улы театрсыз, Кремлдәки Көшксүз галсак, я-да радиомыз хем-де телевиденийәмиз айдымсыз-сазсыз галса — бизиң йүреклеримиз хем гаралып, доңуп галарды. Шонуң үчинем партиямыз хем-де хөкүметимиз адамзат медениетиниң ядыгәрликлерини, мадды ве рухы дөредиҗилигиң эсерлерини — тарыхы, ылмы, чеперчилик гымматы болан эсерлери горап сакламага жуда уллакан үнс берйәр.

Республикамызда тарыхы ве медени ядыгәрликлери горамак боюнча Җемгыетиң дөредилмеги, шол Җемгыетиң ёлбашчыларының хем-де членлеринин улы тагаллалары, Түркменистан Компартиясының ве Хөкүметиниң бу ише айратын голдав бермеги бизде бу меселе боюнча улы өзгеришлериң дөредилмегине хем-де гелҗекки ишлере улы мүмкинчиликлериң ачылмагына себәп болды. Биз шол өзгеришлериң биргидени хакында шу гезекки сессиямызда-да диңледик. Ёлдаш Роза Базарованың докладында хем-де бейлеки ораторларың чыкышларында бу хакда гиңишлейин хем-де ынандырыҗы гүррүңлер эдилди.

Шонуң үчинем мен айдылан затлары гайталап дурмаздан, өзүмизе дегишли, ягны языҗылара дегишли ядыгәрликлер хакында бир-ики агыз айтсам диййән.

Партиямыз ве Хөкүметимиз гөрнүкли языҗы хем-де җемгыетчилик ишгәри Берди Кербабаевиң музейини дөретмек хем-де онуң адыны пайтагтымызың гөзел көчелериниң бирине дакмак билен уллакан иш эдипди. Ол музей — аҗайып музей болуп, Б. Кербабаевиң әгирт дөредиҗилигини хорматлаян мүңлерче адамларың сөйгүли ерине өврүлер. Бу болса диңе Б. Кербабаевиң дөредиҗилигине гоюлян хормат болман, тутуш түркмен совет медениетине гоюлян хормата өврүлер.

Б. Кербабаевиң музей-өйүниң гурлушыгының тизрәк гутарылмагыны, онуң галан ишлериниң гелеңсизлиге салынмазлыгыны, онуң ховлусының ичиндәки өзге эдараның ол ерден тизрәк гөчүрилмегини сессияның үсти билен дегишли гурамалардан, илкинҗи нобатда болса, Ашгабат шәхер Советинден хайыш эдесим гелйәр.

Ери геленде айтсак, Ашгабат шәхер Совети медениет билен багланышыклы шунуң ялы важып меселелере первайсыз гараяр. Б. Кербабаевиң ады дакылан Ставрополь көчесинден өңки язгысыны айрып, языҗының ады язылан язгыны беркитмек уллакан меселе дәлмикә өйдйән. Эмма партияның, хөкүметиң, халкың дакан адының язгысыны шол көчә беркитмек үчин узак йыллар герек болды.

Бу ише метбугат органлары-да бирнәче гезек гатышмалы болды: республикамызың дүрли күнҗеклеринден колхозчылар, ишчилер, мугаллымлар метбугата йүз тутдулар хем-де бейик языҗының ягты ядыгәрлигине шейле первайсыз чемелешилмегиниң себәбини сорадылар.

Ынха, хәзир ене-де метбугат органларына хатлар, телефон жаңлары гелип башлады: нәме үчин хенизе ченли Б. Кербабаевиң хем-де Г. Сейитлиевиң мазарларының үстүнде ядыгәрлик дашлары гоюланок? Бириниң ёгаланына — 3 йыл гечди, бирининкә болса — 6 йыл. Биз, языжылар хем-де метбугат ишгәрлери, хатларың авторларына нәме жогап бержегимизи билемзок. Оларың бири гөс-гөни шейле сораг берипдир: «Мазарың үстүнде ядыгәрлик дашларыны гоймак ялы элементар зат 20-нжи асырың 70-нжи йылларында нәхилилик билен уллакан проблема өврүлйәркә?». Элбетде, бу сораг — адалатсыз сораг дәл...

Сунгатың тарыхы көп вакалары башындан гечирди. Бейик Октябрь социалистик революциясындан соң, Ленин партиясының ёлбашчылыгы астында тарыхың ве медениетиң ядыгәрликлери өзүниң хак эесине говушды. Инди оларың эеси — халк... Шол халк өз ата-бабаларының галан медени гымматлыклары гөзүниң гөрежи ялы эяп саклаяр.

Асырлар гечер. Эртирки несиллеримиз диңе ол гымматлыклары дөреденлере гуванмак билен оңман, олары горап саклан адамлары-да буйсанч билен ятларлар.

1977

АЯЛ ВЕ СӨЙГИ

Бизде байрамлар кән, йөне хеммесиниң ичинде мениң айратын говы гөрйәним — 8-нжи март байрамы. Мен онуң гелерине ховлугярын.

Тәзе йыл байрамы-да хич байрамдан кем дәл. Тәзе йыл дийленинде кувватыңа кувват гошуляр, сүңңүң тәзеленийәр. (Элбетде, хер тәзе йылда яшың үстүне ене-де бир яш гошуляр. Эмма онуң шейледиги кимиң ядына дүшүп дур!) Шонуң үчинем республикамызың аял-гызлар машгаласыны Тәзе, 1978-нжи йылың ак сәхери билен гутламага ве олара шол сәхер ялы тер багт арзув этмәге эйямден ховлугярын.

...Аял машгала болан сөйги (хакыкы, гөзли-башлы манысында) илкинжи сөйгүден башланян болса герек. Гыз хем-де йигит. Илки билен Йигит Гыза, соңра болса

Гыз Йигиде (пархы нәме, эйлелигине-де болуп билер!) иң эзиз назар билен йүзленйәр. Гөзлер сессиз, сөзсүз геплешйәр. Соңра ол сессиз назарлардан сөзлер эмеле гелйәр. Йөне ол сөзлер хер кимде бир хили боляр. «Сени сөййән», «Сени говы гөрйән», «Сенсиз яшап билермикәм?» ве гайрылар. Йөне сөйги кәмахаллар гарашылмаян сөзлерден хем башланяр. Меселем, мениң өзүмиң илкинҗи Сөйгиме айдан илкинжи сөзлерим шейледи: «А гыз, шу пачаклары гузыңа әкитсене!». Мен шо сөзлери шейле бир үйтгешик мәхир билен айдыпдырын, ол сөзлер гызың гулагына «Сөййән, сөййән» дийип, муң гезек гайталанындан хем гүйчли болуп эшидилипдир...

Хакыкы сөйги акыллы, пәхимли адамларың арасында айратын гүйчли боляр. Самсыклык, еңлеслик сөйгиниң гүйчленмегине хич хачан пейда этмәндир. Еңлеслик, сувҗуклык, бисабырлык, пархбилмезлик уллакан сөйгини хем булашдырып билер. Иң бәркиси, сөйүшйәнлериң бири сыр сакламагы башармаса — сөйги деррев ыраң атып башлар. Сөйгиниң мукаддес сырларыны өзгелер билен-ә дәл, хатда достларың билен хем ач-ачан пайлашмак болмаз. Буйсанч пайлашылып билинер, эмма сыр пайлашыга дегишли дәлдир.

...Аяла болан сөйги тебигатың сениң ганыңа гуян совгады дәл. Оны өз тербийәң, медениетиң ве тежрибәң билен газанмалы. Эркек кишиниң адамчылык мертебесини өлчейән бир топар терезилер бар. Ватаның, халкың башына иш дүшенде ким илкинҗи болуп сөвеш атына атланса — шол адама хакыкы әр киши дийлипдир. Эмма аялың башына иш дүшенде оңа ким илкинҗи болуп ярдам этсе — шол адамың эркек кишилиги хасам белент хасапланяр. Себәби шейле ягдайда аяла ярдам эдип билмейән эркек Ватаның башына иш дүшенде-де илкинҗи болуп сөвеш атына атланып билмез.

«Эркек кишиниң кимдигини онуң аяла болан гатнашыгы боюнча, хәкимиетиң нәхили хәкимиетдигини шол юртда аяла болан хорматың дережеси боюнча өлчемек болар» диен ганатлы сөзлер бар. Бизиң юрдумызың Конституциясы аялың эрк-ыгтыярыны шейле кесгитледи:

«СССР-де аялларың ве эркеклериң хукуклары деңдир».

Мундан белент дережәни арзув этмек бери мүмкинмикә?

Сачы чаларса-да, йүреги жуван,
Хер бир сөзи — хүвди, гужагы — боссан,
Аязда — ыгышак, ыссыда — чарбаг,
Гараңкы гижеде — йылдызлы асман
Мәхрибан аяллардыр.

Бейик арзувлары битирип дуран,
Хер бир тәзе даңы атырып дуран,
Ериң тогалагын
чагажык ялы
Эмдирип, гужагна гөтерип дуран
Мәхрибан аяллардыр.

Аяллара дүнйәниң диреги диййәрлер. Себәби аял сөйүлйән, сөйүлшине гөрә-де сөйги эчилип билйән гудратдыр. Сөйги болса, мениң бәлчик обадашым Гылыч чопаның айтмагы боюнча «Ери гөтерип дуран сары өкүздир. Ериң ашагында шондан башга диерег-де ёкдур, өкүз-де. Сөйгини айырсаң — ер йыкылар...»

Сөйги мукаддес зат. Мукаддеслиги ялы-да агыр, хорматлы йүк. Шол йүк гершиңе аграм салыберенде онуң астында эҗизлемек — дөнүкликдир... Өз адамсының гышык басяныны дуюп, өзи-де гышыклыга ымтылян аял я-да өз аялының эгрилигини аңып, өзи-де эгрилиге гол берйән эркек — буларың икиси-де хорматланмага мынасып дәлдир. Эгрилигиң гаршысына эгрилик билен гөрешмек — бир масгарачылыгы ики масгарачылыга өвүрмекдир.

Сөйги — чылшырымлы меселе. Онуң адына шонуң үчинем Сөйги дакылан болса герек. Сөйгиниң кәбир соалларына диңе бир сөз билен дәл, тутуш китап билен хем җогап берип болмаяр.

Ынха ики саны хат:

«Отуз бәш яшымда адамым ёгалды. Ики саны чагаҗыгым билен бир өйде гугарып галдым. Маңа «Гүл өмрүңи көйдүрме, бириниң башына гараматыңы ат!» диййәрлер. Мен хем оларың хеммесине «Ёк!» диййип җогап берйән. Гызым билен огулҗыгымы адам хатарына гошуп билсем, маңа шондан ёкары сөйги герек дәл. Мениңки догрумыка?»

Икинҗи хат:

«Яш башыма дул галдым. Инди дурмуша чыкмак исләмок. Йөне перишде-де болмак исләмок. Шоңа хукугым бармы?»

Бу соваллара анык җогап бермек кын. Олары хер шахсың диңе өзи чөзүп билер. Йөне бир зат вели белли:

Биринҗи гелин өзүниң әхли сөйгүсини оглуна-гызына сиңдирип, олары халкың вепадар адамлары эдип етишдирип билсе — хич ким оны «Гүл өмрүни көйдүрди» дийип, айыплап билмез. Икинҗи гелне болса шейлерәк җогап берсе болар: «Перишде болмак хөкман дәл, адам болмак вели — хөкман!»

...Аялың эркеге сөйгүси. Эркегиң аяла сөйгүси. Бу ики дүшүнҗәниң чәги ёк болса герек. Шейле болян болса, бу чәксиз гудратың дүйп өзени нәмеден ыбаратка?

Мен бир әр-аялы билйән. Олар бири-бирине вепалы. Онда-да жуда вепалы. Оларың өзге адамың йүзүне килчиклик билен я-да башга бир бихалал назар билен середенини гөрен адам ёкды. Вепалылык боюнча-да, гөрк-гөрмек боюнча-да олар бир-бирине мынасып. Эмма шонда-да оларың дурмушында бир задың етмейәнлиги билдирйәрди. Нәмекә?

Әри хер эдип-хесип эдип, аялыны шатландыржак болярды: онуң бар пикири аялының гөвнүни тапмакды. Шонуң гөвнүниң хош болжагыны билсе, дагдан дүе ялы дашы тогарлап гетирмәге-де тайярды. Аялы болса (өрән гең галмалы!) мунуң терсинеди: ол адамсының гөвнүни тапмагың аладасы билен яшанокды-да, диңе өз гөвнүниң тапылмагыны биринжи орунда гойярды. Хатда адамсының овунжак етмезлерини-де улы бир зат ялы эдип, онуң йүзүне басярды. Шол машгала ахырсоңы даргады. Йөне вели икиси-де (ёкаркы айдылан маныда) бири-бирине вепалыдылар.

Шуңа вепа диймек болармы? Ёк. Бу вепаның диңе бир тарапы. Шуңа Сөйги диймек болармы? Ёк. Бу — Сөйгиниң диңе бир тарапы.

Вепа. Сөйги. Бу ики сөзүң гөврүми гиң. Йөне оларың эсасы манысы бирек-биреге шатлык пайламакдан, сениң шатлыгыңа онуң хем шатланмагындан, онуң шатлыгыны сениң хем пайлашмагыңдан ыбарат. Эгер-де (аял я-да эркек) бири-бириниң гөвнүниң йыкылмагындан, кейпиниң песелмегинден леззет алян болса — онда бу ерде хич хили вепа-да, сөйги-де болуп билмез.

Мен ене-де бир машгаланы билйән. Әри гелнини, гелни адамсыны йүреклериниң, хатда өйкенлериниң әхли гүйҗи билен сөййәрлер. Әриниң айданы гелнине, гелниниң айданы аялына — канун. Агзыбир. Бири-бириниң угрунда көкенек герйәрлер, җанларыны паралаярлар. Эмма олар багтлы дәлдилер. Нәме үчин?

Эне-ата өз оглы билен бир задың үстүнде гатыргашыяр. Гелин ара дүшйәр: «Оңа дилиңизи етирмәң. Шоңа бир зат дийдигиңиз — маңа дийдигиңиз».

Соң бир гүн огланың эне-атасы гелин билен гатыргашыяр. Огул ара дүшйәр: «Шоңа бир зат дийдигиңиз — маңа дийдигиңиз. Шоңа дил етириҗи болмаң!»

Икиси-де бири-бириниң айданыны тотыгуш ялы гайталап дурдулар. Эне-ата нәмәниң үстүнде гатыргашышыдыр? Арада нәхили дүшүнишмезлик бар? Кимиңки хак? Кимиңки нәхак? Гелин-де, огул-да бу затлар барада пикир эденокды. Олар диңе өзлериниң «дил етирилмесиз», «элдегирилмесиз», «өзбашдак» адамдыклары хакында пикир эдйәрдилер.

Булар дөвлетли өйден, энеден-атадан, улы машгаладан үзңеликде багтлы болмак ислейәрдилер. Эмма бетбагтдылар. Буларың хем дурмушы бозулыпды.

...Мен өрән багтлы машгалалардан хем йүзлерчесини билйән. Шолардан бирине мениң айратын сыным отуряр. Олар бир хөвүртгедәки гоша гумрулар ялы. Я-да шахыр Гара Сейитлиев айтмышлайын:

Бир ховлуда хемра болуп, ики гумры яшаяр,
Гөрсең олар узак гүнләп бир-бирини огшаяр.
Бир-бирине баканда-да огшап-огшап бакярлар.
Совук сувдан яканда-да огшап-огшап якярлар...
Ниже йылдыр шу сөйгиниң шаяды мен хер гүнде.

Мен, шахырың айдышы ялы, оларың шейле сөйгүсиниң шаяды. Оларың бири-биринден айры бәхбитлери ёк. Оларың бар аладасы — бирек-бирeге гуванмак, багт пайламак. Олар хемише — биле. Йөне мениң «биле» дийдигим кәте газетлерде я-да журналларда агзыбир машгала хакында язылшы ялы «ирден биле туряpлар», «биле нахар иййәрлер», «биле кино гидйәрлер», «арше биле гидип, биле гайдып гелйәрлер» дийдигим дәл. Ёк, олар мунуң ялы сөйгиниң я-да ил гөзүне медениетли гөрүнҗек болмагың есирлери дәл. Оларда рухы агзыбирлик бар. Олар ёкаркы саналанлары биле-де ерине етирип билйәрлер, айры хем... Нахары, герек болса, биле иймән хем билйәрлер, ише айрылыкда-да гидип-гелип билйәрлер. Кинофильмлере-де хер хайсы өз пикирдеши билен (гелин — өз җоралары, йигит — өз достлары билен) томаша этмеги башарярлар. Шол бир вагтың өзүнде-де бири-бириниң абрайыны барха ёкары гөтермегиң хөтдесинден гелйәр-

лер. Оларың дурмуш образына, өйде, дашарда, җемгыет-
чилик ерлеринде өзлерини алып баршына шейле бир гува
нярсың вели, хем-ә олара узак өмүр дилейәрсиң хе-
мем шейле адамларың гапдалында өзүң хем узак өмүр
сүрмеги арзув эдйәрсиң.

Мен бейле сөйгә *кәмил сөйги* дийип ат берйәрин.

Хәзир мен Тәзе йылың өң янында аяллара, эркеклере,
гызлара, йигитлере шейле кәмил сөйгини арзув эдип,
тост гөтересим гелйәр:

Кәмил Сөйги үчин!

1977

МАЗМУНЫ

ХАЛЫПАЛАР, ШӘГИРТЛЕР

Кемине 7
Сейди 10
Берди Кербабаев 18
Гара Сейитлиев 25
Аман Кекилов 32
Чары Ашыров 38
Дурды Халдурды 42
Рухы Алыев 45
Какабай Байраммырадов 47
Гурбанназар Эзизов 48

КӘМИЛЛИГЕ ТАРАП

Көмекчи көмек бермели 53
Кәмиллиге тарап 58
Гошгы ве эдеби журнал (яшлар билен гүррүң) . . . 72
Ёкары идея, ёкары хил 75
Поэзия ве дурмуш 83
Гошгы хакында 99
Гражданлык поэзия, гражданлык танкыт 105
Поэзиямызың шу гүни ве эртири 121
Языжы, зехин, ахлак 136
Айдым хакында белликлер 143
Айдыма өврүлен өмүр 145
Пародия хакында 147
Эдебиятчыларың совалларына җогаплардан 151

ПУБЛИЦИСТИКА

Ики хепделәп Польшада 165
Бейик адалата чакылыкчы бол 180
Ленин гудраты 188
Тарыхы ве медени ядыгәрликлер — халкың байлыгы. . . 192
Аял ве сөйги 195

Курбаннепесов Керим

ЛИТЕРАТУРА И ЖИЗНЬ

Литературные статьи и публицистика

На туркменском языке

Издательство «Туркменистан»

Иб № 109

Редактор *Н. Режебов*
Суратчы *Г. Оразмырадов*
Сурат редакторы *Д. Мәмижиков*
Техники редакторы *Т. Гаврилова*
Корректор *Г. Арапов*

Ыгнамага берилди 24/X-78 й. Чап этмәге ругсат эдилди 25/X-79 й. Форматы 84×108$^{1}/_{32}$. Физ. чап листи 6,375. Чап листи 10,71. Учёт-нешир листи 10,17. Тиражы 16000. ТН № 12801. Заказ А-271.
Бахасы 80 к. Й-04492.

«Түркменистан» неширяты, Ашгабат, Гоголь көч., 17.-а.

Қамил Якуп адындакы полиграфия комбинаты,
Қазань, Бауман көч., 19.